

HITTEL

IRODALMI, TÁRSADALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

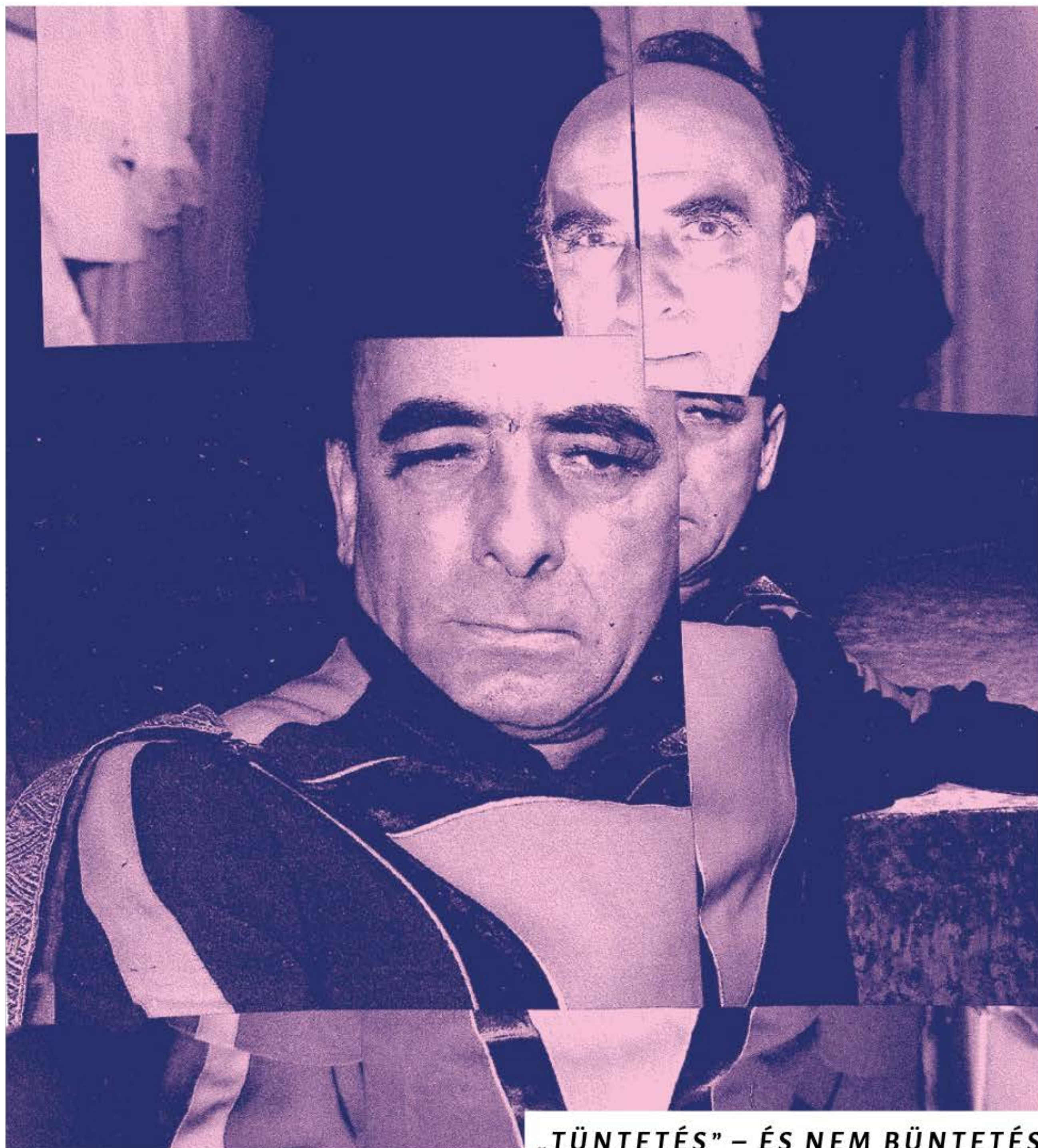
MEZEI BALÁZS:
A totális mozgósítás

ÁGH ISTVÁN:
Álom teliholddal

CSEKE PÉTER:
Páskándi sziszifuszi példázata

5

XXXVII. évfolyam
2024. május
735 Ft

„TÜNTETÉS” – ÉS NEM BÜNTETÉS

TARTALOM

- 3 Mezei Balázs: Ernst Jünger és a totális mozgósítás
(Mai gondolatok)
- 16 Ágh István: Álom teliholddal; Gyerekek a költők; Egyetlen hang; Kitáncoltunk az ifjúságból
- 20 Alexa Károly: „Ithakám partját elértem...”, lekötöm hajómat”
(2. rész)
- 32 Kókai János: Badacsony kétlépésű balladája; Születésnap ballada
- 35 Taxner-Tóth Ernő: Egy férfi nem sír
(Ha a víz hideg, azt is vállalja, 2. rész)
- 49 Rumpler György: Lassan eltűnő léptekkel; Eszembe jut, aminek nem kellene
- 54 Novák Valentin: Tigrincs
- 61 Farkas Arnold Levente: megtisztító
- 63 Lakatos-Fleisz Katalin: A hidegvágó
- 67 Kifürkészhetetlen tájban
(Isó M. Emese villáminterjúja Maros Lili képzőművésszel)
- 69 Az emberi természethez tartozik
(Isó M. Emese Villáminterjú Maharita Szabrinával)
- 71 Ablonczy László: „Tüntetés” – és nem büntetés...
(Major Tamás jelenései: Szolnok, Miskolc, Kolozsvár)
- 97 Cseke Péter: Páskándi sziszifuszi példázata
(Széjlegyzetek egy kicenzúrázott esszé-folyam történetéhez)
- 105 Égő Áron: Huszár Magda irodalomszervezői tevékenysége a nyugati emigrációban
- 111 Borsi-Kálmán Béla: Mitévők legyünk?
(Néhány gondolat Gecse Géza: *Orosz nagyhatalmi politika, 1905–2021* című könyve olvasása közben, 2. rész)
- 120 Kolozsi Orsolya: Az emlékezet felforgató ereje
(Sándor Iván: Tiltott terület)
- 123 Mosonyi Kata: Egy flâneur eszme- és kultúrtörténeti mélyfúrásai
(Földényi F. László: A guillotine hosszú árnyéka)
- 129 Könyvajánló // Kötter Tamás: Élet az ember után

Borító: Jánosi Nikolett. E lapszámunk képanyaga Maros Lili képzőművész munkásságába nyújt betekintést.

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökös tiszteletbeli főszerkesztő: Csoóri Sándor;
Főszerkesztő: Papp Endre; **Főmunkatárs:** Ágh István; **Szerkesztők:** Léka Géza, Nagy Gábor; **Képszerkesztő:** Isó M. Emese;
Nyelvi lektor: Rátkay Ildikó; **A szerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Borító:** Jánosi Nikolett; **Tördelészerkesztő:** Bagu László.
Felelős kiadó: a Hitel Könyvkiadó Kft. ügyvezetője. **Kiadó és szerkesztőség:** 1066 Budapest, Nyugati tér 1., Tel.: +36-30-605-7356;
E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk a Nemzeti Kulturális
Alap, a Magyar Kultúraért Alapítvány és a Petőfi Kulturális Ügynökség támogatásával jelenik meg. Előfizethető valamennyi
postán, kézbesítónél; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. **Előfizetési díj:** egy évre 8040 Ft, fél évre 4020 Ft.
Nyomdai munkálatok: Gyomai Kner Nyomda Zrt., felelős vezető: Csöndes Zoltán vezérigazgató. HU ISSN 0238-9908. E-mail:
Isó M. Emese (képszerkesztő), iso@hitelfolyoirat.hu; Kovács Nóra (szerkesztőségi titkár), szerk@hitelfolyoirat.hu; Léka Géza (vers),
leka@hitelfolyoirat.hu; Nagy Gábor (kritika, próza), nagy@hitelfolyoirat.hu; Papp Endre (főszerkesztő), papp@hitelfolyoirat.hu.

Maros Lili: Névtelen, 2023

Ernst Jünger és a totális mozgósítás

Mai gondolatok

Ernst Jünger 1930-ban tette közzé *Die totale Mobilmachung* című, emblematikussá vált tanulmányát.¹ A szöveget az 1980-ban keletkezett utóiratával együtt, kísérőtanulmánnyal, jegyzetekkel és bibliográfiával ellátva a jelen sorok szerzője adta közre 1996-ban, tehát még a szerző életében – ez volt Jünger első hazai megjelenése.² Korunk fejleményeit látva, majdnem egy évszázaddal a német szöveg publikálása után érdemes ismét kézbe vennünk az írást. Először azért, hogy a régi író szavait vizsgáljuk; másodszor, hogy mérlegeljük akkori felfogásának mai értékét; s végül és leginkább azért, hogy fő állításait megfelelően kibontva értelmezési mintaként használhassuk korunk megértésében.

Életrajzi bevezetés

Ernst Jünger, a 20. század e kiemelkedő német írója 1895. március 29-én született Heidelbergben, és 1998. február 17-én hunyt el. Iskoláit kelleetlenül és rossz eredménnyel végezte. 18 évesen elszökött hazulról, és beállt a francia idegenlégióba, ahonnan apja csak hat hét elmúltával, diplomáciai úton volt képes visszahozatni. 1914. december 14-én önkéntesként bevonult a német hadseregbe. Harc közben tanúsított bátorságát hamarosan legendák övezték; 1918. szeptember 22-én táviratban kapta a hírt: Vilmos császár a legmagasabb német hadi kitüntetésben részesítette: elnyerte a Pour le mérite érdemrendet. 1920-ban saját kiadásában tette közzé *In Stahlgewittern* című frontnaplóját,³ mely hamarosan a háború

MEZEI BALÁZS (1960) vallásfilozófus, irodalmár, habilitált egyetemi tanár, a Corvinus Egyetem kutatóprofesszora.

- 1 Ernst Jünger: *Krieg und Krieger*. Berlin, 1930, Junker und Dünnhaupt. Átdolgozott szövege megjelent Ernst Jünger: *Sämtliche Werke in 22 Bänden*, Band 9, Betrachtungen der Zeit. Stuttgart, 2015, J. G. Cotta'sche Buchhandlung (Nachfolger GmbH, gegr. 1659, Stuttgart).
- 2 Ernst Jünger: A totális mozgósítás. Fordította Mezei Balázs. 2000, Irodalmi és társadalmi havi lap, 1996, 8, 2, 53–61. Kísérőtanulmány: Mezei Balázs: A vereség metafizikája: Ernst Jüngerről, uo. 49–53.
- 3 Magyarul *Acélzivatarban*. Ford. Csejtei Dezső, Juhász Anikó. Budapest, 2014, Noran Libro.

utáni Németország könyvsikere lett. Ettől kezdve rendszeresen jelentette meg esszéit és hosszabb írásait.⁴ 1923-tól két évig zoológiát és filozófiát tanult Lipcsében és Nápolyban; noha diplomát nem szerzett, egész életében folytatott rovar-kutatói munkásságát több általa felfedezett és róla elnevezett egzotikus rovar-fajta viseli, illetve e szakma egyik legjelentősebb kutatójának számít; 1925-től szabadfoglalkozású íróként élt. 1927-ben a német nemzeti szocialista párt vezetősége képviselői széklet ajánlott neki a Reichstagban, amit Jünger elutasított. 1933-ban hasonlóképpen visszautasította, hogy beválasszák a Német Költészeti Akadémia tagjai közé. 1941-ben a német hadsereg franciaországi vezérkarának tagjaként Párizsba vezényelték. Ez év januárjában 17 éves fiát hadbíróság elé állították, mert jelentések szerint a német birodalom bukását jósolta. Apja elérte, hogy a biztos halálbüntetés helyett az ifjú Ernst Jüngert az olasz frontra küldték – itt esett el, s holttestét apja egy névtelen tömegsírból emelte ki a saját kezével. 1944-ben részt vett a Hitler-ellenes összeesküvés szervezésében, amit azonban bizonyítani nem tudtak, ám leszerelték. Csak évtizedek múltán derült ki, hogy a német háború utáni irodalom korszaka voltaképpen Jünger halálával zárult le. 1959-ben és 1977-ben a csillaggal díszített Nagy Érdemkeresztet nyerte el; 1982-ben a Goethe-díjat; 1993-ban a velencei biennálé zsűrijének nagydíját. Jünger „még 102 éves korában is megfürdött a tizenhat fokos Boden-tóban. A német állami vezetők századik születésnapján, 1995-ben is felköszöntötték, ugyanakkor még ezen esemény kapcsán is jelentek meg róla olyan publicisztikai írások, amelyek negatív színben tüntették fel. Ernst Jünger 1998-ban bekövetkezett halála előtt egy évvel felvette anyja vallását, katolizált. Összes művét még életében, 1978-ban kiadta az a Klett-Cotta Könyvkiadó, melynek elődje egykoron Goethe műveinek is kiadója volt.”⁵

Régi mondatok

A jünger-i szöveg címfordítása lehetett volna „általános mozgósítás”, hiszen a használt kifejezés, *die totale Mobilmachung*, párhuzamos az *allgemeine Mobilisierung* kifejezéssel. Jünger azonban ennél a katonai-politikai szakkifejezésnél többet akart mondani. Illeszkedve korábbi és későbbi írásaihoz, melyekben

- 4 Nevezetesebbek: *Der Kampf als inneres Erlebnis*, 1922; *Feuer und Blut*, 1925; *Der Arbeiter*, 1932; *Auf den Marmorlippen*, 1939 (magyarul *Márványszirteken*. Ford. Nemes Péter. Budapest, 2004, Európa); *Strahlungen*, 1949; *Heliopolis*, 1949; *Der Waldgang*, 1951; *Gläserne Bienen*, 1957; *Der Weltstaat*, 1960 stb. Jünger *Auf den Marmorlippenje* „egyike volt a legbátrabb könyveknek, amelyek Németországban Hitler uralma alatt megjelentek”. Matthias Schöning (Hrsg.): *Ernst-Jünger-Handbuch: Leben – Werk – Wirkung*. Stuttgart und Weimar, 2014, Verlag J. B. Metzler, 8.
- 5 Juhász Anikó: *Egzisztencia a háborúban* (Napút-füzetek, 2014, 32). Ez a kiváló kismonográfia – az egyetlen, mely tudomásom szerint Jüngerről magyar nyelven eddig megjelent – elsődlegesen a háborús szerzőre fókuszál, de nyelvi, tartalmi és filozófiai megállapításai tágabban is érvényesek.

a háború külső és belső, egyetemes és lelki jelenségét vizsgálja, s nemegyszer oly sajátosságokat lát meg benne, amelyek az emberi élet alapdimenziójaként mutat fel, a *totális mozgósítás* korszakmeghatározás. Ahhoz hasonló, átfogó érvényű fogalom, mint Spengler „a Nyugat alkonya”, Heidegger „technika” vagy C. S. Lewis „kozmosz modell” kifejezései (az utóbbi viszonylag ismeretlen, alább még visszatérek fontosságára). A „totális mozgósítás” a szerző szándéka szerint lényegmegragadó; tehát nem programkijelölés, hanem ténymegállapítás. De mit is akar kifejezni?

Az I. világháború helyi konfliktusként indult, s a katonai vezetők szerint néhány hónap alatt véget kellett volna érnie. A kitűzött célok: Szerbia megbüntetése, a francia–angol–olasz hatalom visszaszorítása, az orosz birodalom balkáni befolyásának feltartóztatása. Ezen célok mögött azonban a „közép”, a centrális Európa eszméje és eszménye állt, amelynek történelmi küldetése új szellemiség és kultúra, új gondolkodás és művészet, új társadalom és politika kialakítása lett volna. Míg a nyugati részek elvágták történelmi gyökereiket, Kelet belesüppedt az ortodoxia lápvilágába, Dél pedig csupán a Nyugat eszköze a történelmi gyökéret eltávolításában, a Közép történelmi hivatása a régi és új szerves összekapcsolása és a kettő egyesítésével a történelem értelmének (az I. világháború végén többször hangzottatott kifejezés) megvalósítása. A Közép: anyaméh, legyen ez az Alpok vagy a Kárpátok vidéke, a bennfoglaltság, a védettség, a csírázás biztos tevényé, amelyben az új élet kifejlődik.⁶ A Közép e hivatásának történelmi előzménye a nyugati misztika, a reformáció, a felvilágosodás és a romantika továbbvitele, amely nem hull alá a külsődlegesség vagy a mozdulatlan archaizmus szakadékába, hanem egyre magasabbra hág, miként a hegyvidék magányos vándora, a német romantika e visszatérő alakja.⁷

A gyors győzelem és az új világrend felemelkedése helyett, ahogyan Jünger több helyütt leírja, a futóárkok pusztító állóháborúja alakult ki, amelyhez a gyorsan kifejlesztett és azonnal bevetett új fegyverfajták sokasága társult kezdve a mérgegázoktól az első tankokig, a robbanószerkezetek egyre hatékonyabban gyilkoló kazettáitól a géppuskák újabb és újabb típusaiig. A vérontás egyre iszonyúbb, a halálos aratás egyre szélesebb lett, s a háborúba belefáradó hadseregek egyre kilátástalanabban néztek farkasszemet egymással úgy a déli, az osztrák–magyar, mint a német–francia fronton. Az angol tengeri blokád nem szűnt meg, a tengeralattjárók háborúja nem hozott döntő győzelmet. A társa-

6 Esztergom helyzetéről e tekintetben lásd Mezei Balázs: *Die Rolle des Christentums in der ungarischen Staatlichkeit* = Szalai Zoltán, Orbán Balázs (szerk.): *Der ungarische Staat: Ein interdisziplinärer Überblick*. Berlin, 2021, Springer-Verlag, 71–93.

7 Friedrich Naumann *Mitteleuropa* (Berlin, 1916, Georg Reimer) című híres munkája ugyan jelentős részben gazdasági-politikai megfontolásokat tartalmaz, de bevezető fejezetében, ahol a magyarsággal is visszatérően foglalkozik, számos ma is érdemleges megfontolást közöl, így pl. azt, hogy Közép-Európa „még nem alakult ki”, készülöben van. Mindezt az általa álmódott Közép-Európa összeomlása előtt fogalmazta meg két évvel, ám megállapítása a késülésről, a formálódásról éppen ennek a Középnek ma is látható, embrionális jellemzője.

dalmakat mégis elborította a háborús uszítás láza, s a hadsereg szervezői minden erejükkel a front kiszolgálását végezték. A totális mozgósítás ebben fejeződött ki: folyamatos hadigazdálkodás, a technikai és gyártókapacitások teljes átállítása a háborús célok kiszolgálására. Mindehhez járult a totális demagógia: a Közép erkölcsi és kulturális győzelmének ideológiai hangoztatása, szemben a „germán barbárság”, az „ázsiai vadság” nyugati propagandájával.⁸

Jünger elsődlegesen a technikai-szervezési mozgósításról ír, ám gondolatai, miként más műveiben is, jelképes erővel bírnak. A totális mozgósítás jelenségét összekapcsolja a nyugati nagyvárosi lét és ipari termelés gyorsan fejlődő formáihoz, amelyek kíméletlenül meghatározzák a modern ember testi és lelki, egyéni és közösségi világát. S ezen is túllépve két dimenziót érint. Az első a németiség történelmi tudata, kultúrája, amely (Kant szóhasználatát követve) szemben áll a civilizációval. A kultúra morális, művészies, szabad, míg a civilizáció technikai, külsőséges, logisztikus. A kultúra a régit és az újat szerves egységben fogja össze, ahogyan Wagner egyesíti a zenetörténet korábbi fejleményeit. Ezzel szemben a civilizáció szakít a múlttal, gyökeresen újat akar létrehozni, s ezt a külsőleg szervezett nagyvárosi létben, a technikai vívmányok széles körű alkalmazásában, a múlt lehetőleg teljes elfeledésében, felszámolásában látja. A kultúra emberséges, elvhű, erkölcsi-eszményi világot alkot, a civilizáció ennek eltörlését akarja. A kultúra még legélesebb kifejezésében is, mint amilyen Nietzsche *Übermensch*e vagy Heidegger *letzter Gottja* az emberi mélységet felkaroló, fölemelő erő, amely közösséget és történelmet alkot; a civilizáció felszínese itt nemcsak tudatlanságot mutat, hanem teljes közönnyt is; ami a kultúrát lelkesedéssel tölti el, az a civilizáció számára „a sham and a bore”.⁹

A totális mozgósítás a kultúra körében nem mehet végbe tökéletesen. Ahhoz, hogy igazán hatékony legyen, *civilizációra* van szüksége, a haladás emberellenességére szemben a maradás emberiségével. Jünger ebben látja az okát annak, hogy a totális mozgósítás a középhatalmak körében sikertelen maradt, ellenben az antanthatalmak államaiban végbement, ami eldöntötte a háború kimenetelét. Ahhoz azonban, hogy a háború végletesen a kultúra megsemmisítésével érjen véget, szükséges volt a haladáselv legfőbb hordozójának, az Egyesült Államoknak a katonai fellépésére. Enélkül a háború tovább folytatódott volna, noha, miként Jünger elismeri, a középhatalmak lehetséges győzelme egyre kilátástalanabbá vált.

8 Lásd pl. Chesterton haragos-gunyoros írását 1914-ből: *The Barbarism of Berlin*. London, New York, Toronto, and Melbourne, 1914, Cassell and Company, Ltd. A szöveg elérhető itt: <https://www.online-literature.com/chesterton/3495/> (2024. 03. 09). Lásd még a 93 német tudós nyilatkozatát is: *An die Kulturwelt!*, <http://www.nernst.de/kulturwelt.htm> (2023. 03. 09).

9 „Szemfényvesztés, unalom” – Gilbert Ryle e kifejezésekkel találta jellemezhetőnek Husserl és Heidegger műveit. Nietzsche *Übermensch*-fogalma (melyet emberfelettinek fordíthatunk) és Heidegger *letzter Gottja* (magyarul: végső isten) egyazon fogalomfejlődés, az emberi személy megértésének két, egymástól különböző, de egymáshoz szellemtörténetileg kapcsolódó mozzanata. Lásd Mezei Balázs: Heidegger a Fekete Füzetek tükrében. *Valóság*, 2024, LXVII, 1, 61–86.

Jünger nem panaszkodik, hanem megállapít. A totális mozgósítás a kor szel-
leme, amely azon erőket hatotta át, amelyek erre fogékonyak voltak. A fogékony-
ság egy további tényező hatása, amit az eredeti fordítás elején mottóként magam
is feltüntettem: „A totális mozgósítás csak jele annak a teljesebb mozgósításnak,
melyet az idő hajt végre rajtunk.” Amire itt az író utal, történelmi mozgás, amely-
nek felfogása filozófiai mélységet feltételez. Konkrétan történelemfilozófiát,
amely első látásra csupán a totális mozgósítás kortárs jelenségének hátterét vá-
zolja fel, mélyebben kibontva azonban az emberiség egész történelmi létére ki-
terjed. Végeredményben belefut azokba a kérdésekbe, amelyeket Jünger – egye-
bek között Heideggerrel folytatott levelezésében¹⁰ – újra meg újra megérint,
további műveiben szépíróként előad, illetve szűkszavúan (miként a most idézett
mondat) megfogalmaz.

Mit látunk ma?

A *Totális mozgósítás* 1980-as új kiadásában Jünger kimondja, hogy egykori írása
„elvi jelentőségű”; a jelenség, amelyet kifejezett, korszakos újdonság, amely
mégsem emberi önkény tette, hanem „csak jele” (jelzése, *Andeutung*) egy hatal-
masabb mozgásnak, amelyet az idő hatalma valósít meg. Mindannyian áldozatai
vagyunk ennek a nagyobb hatalomnak, úgy a civilizáció, mint a kultúra hor-
dozói, akik között történelmi harc hullámzik és formálja a jövő emberiségét.

Jünger nem vonta kétségbe, hogy a totális mozgósítás kibontakozásában
cselekvő személyek vesznek részt, hogy ez a részvétel megfelelő mentalitást,
érületet, akaratot, közösséget és szervezést feltételez. A szerző mélylátása ab-
ban fejeződik ki, hogy noha világosan észleli a lényegi különbséget moralitás
és immoralitás, hűség és árulás, hősiesség és gyávaság, élés és visszaélés között,
mindezt mégis képes egységben felfogni, ahogyan Arisztotelész tette az eré-
nyek meghatározásakor: minden közép szélsőségeket feltételez, s az erény csak
ezek viszonylatában állhat középpont és jelölheti ki az emberi tökéletesedés útját.
A totális mozgósítás elve *történelemontológiai*: oly valóságos folyamat feltárása,
amelyben a szereplők – ki-ki a maga módján – az egész kibontakozásához já-
rulnak hozzá. E történetegészen Júdás és Krisztus egyazon folyamat szerves
mozzanata, egyik sincs meg a másik nélkül; ami kettejüket összekapcsolja,
a történetegész, a történelmi mozgás, amely értelmes egészet alkot.

Az 1980-as rövid utószóban Jünger így fogalmaz: „Az elfogulatlan olvasó
nem tévesztheti szem elől, hogy az írás lényege ma is éppoly érvényes, mint ko-
rábban. A világhatalmak fegyverkezési versenye planetáris méretűvé duzzadt;
hadipotenciáljuk is ennek megfelelő. Még az olyan kisebb országok is, mint
legutóbb például Etiópia, nehéz helyzetükben gyakran folyamodnak a totális

10 Ernst Jünger, Martin Heidegger: *Briefwechsel 1949–1975*. Hrsg. Günther Figal. Stuttgart, 2008, Klett-Cotta.

mozgósítás fegyveréhez. A fogalom immár a politikai nyelvhasználat része, úgy vitáiban, mint a valóságban. Minden ország fegyverkezik s mindegyik a másikat vádolja ezzel. S ha e fejleményt egyrészt ördögi körnek hirdetik, másrészt ünneplik is katonai felvonulásokon.”¹¹ S ha ennek igazsága nyilvánvaló volt 1980-ban, ma még inkább az. Noha Jünger írását kritikusai visszatérően a német fasisztikus államberendezkedés felütésének tartották – így Walter Benjamin vagy Hannah Arendt –, másról van szó. Jünger a korszak átfogó jellemzését kínálja, amit megerősít mindaz, ami megjelenése óta napjainkig bekövetkezett.¹²

Európa drámai összeomlása 1945-ben két globális hatalom dominanciáját eredményezte: az angol-amerikaiét és a szovjet birodalomét. Mindkettő be akarta bizonyítani felsőbbrendűségét, be akarta tölteni a nyugati fejlődés örökösének szerepkörét, s mindkettő a maga módján tette ezt. Az angol-amerikai a tengerentúli és a nyugat-európai világ gazdasági-technikai felvirágoztatásával, a szovjet a marxizmus kibontásával. A tudomány, a technika és a művészetek világában kiemelkedő alkotások sora született mindkét régióban. Amikor azonban a szovjet rendszer – másutt kell vizsgálnunk, pontosan miféle okokból¹³ – felbomlott, a nyugati világ évezredes dualizmusa is megdőlt. A volt szovjet elit minden erejével azon volt, hogy betagozódjék a nyugati világba, átvéve annak mércéit, nyelvét, kapcsolatrendszerét. A keleti világ – mely ugyancsak a keresztény örökség hordozója volt – a szovjet rendszer széthullása után feladta hagyományos identitását. Ez az önfeladás szinte automatikusan vezetett az egyoldalú dominancia kibontakoztatásához. Amikor azonban ez a hatalmi pozíció a keleti világ maradványainak teljes alávetését célozta meg, elkerülhetetlenné vált egy újabb, technikai értelemben vett totális mozgósítás.

Az állítás, hogy a történelem ismétli önmagát, nehezen igazolható. Mégis úgy tűnik, a totális mozgósítás egykori jelensége, amelyet Jünger felismert és szavakba öntött, ma ismét terjedőben van: s éppen abban a világban, ahol száz évvel ezelőtt először megjelent, hogy az 1930-as évek során új formában bontakozzék ki, végül 1945 után minden korábbinál nyomasztóbb alakot öltson a szovjet típusú marxizmus és az angol-amerikai technokrata liberalizmus összecsapásában. Manapság azonban nem ennek az összecsapásnak a folytatását látjuk, hanem szinte pontról pontra azt a jelenséget, amelyet Jünger 1930-as írásában megfogalmazott. A szereplők mások, a technika fejlettebb, a demagóg propaganda sokkal hatékonyabban terjed a közösségi médiumok sokaságán

11 Vö. Jünger: *Sämtliche Werke in 22 Bänden*, Band 9, *Betrachtungen der Zeit*, i. m.

12 Ulrich Bröckling egy tanulmányában úgy fogalmaz, hogy Jünger írása „utólag visszatekintve inkább implicit rendezői utasítás (*implizite Regieanweisung*), amely a totális állam működés-módját és belső dinamikáját fejtí ki”. Ez teljes tévedés. Semmiféle „rendezői utasításról” nem beszélhetünk egy szépíró esetében, annál inkább a világ mögöttes összefüggéseinek érzékeny felfedéséről. Vö. uő: *Die Totale Mobilmachung* = Matthias Schöning (Hrsg.): *Ernst-Jünger-Handbuch*, i. m. 104.

13 Mezei Balázs: *Ezredvégi számvetés: Az Új Reformkor távlatában* = G. Fodor Gábor; Láncki András (szerk.): *A dolgok természete*. Budapest, 2009, Századvég Kiadó, 31-56.

keresztül. S azok, akik a jelenlegi totális mozgósítást elrendelték és mozgásban tartják, mintha tudatosan alkalmaznák a demagóg szólamok sokaságát, amelyek már egy évszázaddal ezelőtt is fellelhetők voltak. Akkor a tengerek szabadságának biztosítása, a keleti barbárság leküzdése, Európa megszabadítása az ércsisakos veszedelemtől voltak a legfontosabb hívószavak; ma talán mások, de tartalmukban közel hasonlóak.

Ha egykor a fő cél annak a hatalmi egyensúlynak a megroppantása volt, amely a globális és az európai hatalmak viszonyában állt fenn, a szándék ma sem teljesen más, noha a hangsúlyok eltolódtak. A szabadságdemagógia véres torát üli, a keleti vagy nyugati despota rémséges képe minden orgánum címlapján naponta jelen van, miközben újabb és újabb axiómák leszögezése zajlik, amelyeket kérdésessé tenni nem lehet. A legfőbb axióma ismét: ha a szörnyeteg életben marad, mindannyian elpusztulunk. Ezért a szörnyeteget meg kell semmisíteni. Kerül, amibe kerül, még az emberiség sugárhalálát is be kell vállalnunk a szörny elpusztítása érdekében. Ezt írja elő az axiomatikus-deduktív érvrendszer, amelyet egyedül erkölcsösnek, logikusnak, politikailag korrektnek, közbeszédben vállalhatóknak minősítenek. A kérdés, hogy kik ezek a minősítők, nem tehető fel, ami az axióma jellegéből fakad: az axióma éppen az, amire nem kérdezzük rá.

Mindez kétoldalú folyamat: az egyik oldalon az elkerülhetetlen európai háború propagandája folyik, a másik oldalon a „totális militarizálás” imperatívusza fogalmazódik meg.¹⁴ A totális mozgósítás elve tehát ismét globális; s ha valaki feltenné a kérdést, hogy mindez miképpen lehetséges „a történelem vége” után – amely egyszer s mindenkorra kizárta volna a háborús konfliktuskezelés lehetőségét –, a válasz talán a népszerű izombajnok-színész egykori tőmondata lehet: „I lied” – hazudtam.¹⁵ A hazugság ma is a totális mozgósítás implementációjának legbiztosabb módja. Hazudni kell a célokról, az okokról, az eszközökről, a kockázatról, a mellékhatásokról, a tömeges életvesztésről, s még inkább: a vélt vagy valódi nyertesek köréről, akik e hazugsághullámmást kötelező erővel, axiomatikusán fenntartják.

De mivel Jünger-től indultunk el, ne veszítsük szem elől a látóhatárát. Ez nem más, mint a totális mozgósítás elvi jelentősége, az az összesség, amely a szereplők szemhatárát lefedi, szereplésüket biztosítja, igazságukat magába foglalja, a történelmi egészt feltárja. A totális mozgósítás történelemontológiai fogalom, amelynek jelentősége messze túlnyúlik akár a 20. századi történelem esemény-során, akár napjaink totális mozgósításának történelein. Ami ma történik, talán tudatosan a régi mozzanatok megismétlése mindkét részről: a német sisakokból így lesznek nagy hatótávolságú rombolórakéták, a független állam letámadása

14 Александр Дугин: России нужна тотальная милитаризация. Lásd <https://ria.ru/20240307/militarizatsiya-1931565800.html> (2024. 03. 09.)

15 Jonathan Mostow (director): *Terminator 3: Rise of the Machines* (film). Distributed by Warner Bros., Columbia Pictures, Warner Bros. Pictures, 2003.

pedig így válik a nagy honvédó háború megismétlésévé. Ám mindez másodlagos. Az elsődleges a korszakos hatás, amit a totális mozgósítás hajt végre rajtunk, vagyis a történelmi erő, amely formál bennünket és egyben önmagát is. A totális mozgósítás elsősorban önmozgás, egy nagyobb mozgásösszefüggés része, amelynek megértése a voltaképpeni feladat.

Értelmezés

Tehát tegyük fel a kérdést: mi hajtja végre rajtunk a totális mozgósítást? Azok a válaszok, amelyek a keleti despotát vagy a mélyállam névtelen erőit emlegetik, felszínesek vagy egyenesen félrevezetők. A történelmi folyamat egészét kell szemügyre vennünk, amennyiben ez lehetséges. Ezen a ponton azonban el kell lépünk a szövegmagyarázattól, a történelmi események felsorolásától és jellemzésétől, s helyet kell adnunk a valós gondolkodásnak. Nemcsak arról van szó, hogy a totális mozgósítás technikai részét, az ehhez társuló demagógiát és propagandát, a politikai hazudozás megannyi formáját lényegtelennek kellene tekintenünk, hanem legfőképpen arról, hogy meg kell értenünk helyzetünket a világban és a világ helyzetét bennünk. Ez az igazság valós feltárását igényli, amelyet már nem foglal le a nyilvános vagy tömeghazudozás jelensége, a félrevezetés szofisztikált technológiája, a manipuláció, a rosszindulatú befolyásolás megannyi eszköze és ezek rendszerei. Az igazságfeltárás követelménye megkerülhetetlen, s ha ezt mégsem vesszük észre, nincs értelme a komoly gondolkodás útjára lépünk.

E követelmény teljesítésének feltétele tehát az igazságnak való teljes személyes odaadás. Csak ebben a keretben lehetséges a konkrét igazságvonatkozások feltárása és kibontása, legyen szó akár magasabb, elméleti szintről, akár specifikus vonatkozásokról. A történelemontológiai igazság továbbtal a voltaképpeni igazságösszefüggésre, amely szükségképpen tartalmazza az igazság megtagadásának, a hazugságnak dimenzióját. Ha nem tartalmazná, lehetetlen volna hazudni; ahogyan hazugságnak alapvetően azt az állítást tartjuk, amely mögött bizonyos fokon jelen van az igazság ismerete is. Ha az igazságot nem ismerem, hazudni sem vagyok képes; az igazságfeltárás tehát a hazugság lehetőségét is hordozza, mégpedig inherensen és szükségképpen. Ha ezt felfogjuk, világossá válik az igazság dinamikája is, amely a hazugsággal szembesülve, azt elutasítva, annak mégis mintegy áldozatul esve képes kiteljesedni. Az igazsággal szembeforduló hazugság teszi lehetővé az igazság megújulását, kiteljesedését, minden korábbinál átfogóbb érvényesülését. Ez a minta evangéliumi: Júdás árulása vezetett Jézus halálához, ez pedig a feltámadáshoz, azaz az igazság soha nem látott kiteljesedéséhez.

De térjünk csak vissza a történelemontológia szintjére! Ha az igazság ezen mozgása a voltaképpeni valóságmozgás, a történelem sem vonhatja ki magát ugyanezen mozgás szerkezeti hatása alól. A történelem egyben az igazság

győzelme is, noha semmiképpen sem abban a közvetlen esetlegességben, amelyről a demagóg propaganda napj elentéseit küldi. Mégsem lehet másképpen: az igazság történelmileg is érvényre jut, mivel ha nem jutna érvényre, maga a történelem sem létezhetne. Miként a valóság, a történelem is csak abból kifolyólag létezik, hogy „a jó már mindig és szükségképpen győzött a rossz felett”.¹⁶ Ezzel szemben felhozható az ellenérv, mely szerint a vesztesből soha nem lesz győztes, s az igazságtalanság áldozatán a legegyszerűbb keresztüllépni. Ám ez az érv nemcsak azért érvénytelen, mert az igazságtalanság elkerülhetetlenül megköveteli az igazságosság fennállását és ekképpen érvényesülését, hanem azért is, mert életről és halálról sokszor kevesebbet akarunk tudni, mint ami nyilvánvaló. Életünk és halálunk ugyanannak a valóságösszefüggésnek a dinamikájában helyezkedik el, mint amely az igazság mozgását is megszabja.

A totális mozgósítás mint történelemontológiai elv sokkal tágabb érvényű és jelentőségű, mint amit Jünger tulajdonított neki. Mindenekelőtt mint mozgósítás, mozgás maga is a valóságösszefüggés része. Ezt az összefüggést a régiek abban a formában írták le, amit C. S. Lewis „az univerzum egységes, komplex, harmonikus szellemi modelljének” nevezett, s amit magam visszatérően kozmoteológiai felfogásnak neveztem.¹⁷ Ennek lényege az univerzum egységes fennállásának geometrikus víziója, amelyben – a föld és az ég naiv tapasztalata szerint – folytonos valóságelőállítás, igazságérvényesítés folyik az élővilágban éppúgy, mint az élettelenben, az emberi világban éppúgy, mint a szellemiben. E kozmoteológiai minta a régiek szemében közvetlen tapasztalat tárgya, aminek jelentését és jelentőségét el lehet vitatni, de érvénye ezzel szemben is fennáll. S noha ma már képtelenek vagyunk az univerzum efféle felfogására, a minta mégis velünk maradt: nemcsak a szépirodalom, a filozófia, a teológia évezredek alkotásaiban, amelyek feltételezik érvényét, hanem mindezen túl a valóság és igazság fogalmaiban, amelyek a valótlanossággal és a hazugsággal szembesülve szüntelen megújulásban érvényesülnek.

Ezen belül a totális mozgósítás nem más, mint ezen érvényesülés adott fázisa. Európa elbukott 1918-ban, 1945-ben. S elbukott 1989-ben is, mivel a látszat ellenére belső és külső helyzete nemhogy megerősödött volna, hanem az erőegyensúly összeomlása miatt végletesen meggyengült. Mindaz, amit az európai szellem létrehozott, e háromszoros bukásban vereségre ítéltetett. Ám éppen most mondtuk ki, hogy a vereség, a bukás, a valótlanosság – noha a valóság és az igazság megdőlése – nem jelentheti az utóbbiak eltörlését. Éppen ellenkezőleg, igazságfeltárást, valóságmélyítést hajtanak végre. A valótlanosság által a valóság valósabb, a hazugság által az igazság igazabb, de nem mennyiségi, hanem

16 „Νενικηκέναι θεῖ καὶ νικᾶν τὰ ἀγαθὰ τὰ μὴ τοιαῦτα.” Epinomis, 988e (vö. Plato: *The Complete Works*. Ed. by Cooper, John M. Indianapolis and Cambridge, 1997, Hackett).

17 C. S. Lewis: *The Discarded Image*. Cambridge, 1967, CUP, 10. A kozmoteológiai felfogáshoz: Mezei Balázs: Az ima genealógiája = Dávid Nóra et al. (szerk.): *Tíz évhét. Tanulmánykötet Fröhlich Ida 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, 2018, Szent István Társulat, 210–233.

minőségi értelemben, intenzitásban és extenzitásban, átfogó érvényességben és értelmességben.

A totális mozgósítás tehát a legmagasabb szinten értve ez az érvényesülés; alacsonyabb szinten a valótlanság támadása a valóság igazsága ellen. Történetileg a nyugati emberiség azon tömegmozgása, amelyben az ideológia, a demagógia, a módszeres félrevezetés, a közösségi manipuláció szinte akadálytalanul érvényesül. Történelemontológiailag ez utóbbi ténye sokkal jelentősebb, mint első megközelítésben hinnénk, mivel éppen ezek a tények, a félrevezetés tényei tárják fel szükségképpen a hozzájuk tartozó igazságot, sőt ezt megerősítik, és még hangsúlyosabban fejezik ki – nemcsak a maguk módján, *ex negativo*, hanem egyáltalában és konkrétan is, *mit einem Schlage*.¹⁸

Visszakanyarodás

Térjünk itt vissza ahhoz a kérdéshez, hogy ez az igazság hogyan válik hozzáférhetővé számomra itt és most. Jünger a totális mozgósítás elvének kimondásával megragadta a maga korának meghatározó eseményét s ebben mintegy kilátás nyílt számára arra a mozgósításra, „amelyet az idő hajt végre rajtunk”. Talán megsejtette, hogy az idő e végrehajtása a valóságdinamika voltaképeni működése, de ezt már nem tudta, nem kívánta szavakba foglalni. S ha ezt mégis megtehetjük, ennek egyetlen és döntő feltétele a valóságnak való teljes önátadás.

Kezdjük itt: „Ne hazudjatok egymásnak. Vessétek le a régi embert szokásaival együtt, és öltsetek föl az újat, aki állandóan megújul Teremtőjének képére a teljes megismerésig.”¹⁹ Az út kezdete a hazugság elvetése. A régi ember az, aki hazudik, az új azonban állandóan megújul a teljes megismerésig. S korunk fejleményeit látva, a hazudozás epidémiáját tapasztalva az első és legfontosabb lépés az, hogy ennek hátat fordítunk. S noha gondolatmenetem nem biblikus alapú, mégis erős támaszt lelünk nemcsak a fenti mondatokban, hanem a rájuk következőben is: „Itt már nincs görög vagy zsidó, körülmetélt vagy körülmetéletlen, barbár vagy szittyá, szolga vagy szabad, hanem Krisztus minden mindenben.” A megértés útja, miként Jüngernél a totális mozgósítás horizontja, az egészhez vezet. Csak az egész képes megvilágítani a részeket, az összezapás szereplőit, álláspontjukat és tetteiket, végül mindennek a végső értelmét. Az igaz: az egész, ahogyan a régi filozófus mondta.²⁰ Ezért el kell

18 Mezei Balázs: Egy csapásra: Husserl, Scheler, Brentano és a filozófia kezdete. *Magyar Filozófiai Szemle*, 1993, 37, 5-6, 871-889.

19 Kolosszeieknek írt levél 3, 9-10.

20 „Das Wahre ist das Ganze.” G. W. F. Hegel: *Phänomenologie des Geistes. Werke in zwanzig Bänden*. Hrsg. von E. Moldenhauer und K. M. Michel. Frankfurt am Main, 1970, Suhrkamp, Band 3, 24.

hagynunk a felemás vélekedéseket, mivel az, ami parciális, nem lehet egész, s ami nem egész, nem igaz.²¹

Az igazság voltaképpen feltárása csak a tanúságtétel, a vallomás, a *confessio*, a *martírion* által lehetséges. Olyannyira, hogy szintisztán csak e színvallásban nyilatkozhat meg a színigazság. S hogy ez merőben öncélú volna, soha ne gondoljuk: kétségtelen, hogy az igazság feltárulásában jelen van az öncélúság, ahogyan a szép sem azért szép, mert tetszeni akar, hanem mert önmagában az, ami. Ám ezen túlmenően a szép csodálatot vált ki, az igazság pedig megújulást, s nemcsak annak megújulását, aki az igazság színvallásában él, hanem környezetének, körének, nyelvének, nemzetének megújulását is – az ember megújulását. Nincs is más lehetőségünk, ha valóban emberek vagyunk, mint hogy e körökön keresztül az emberiségben gondolkodjunk. A kozmopolita jelentése eredetileg a valóság egységét hordozó személy, maga az ember, aki egyszerre mikro- és makrokozmosz lény, aki az emberiséget éppúgy magában hordja, ahogyan az emberiség is őt magát. Egymáshoz tartozunk, holtak, élők és élni fogók, mivel egyazon valóság részei vagyunk, s egyben egymás részei is: „Hagyjátok el tehát a hazudozást, beszéljen mindenki őszintén embertársával, hiszen tagjai vagyunk egymásnak.”²² Egymásnak tagjai lévén értsük meg, hogy egy mindennél teljesebb mozgósítás részesei vagyunk, amely bennünk az igazmondásban konkretizálódik. Tehát nem fogadhatjuk el sem a demagógia erőszakát, sem az ideológia bornírtságát, hanem csak és kizárólag a vallás valóságát.²³

A totális mozgósítás mai kampánya arra akar kényszeríteni, hogy a demagóg torzításokat teljes igazságnak tartsuk. Noha tegnap még békét hirdettek, ma új európai háborúra uszítanak; noha tegnap még a közös Európa-ház jelszavát hangoztatták, ma e ház tagjait kiiktatásra ítélik, nyelvüket betiltják, alkotásait elhallgatják, vagyonukat elkobozzák. Noha tegnap még a szeretet himnuszát énekelték, ma a gyűlölet rockandrollját harsogják. De nem állunk jobban a másik oldalon sem: a „totális militarizálás” jelszava a régi totális mozgósításra hajaz annak a legpregnansabb, katonai-társadalmi jelentésében. Ne legyünk tévedésben: a totális mozgósítás jelen helyzete még súlyosabb következményekkel fenyeget, mint az a szinte premodern állapot, amely Európa korábbi összeomlásait okozta.

Mindebben szükséges világosan állást foglalni. Ennek tartalma azonban csak az igazság egésze lehet, ami „minden mindenben”.²⁴ De elgondolhatjuk-e

21 Erre egyesek azt válaszolják, hogy aki a felemásságot vagy a pártoskodást elveti, az a másik féllel, párttal lép egyszerre. Ez azonban nemcsak hamis, hanem a hazugságon túllépő „rágalom” kategóriájába is tartozik (lásd ehhez a hazugság-rágalom-káromlás felosztását, Mezei Balázs: *Vallásbölcselet. A vallás valósága, I-II.* Budapest, 2005, Attraktor, II. köt., § 61, 216–236).

22 Efezusiaknak írt levél, 4, 24.

23 Vö. Mezei Balázs: *Vallásbölcselet*, i. m., § 1 (b), 18–21.

24 Pál apostol szóhasználata. A „minden mindenben” (πάντα ἐν παντί) négyszer fordul elő a levelekben: Első korinthusi levél 12, 6 és 15, 28, Efezusiaknak 1, 23, Kolosszeieknek 3, 11.

az igazság egészét? Ennek tagadása már maga is elgondolás, persze nem mind-egy, hogyan realizálódik – merő elutasításban vagy abban a keresésben, amely végül belátásra jut. Ahhoz, hogy ezt az igazságot elgondolhassuk, el kell fordulnunk a hazugságtól, a háborús uszítástól, a gyűlölködéstől, a kirekesztéstől, a tömeggyilkosság szorgalmazásától és képmutató igazolásától. Akik elkerülhetetlennek mondják a végső háborút, a hazugságtéboly foglyai; akik nem képesek felfogni, hogy a békére való törekvés egyben az igazságra való törekvés, abban a felemáságban élnek, ami az elmúlt évszázadban annyi szenvedést hozott az emberiségre, ezen belül a leginkább kiszolgáltatottabbakra. Akik Európát ma a mássággal vagy a felemásággal azonosítják, hazudnak; Európa éppen az az egész, amelyben lehetővé vált az igazság teljessége, ahol ki lehetett mondani, hogy „az igaz az egész”, s ahol visszatérően sikerült ennek az elvnek érvényt szerezni abban, amit ma európai zenének, építészetnek, irodalomnak, gondolkodásnak, valóságunk nevezünk, s ami az emberiség történetének legmagasabb csúcspontjait rajzolja elénk.

Az igazság elgondolása csak valóságos gondolkodásban mehet végbe, amely mérhetetlenül több, mint a hazugság elutasítása. Valóságsgondolás, valóságalkotás, valósággazdagítás; részesedés és részvétel abban, ami egyáltalán van, s amiben én mint én lehetséges és valóságos vagyok.²⁵

Zárógondolatok

Amikor Jünger idézett szövegét több mint két évtizede közreadtam, egyrészt be akartam mutatni e magyar nyelven akkor még ismeretlen író személyiségét. Könyvei közül azóta már többet lefordítottak, de ez az első fordítás – éppen az emblemikus szöveg következtében – ma is jelentékeny. Másrészt észleltem a szöveg tartalmi-eszmei, sőt bölcséleti súlyát, noha ennek teljesebb kifejtésével a szerző adós maradt. Harmadrészt a rendszerváltozás zivataros időszakában érezni lehetett, hogy noha a korábbi manipulatív mozgósítás korszaka véget ért, az újabb tömegmanipuláció megformálódása kézzelfogható. Már akkor körvonalazódott, amit ma már világosan látunk, hogy a régi demokráciák felső körei a parlament – a politikai megegyezés – jogi eszményét a politikai, sőt polgárháborús leszámolás céljával akarják helyettesíteni. Így a totális mozgósítás ma ismét a tömegmanipuláció formáját ölti, s ennek két legfőbb iránya a belső leszámolás gyakorlatának bevezetése, illetve a külső hatalom elleni, végsőnek szánt hadjárat szorgalmazása.

Vajon mire irányul a mai totális mozgósítás azok felfogása szerint, akik végrehajtják? Teljes körű információra itt nem számíthatunk; az elejtett megjegyzé-

25 „Az ember énje felülírhatatlan és helyettesíthetetlen adottság, amely korlátos vagy határolt abszolútumként fogható fel, azaz a voltaképpeni abszolútum önkifejezéseképpen.” Mezei Balázs: Én (részlet). Szócikk a *Magyar Filozófiai Enciklopédiából* (előkészületben).

sekből, retorikus programbeszédekből, a nemzetközi sajtó megrendelt véleménycikkeiből azonban kirajzolódik a törekvés, amely Európa és egyben a nyugati világ, ezen keresztül az emberiség újraalapítására irányul.²⁶ Ennek ára a még jórészt tradicionális keleti nagybirodalmak megtörése, amivel a hegemon hatalma teljessé válhat. Ám ezzel még nem válaszoltunk arra a kérdésre, hogy e célnak van-e szellemi tartalma. A helyzet e téren még homályosabb; a negatívum, vagyis a hagyományos gyökérzet eltávolításának szándéka azonban egyértelmű. Ezzel párhuzamosan egyértelmű a technológia uralmának minden korábnál mélyebb kiterjesztése, az élő szervezettel való összekapcsolása, a transzhumanizmus projektuma, amely, mondjuk úgy, elvezethetné az emberiséget a technikai halhatatlanság állapotába. A mai totális mozgósítás egyes vonatkozásai itt kapcsolódnak össze és alkotnak bizonyos egységet.

Ennek merő elutasítása egyes hagyományok, kultikus formák, lelkeség vagy régi kultúra alapján kudarcra van ítélve. Nyugodtan elfelejtethetjük azokat a korábbi jelszavakat, amelyek a politikai egyensúlyra, a hagyományok megbecsülésére, a méltányosságra, a pártatlanságra, a tárgyyszerűségre, a közérdekre stb. vonatkoztak. Ezen szép eszmék felőrlődnek a mai tik-tak idő hengersizékének mintázatában. Tartalmuk ugyan megmarad, de alapos földolgozás, átgondolás, értelmezés nélkül nem tehetők plauzibilissé. Csak a totális mozgósítás mai főirányát szellemileg felülrni és meghaladni képes gondolkodás jelenthet követhető alternatívát. E gondolkodás nem más, mint az az egységes valóság- és igazsággondolkodás, amelyet a fentiek során tőmondatokban jeleztem. A felülkerekedéshez azonban ennél többre van szükség, olyan tényleges-konkrét viszonyok kialakulására, amelyek közepette e gondolkodás nemcsak érvényesülhet, hanem kultúrát is hívhat életre éppen annyi időre, amennyi elegendő mozgósító erejének kialakulásához. Ez az uralmi forma nem a Leviatáné és nem is a Behemóté (Hobbes-nál az abszolút egyeduralkodó, illetve a pártos viszálykodás allegóriája), hanem a *kathékóné*, aki szembefordul a totális mozgósítás elnyomásával, s ekképpen időt és teret teremt annak kibontakozásához, ami valóban lényeges.²⁷

26 Bernard-Henri Lévy visszatérően kifejtette a maga és mások felfogását, amely szerint Ukrajna harcában Európa újraformálásáról, újraalapításáról kell beszélnünk. Ezt a nézetet nemcsak filmjében bontotta ki (*Slava Ukraini*, 2023), hanem már az orosz háborút megelőzően is, pl. 2017-ben, lásd Hanna Hopko: Europe seen from Ukraine. A strong Europe needs a strong Ukraine: https://ecfr.eu/article/commentary_europe_seen_from_ukraine_7224/ (2024. 03. 09).

27 A *kathekon* vagy *kathékón* alakjához lásd Tesszalonikaiaknak írt 2. levél, 2, 6–7. A *kathékón*nal a teológia és biblikus irodalom – Tertullianus-tól napjainkig – visszatérően foglalkozott, megkísérelve megfejteni Pál apostol vonatkozó sorait. A kifejezés manapság Carl Schmitt munkái nyomán vált középpontivá. Itt nincs helye a további értelmezésnek, de véleményem szerint a *kathékón* bibliai figuráját csak abban a kontextusban érthetjük megfelelően, amelyet fentebb történelemontológiának neveztem.

Ágh István

Álom teliholddal

Félelmetes kinézni a sötétbe,
ha a mindenség fenéig kihalt,
és nem tudom, nem én vagyok-e vak,
elaludtam vagy fölébredtem éppen?
nincs egyetlen igazodási pont,
csillag, hogy az irányt megmutassa,
lételem jelenléte igazolja,
míg én távoli fényét fölfogom,

az Isten helyett is talpon maradtam
dicsőíteni teremtményeit,
de senki sincs, ki élőnek tekint,
alszanak még, vagy már odaát vannak,
magányommá szűkült az univerzum,
csak a hiányérzetem lett nagyobb,
egyedül vagyok, mint a telihold,
mit éppen megpillantok ablakomban,

előbb mint árnyék terült a falon,
talán légtornász mutatványra készült,
hosszú létra és mentő kötél nélkül,
nyakába aranyveretes korong,
s áthajítja a tető gerincére,
ahogy a föld a tengelyén forog,
úgy emelkedik nyugatnak a hold,
és közelít az égbolt tetejéhez,

és újra itt csüng ablakom alatt,
tükörképpemmel nézek vissza benne,
mint egy álarcba torzzá merevedve,
én változom hozzá, ha rám tapad,
míg a holdittas álmom nem ér véget,
ugyanaz dagasztja az óceánt,
mint engem ez a rám szabott dagály,
aztán megint ijesztő sötétség lesz.

ÁGH ISTVÁN (1938) író, költő, műfordító. A *Hitel* főmunkatársa. A Nemzet Művésze.

Gyerekeknek a költők

Mi a verseket szerettük még,
megannyi kis Petőfi Sándor
rajzolt haza az iskolából,
s Arany Jánosok, Ady Endrék

lettünk felnőttés képzeletben,
s annál vonzóbb volt ez a pálya,
mennél nagyobb a legendája
szegénységgel és szerelemmel,

amíg nem tudtuk, mi az élet,
addig a hősi halál nem fájt,
mert egy hadsereg is potomság
a halhatatlansághoz képest,

ahogy Petőfi befejezte,
s Ady élő lángokba süllyedt,
Attila, azt hitték megőrült,
de győztek az idővel szemben,

a csalódás is boldogító,
ha rímbe visszhangzik az érzés,
röpködtek versben irt levélkék
gyúrt lepkéi a fapadosból,

s a lányokat megbabonázta
az összecsengő szavak csókja,
akárha randevúztunk volna
a sorok találkozásában,

bár akit királynővé tettem,
tovább hordta a flór harisnyát,
máskor még a líra se használt,
közeledésem szégyellhettem,

és megvető röhej csapott ránk
a patkolószín árnyékában,
amit a suhancok csináltak
nem valami ártatlan ábránd,

már szégyenteljes csalódás volt
a költészetté képzelt élet,
más kezdődött, hogy hazaérve,
nagyot vágtam a szalonnából.

Egyetlen hang

Ha visszatér a közös dallam,
belefojtom sírásomat,
sír, akár a magányom hangja,
amit az éj kagylója ad,
nincs tárgya, szava sem, zenéje
emlékeimből szublimált,
mintha azt hinném, voltaképpen
a fák keltik a szélfúvást,
úri szél fújja szét belőlem
a megrendítő dallamot,
ismert hangulatot idézve
már csak magamat hallhatom,
ami belőle enyémmé vált
egyetlen dallá változik,
én pengetem a gitárt hozzá,
s vagyok a gitár húrja is.

Kitáncoltunk az ifjúságból

Unokám érettségi keringője

Míg hallgattam Sosztakovics zenéjét,
fehér csipkébe rejtett hosszú kar
ívelt felém, s megérintett a szépség,
el kellett fojtanom sírásomat,

mutató ujjá elővarázsolta
a legmélyebbre süllyedt dallamot,
úgy hallgattam, és szívig meghatódtam,
hiszen táncoltam rá valamikor,

bár csak látványos, korhű álruhában
akart az ifjúságról vallani,
a dekoltázs, a zubbony csillogása,
nem is igaz talán, oly távoli,

mint a szerelem Natasa Rosztovával,
bár Andrej Bolkonszkij sem én vagyok,
de minden partneremmel égbe szálltam,
karok szárnyán, örök fiatalon,

idegen hang szakadozik a számon,
a fütty csak hamis utánzat lehet,
mint énekes madarak versenytársa,
képzeletemmel emlékezhetek,

a keringővel mintha visszatérne
öregkoromra jelenné a múlt,
az ömlő melódia édessége
mélységes, ikrás bánattá avult,

nem irigylem a diákbáli táncot,
a nagy keringők szédületeit,
én már kitáncoltam az elmúlásba,
s ami nagy volt, most alig valami.

„Ithakám partját elértem..., lekötöm hajómat”

(2. rész)

II. „az ébren szunnyadozó magyar...” (Berzsenyi: *A felkölt nemességhez*)

Thalassa, thalassa – kiáltja a vándor, ha partodra ér. De hát mi is a tenger? Ott a válasz a Szentírás első oldalán: Isten akaratából egy helyre gyűlt vizek. Amik átfogják a Glóbuszt, körülcsobogják a földeket, adnak és vesznek, befogadnak és hullámaikra emelnek, elcsábítanak, hogy elpusztíthassanak. Tegyük föl a mélységesen elfogult kérdést: nekünk, Észak alsó pereméről lefelé néző magyaroknak mi is az, hogy „tenger”? Csak a görög és a latin órák emléke, bibliai versek tája? Csak az utazásoké, visszapillantva – amikor már megjöttek a késő őszi szelek, s verik arcunkba a szikes port? Majd odakint vágja az alföldi zegernye a porhót, idebent állandóan rakni kell a drága fát a tűzre, fogy és kormol a gyertya, viszont nem akar fogyni a hatvan darab görög dolgozat, vakoskodunk, mi mást tehetnék, neszelve Lacikára és Julcsira, és közben zsong bennünk Homérosz tengere visszafojthatatlan dallammal, magunk sem tudjuk, honnan a hang. „Dallamtapadás” – talál rá majd a szóra a bölcsült utókor. És mi, a méltatlan utódok? Egy-egy tárgy, szó, fotográfia, összefirkált, a hajtásainál szakadozó térkép, zsebekben lapuló aprópénzek... És innen most már mi – vajon kik – nézzük a tengert, akik nem honosak sem északon, sem délen. De jobb felszólító módban: nézzük mi a tengert, akik... Északra akkor megyünk, ha bujdosni kényszerít a nemzeti sors, vagy trappolni a császár és az őrmesteri pálca, esetleg zsidó borkereskedők vagyunk, Délre meg... – ha szabad – utat engedünk vágyainknak. A tenger számunkra, kell-e mondani, a Földközi tenger és annak Adria nevű öble, azzal a szigetekkel megszórt partvidékkel, amit olykor – okos és szerencsés királyaink idejében – mintha a magunkénak vallhatnánk. Mi köze a magyarságnak a tengerhez? Jószerivel semmi. Nem vagyunk tengerparti nemzet, nem vagyunk kalandvagyók, létformánk a megállapodottság, a helyben maradás, nem vagyunk kíváncsiak arra, hogy mi van a házunk falain, a falunkon, mi van a megyénk határain túl. A nagyvilág meséikkel, legendákkal,

ALEXA KÁROLY (1945) irodalomtörténész, az *Életünk* című folyóirat főszerkesztője.

romantikus regényekkel, templomi prédikációk példázataival üzen, meg évtizedenként egy-egy háborús hírrel – kereskedők, katonáskodók, teológusok, kósza vándorlók, nagyritkán ide menekülő francia emigránsok, munkát kereső iparosok, lengyel felkelők, beházasodó északi urak, menekülő eretnekek, effélék hozzák a híreket. Nem vagyunk hódító fajta, se hajlamaink, se geográfiai helyzetünk nem készlet arra, hogy idegen tájak kincsei felé mozduljunk: a Kárpát-medence a maga tökéletességével – zártságával és fölülmúlhatatlan gazdagságával – maga lett számunkra a térbeli végérvényesség... Az „Óperenciás tengeren túl”, mint mesei fordulat is csak egy folyónevet rejt, amiként Petőfi híres sorában a Tisza kapja a szemhatárig tágított metaforát: „tengert láttam, ahogy kitekinték”. Petőfi sose látta a tengert, és Arany János sem, se Csokonai, se Berzsenyi, se Vörösmarty, se Tompa. Mégis tudtak róla, ahogy a nép is. A tenger – mondhatni – meghatározó eleme a magyar néptudatnak. Álomi táj? Mesevilág? Maga az elérhetetlenség? A végtelen pusztaságába zárt nomád látomása? A Czuczor-Fogarasi szótár, a magyarság önmagáról való tudásának ez a meghaladhatatlan korpusza, nemcsak pontos meghatározást ad („Általán azon nagy kiterjedésű, öszves víztömeg, mely a földkerekségnek minden szárazföldét és szigetét körülveszi...”), hanem több mint száz szóösszetétel felsorolásával azt is bemutatja, hogy a magyar nyelv – azaz a magyar „néptudalom” – nagyon is számon tartotta-tartja a „nagy vizet”, ha másként nem, mint a mindenkori és mindennemű nagyság jelzőjét. És ez tetten érhető a közmondásokban-szólásokban is: „Nem lehet a tengert kalánnal kimerni”, „Többen halnak borba, hogysem a tengerben”, „Aki nem tud imádkozni, menjen a tengerre...” Arról már ne is beszéljünk, hogy hány „csudaállat” nevében van ott a tenger, mint jelző. És ugyan hány magyar látott „tengeri sült” vagy „tengeri oroszlánt”? A Verstár nevű digitalizált gyűjtemény ötven klasszikus magyar költő teljes életművét tárja fel József Attilával és Dsida Jenővel záródva: ebben az irdatlan szövegmenyiségben a „tenger” szó 1520 alkalommal említődik. Sok ez, vagy kevés, ki tudná eldönteni, mindenesetre tanulságok tömegét kínálja annak, aki nem sajnálja a fáradságot, és végig megy minden hivatkozáson. Miért éppen Reményik Sándor, Juhász Gyula, Tompa Mihály, Ady, Petőfi és Babits írja le legtöbbször ezt a szót – nincs válasz. Az nem lephet meg, hogy a zsoldárok is visszatérően, noha tudjuk, hogy az ószövetségi zsidóság nem volt éppen tengerjáró népség. Majd Pál apostol – lelkében és szavaiban az új testámentommal... ő aztán igen. A „tenger” a magyar versben nemcsak az elvágyódás terének jelölője, hanem mindennemű hasonlításoké és metaforáké, csakúgy, mint a köznyelvben: a beláthatatlanság, a távolság, a mélység... „tenger pusztaság”, „az álmok tengere”, „a bánat tengere”, „a kín és a könnyek tengere”, „tenger nép”... Az a verses példák légiói alapján is mondható, hogy a „tenger” a magyarság számára nem kínál mitikus ihletést, mint a germán vagy latin népeknél, vagy „ötletet” a tudálékos pszichologizálás számára: pl. a tengerhez való „visszatérés” az anyába való visszatérésre utal, azaz a halálra. (Ilyen fellengzően szépet csak északi ember képes leírni, az északi, aki otthontalanná vált... Aki tagja az európai bujdosók nagy

fraternitásának, aki Van Gogh, Hölderlin, Stendhal, Byron, Puskin, Shelley, Keats, Browning, Brodskij stb., stb. rokona. Márai: „A tenger a legnagyobb otthon. A szaga, a színe, a mozgása, az érintése, minden ismerős. Lehet, hogy valamikor hal voltam. De lehet, hogy uterus- emlékek ezek. Lehet, hogy valamikor a népvándorlás idején itt tévedtem el. Minden emlékeztet a tengeren, minden ismerős, jóízű, megnyugtató; a veszély is.” Alexandre Márai, született Grosschmid Sándor Károly Henrik, 1900. április 11. Kosice, Cesko-Slovensko.) És még ez a merész ihletettséggű tenger-metaphora sem áll egymagában a magyar literatúrában. Babics Imrénél bukkanunk ezekre a sorokra: „Istenhittől habzik a tenger, jó hazatérni. Delfinek ártatlanságára milyen magyarázat van, ha nem az, hogy a magzatvízben a lelkületük nem éri gonosz közvetlenül?” Ami biztos és mindenki számára, éljen távol a víztől vagy a víz közelében, felfoghatóan igaz, hogy a tenger átmenet a két másik őselem, a föld és lég között. Princípium. Minden értelmében a szónak.

Hát a „tenger” és a „Dél” – együtt? Ennek az irománynak az első mondata ez volt: „Én északi ember vagyok.” Egy Ady-sor. Valóság-e, tudomásul véve persze, hogy mindenki, pláne, ha költő, bárminek állíthatja magát, avagy hagyhatja, hogy a világ és a saját teremtő indulata bármit ráfogjon. A kérdés szóljon így: északi ember-e a magyar? Az is – de leginkább akkor, ha a Délről kényszerülünk elgondolkodni. Ha szembesülünk azzal, hogy miféle tájak is vannak-lehetnek a „magyar Glóbuszon” kívül. Ha arról beszélünk, hogy hova is tartozunk. Ha Észak és Dél örök dialógusát a Kárpát-medencéből igyekszünk követni. És itt találjuk az egyetlen mitikusnak tekinthető hivatkozást a magyar észjárásban a tengerre. Azaz az Adriára. A magyar múlt hazafias térszemlélete talált rá arra az („önmeghatározó”) formulára, amely Észak és Dél között határozza meg a helyünket: a magyarság élettere a Kárpátoktól az Adriáig tart. És a „közösség” jellemzően vertikális és nem horizontális, nem Kelet-Nyugat tájolású – talán mert az Észak-Dél közötti hely(zet) megkérdőjelezhetetlenül „természeti” tény és nem „történelmi” (utóbb: ideológiai), mint az ezt metsző meghatározottság. Lásd: „Komp-ország”... „Kárpátoktól Adriáig / Zengjen hát az ének: / Adjon Isten szebb jövőt / Árpád nemzetének” – áhítja a néhai jó Garay János *Hymnusa*. Ezt a képet kerekíti le Komjáthy Jenő töredéke a maga látomásosságába emelve: „A Kárpátoktól le az Adriáig / Csak egy az érzés, egy a nyelv...” Aligha véletlen, hogy ez a romantikus térképzet abban a pillanatban kapja meg a maga tragikus súlyát, amikor véglegesen megszűnni látszik az érvényessége – Trianon után. Móricznak egy Adytól búcsúzó verses – „visszaképzéletes” – fohászában pl.: „Zengjen a hangom, dördüljön a szóm / a magyar pusztákon, a magyar szívekben, / hogy visszazengje a Kárpát / és tovazúgja Ádria / és minden élet itt: / hogy mi vagy nekem...” Vagy Juhász Gyulánál (*Gyász*, 1919): „Egy régi térkép fölé hajlok ma: / Ez Ádria, ez a Kárpátok orma... / „Magyar vagy-e, kérlek még néha tőlem. / Csitt! lassan lépjete a temetőkbén.” Kosztolányinál két évre rá: „Süket, kopár földnek kiáltok, poros

hazám szegény fia, / mert nem veri már vissza versem a Kárpát és az Adria...” (*Nem tudtam én dalolni nektek az újról, csak a régiről*, 1921). Az Adria mint „hasonlító” persze ott van másutt is, ha a közép-európai térbeliségről van szó, Berzsenyiné pl. a „bálti part”-tal ellentétezve, de sehol oly megrendítően, mint Petőfinél, aki meg sem említi, de arra késztet a nyelv lírai emlékezete, hogy „ráértsük” – *Élet vagy halál* című verse így kezdődik 1848. szeptember 30-án: „A Kárpátoktól le az Al-Dunáig / Egy bős üvöltés, egy vad zivatar! / Szétszórt hajával, véres homlokával / Áll a viharban maga a magyar.” A magyar mártírium – mint apokaliptikus térképzet.

Között – ez lehetne a kulcsszó, ha magyarként Észak és Dél „közös” képén mint globális végletek együttállásán merengünk. És megint a Kárpát-medence zártsága és nyitottsága... Továbbá és mégis előljáróban: talán nem túlzás az állítás, mely szerint a Kárpát-medence Európa tájlelektani sűrítménye. A teljes Európáé – az Atlanti óceántól az Urálig. Nem árt, ha ennek magyarként a tudatában vagyunk, és így határozzuk meg önmagunkat. Bámulatos, amilyen észlelhetetlen átmenetekkel nyílik meg ez az önmagába zárt tér a Duna vonalát követve, vagy az ahhoz kötődő folyók, Dráva, Mura forrásai felé hullámozva a cseh és morva dombok, az Alpok és a Karszt felé, délen meg a Száva mellékfolyói felől a Dinári Alpokhoz, Erdélyről meg a Körösök, a Tisza meg a Maros mesél. Ki gondol bele, hogy a Kárpát-medence élestárához és a magyar romantika nagy szabadságszimbólumához, az Alföldhöz hasonló legközelebbi tájak az óromán tartományok és a Pó völgye? És a Karsztnál ott a szinte észrevehetetlen kijárat a Tengerhez. (Amiről, igaz, ami igaz, a maga szülötte földjén élő magyarság zöme mit sem tudott. Legfeljebb élcelődhetett vele-rajta, ha „értelmiségibb”: hogy’ a nyavalyába’ hívhatják úgy a Magyar Királyság egyetlen tengeri fürdőjét, hogy: Crkvenica?) A földtekének és azon belül Európának ez a különleges képződménye, ahol Észak és Dél egyforma érvényességgel kerül együvé, olyannyira, hogy engedi magába beszivárogni mindazt is, amit Nyugat üzen Keletnek, és amiről Kelet úgy véli, hogy Nyugaton is érvényes. És mindez meghatározza az itt élőket, a növényeket, a fákat, az embereket és a természetnek azokat az elemeit, amiket felelőtlen nagyvonalúsággal életteleneknek mondunk: a hegyeket, a vizeket, a síkságokat. És a két nagy létszféra együttállását, minden köznapi és spirituális következményével együtt. A létmódok felfoghatatlan sokszínűségét. *Az öt géniuszt* Hamvas Béla eredetileg *Az öt géniusz földje* cím alá akarta rendezni – hangsúlyozva az általa feltárt, illetve szintetizált történelmi és metafizikai tudás térbeli rögzítettségét. Ebben a nagyon is valós vízióban az a legfőbb üzenet, hogy a Kárpát-medence a földrajzi és egyben – ha elfogult ráfogás, ha nem – spirituális centruma Európának, az a határolt és mégis nyitott hely, ahol a négy égtáj találkozik, ahol a térelemek beláthatatlan fajtabősége olyan harmóniában él együtt, aminek méltó jellemzéséhez alighanem a mítoszok jelképes nyelvére volna szükség. Ennek a harmóniának a lényege az, hogy az égitestekkel megnevezett nagytájak ne zárják ki egymást, hogy az egymásmellettiség ne törésekben jelenjen meg, az átmenetek alig

észrevehetően igazodjanak a felszín változásaihoz. Az átmenetek legyenek át-tűnések. A síkságok dombvonulatokon át emelkednek a bércek felé, onnan meg lassan ereszkedünk alá a száraz vagy nedvdúsabb lapályok és nagyobb vizek irányába. Az észak-európaiabb tájak vad nagyszerűségét csak időlegesen kivételes alkalmak jelenítik meg a Kárpát-medencében. A magyarság lakhelyéül kijelölt-kiválasztott tér azért is oly harmonikus, mert a táji géniuszok nyomai szeszélyesen, szigetekként, fel-felbukkannak „másutt” is. Az erdélyi havasok alatti kistáji zárványok például vagy a felvidéki (németes) városok körüli szűkebb környék keltette benyomás erősen délies, illetve nyugatias. De ami a leg-hangsúlyosabb, az a Keletnek a Nyugat felé törő végpontja, a nagy magyar Alföld, az, ami sokféle értelemben a déliességgel hozható közös nevezőre. Olyannyira, hogy a Keleti-Kárpátokon túli sztyeppe utolsó nyomai még a Kemenesalján is észlelhetők. A Kárpát-medence Európa szíve, csermelyes liget, és ha lelki szemünk előtt felemelkedik a földabroszos realitásból, mi más, mint tündértáncoltató pagony és egyben valami magatudatlan őserő foglalata, ami a tengerrel meg az éggel kacérkodik, de azt is boldogan tudomásul veszi, hogy a mitikus időktől formálódott egy nemzet történelmének otthonává. Hamvas Béla is ismerhette Berzsenyi *Magyarország* című versét. Talán azért is vágyakozott szüntelenül ellátogatni Kemenesaljára, mert Berzsenyi Magyarországa az a csodavilág, amihez elég bárhol a Kárpát-medencében otthon lennünk, tehát és történetesen itt is, a Rába és a Marcal ölelésében, míg a Ság meg a Kissomlyó szelíd lankáján legeltetjük szemünket, mielőtt letennénk a méhesben Horatiusunkat és vállunkra igazítanánk szőlőművelő kapánkat. „Itt, hol szőke vizét a Duna rengeti, / Árpád gazdag arany hantjain, oh hazám.” Mezeinket mennyei harmatok mossák, csüreinke egész Európa irigyli, hegyeinken Bacchus tölt poharat, Kárpátunk gyomrának aránya Peruét is felülmúlja, s, óh, a nép boldogságát nem „tiránok” durva keze vigyázza, hanem a törvény... Mondjuk, mondhatjuk bizvást, szemünket a papírról fel nem emelve, mert mi is költ igazságot, ha nem a vers? „...régi dicső nemzeti díszed áll” (1799 körül...).

És itt/most muszáj helyet adnunk egy súlyos megjegyzésnek, tekintsük be-toldásnak, kiegészítésnek, kötelező pontosításnak, bárminek. Északiai vagyunk, ha nem is vállalunk sorsközösséget a tőlünk északabbra élőkkel, zömmel más-sabb fajúakkal, germánokkal, szlávokkal, idegen istenek más nyelvű népeivel, mert magyarok vagyunk, noha „a magyarok Istenét” inkább látjuk magasztos retorikai alakzatnak, mint fohászaink valós címzettjének, magyarok vagyunk, akiknek az északi kötődés néhány magatartásvonáson túl miben másban is nyilvánulna meg a legerősebben, mint a Dél utáni mohó, de csak ritkán tudatos vágyakozásban, valami homályos mitológiai mélységbe mutató fantomfájdalomban. És itt éppen ezért nem tehetjük meg, hogy arról a táji géniusról ne szóljunk, amit úgy nevezünk: Alföld – pontosabban szólva, kénytelenek vagyunk engedni annak, hogy ez a géniusz megszólaljon azoknak a szavaival, akiket a magyar géniusz önmaga szövívőiként meghatározott. Lehet-e nem tudomásul venni Arany János képét: „Isten maga telke”? Tudnillik: „e föld...”

A versből, *Vásárban*, nem derül ki egyértelműen, hogy ez a csodametafora Magyarországot vagy az Alföldet jelenti, helyénvaló tehát, ha mindkettőre ráértjük, és éppen ezt a kettős jelentést tartjuk a költői vallomás üzenetének. Az Alföld egy, azonos a magyar hazával. Sokan csupán Petőfi szabadság-rögeszmejének tartják ezt a kultikussá növesztett Alföld-képet – az Arany-idézet, alighanem cáfolja ezt. De ide idézhetjük az északról a felesége Bihar megyéjét felkereső Madách sorait is: „Óh szép Alföld, tárt s rejtélyes könyv te, / Ős mythussa a magyar nemzetnek!” Nála is íme egy remek kép az alföldi ragyogásról, oly szürreális, mintha öntudatlanul futott volna ki a tolla alól: „Tán még az árnyék is elhagyá itt tárgyát...” Petőfitől Az Alföld helyett, bár ez az egyik legpompásabbra kidolgozott verse, vegyünk egy pillanatképet úti jegyzeteiből, ami éppen a riportos hitelessége (és túlstylizáltsága...) miatt oly meggyőző: „Egyik lovunk patkója leesett; míg azt fölütötték, folyton meredtek szemeim a Kárpátokra, ez egymásra hányt millió piramisra. De lelkem, mint a gyermek, ki megpillantja, hogy gondviselője nem figyel rá, lelkem elsuhant észrevétlenül messzire, messzire, oda, hol nincsenek hegyek, hol halmok is alig vannak, hol a Duna omlik méltóságosan, mint Vörösmarty hőskölteményei, hol puszták nyúlnak el hosszasan, mintha a világ végét keressék, hol a létkör egy óriáspalota, melynek tetején a napnak gyémántcsillárja s oldalán a délibábok tükrei függenek...” Ezzel szemben Ady, aki nem szekéren vagy gyalogszerrel jön ide, hanem „Gőzösről (néz) az Alföldre”, mit vél látni? Az itteni magyarságot. „Hajh, Alföldre lenyargalt, / Szűk vén fejű magyar nép...”, „Ősi nép vagy és jöttment...” Ezeknek? „Álmuk a zsíros Semmi...” Avagy: „piszkos, gatyás, bamba”... „csorda-népek”... Végül: „...a gaz lehúz, altat, befed...” Mit tud az irodalom az Alföldről? Összevissza címszavak: végtelenség, szegénység, ember nélküli tér, kegyetlenség (*Barbárok*), semmiféle lelki nemesség, semmiféle spiritualitás, „rideg legények” és „komor bikák” földje, misztikus erő, nyalkaság (Jókai), Ázsia öröksége, ahol a szabadság vére hizlalja a búzát, ló, ökör, gólya, pacsirta, birka, a katlanhúsok (Hamvas) hona, vakító fény, a fékevesztettség (e szóban milyen eredeti képzetvilág...), a délibáb, mint a káprázat költészete, „a puszták szép tündérleánya” (Petőfi), a szegénylegény, mint a függetlenség és a nemet mondás jelképe stb., stb. Meg a „tenger” – ami olyannyira nyilvánvaló, hogy már nem is hasonlat, sőt úgy metafora, hogy nem is óhajt költészet lenni. Az Alföld így mutatkozik be a Petőfi-versben: „Lenn az alföld tengersík vidékin...” Hát a művek a legmaibb máig? Van-e legnagyobb közös osztójuk vagy legkisebb közös többszörösük ezeknek: *János vitéz*, *Toldi*, *Rózsa Sándor*, *Szegénylegények* (Hernádi Gyula írta, csak a nevét „licenzurázták” a főcímből), *Egy magyar nábob* (és számtalan más Jókai-regény és novella), *Térey*, *Tar és Temesi kisebb dolgai*, *Úri muri*, *A falu jegyzője*, *Tömörkény-novellák*, *Sátántangó*, *Hazai rejtelmek* (Kuthy Lajos), *Hollóidő*, *Napraforgó*, *Nincstelenek* (Borbély Szilárd), *A beszélő köntös*, *Magasiskola* (Mészöly Miklós-Gaál István), *József Attila-versek*, *Gvadányi nótáriusa*, *Ének a búzamezőkről*, *Mi huszonketten* (Babay József), *Osztrák–Magyar Monarchia Írásban és Képpen* – Debrecen-fejezet, gazdag kitekintésekkel – alapmű (Jókai) stb., stb.? És még

két ajánlás, amit, ha nem is kötelező, de nem haszon nélkül való figyelembe vennünk. Az Alföld valószínűleg az az ellegendásodott magyar tájegységek között, amit a történelem és az emberi jelenlét alighanem a leginkább módosított. Egyrészt azzal, hogy népessége többször kipusztult és hallatlanul sokféle náció érkezett a pótlására: sokféle hagyomány, vérség, mentalitás, az alánoktól a tótokig. A tér egyneműsége és a fajták sokszínűsége – miféle mitikus azonosíthatóságot sugall? A másik: az alföldi táj központi része éppen akkor változik meg alapvetően, amikor a szabadságeszme magyar képzete ide rögzül, a romantika idején, a Tisza szabályozásával – merőben új tájfeldrajzi tulajdonságok jöttek létre. Ezek után, hol az igazság? – tehetni fel az együgyű kérdést. Ez mind maga az igazság. Együtt minden szélsőségével. De azért kiegészítendő – ha már eddig is gyakran hivatkoztunk rá, és hivatkozni is fogunk még, mint olyan magyar gondolkodóra, akinek csodaszerű kiemelkedése az elfelejtettségéből alapjaiban meghatározta a rendszerváltozás szellemiségét, tehát kötelező hivatkoznunk Hamvas Bélára. A legfeltűnőbb *Az öt géniusz* vonatkozó szakaszában a rokonszenvnek szinte teljes hiánya. „A magyar nem a puszták népe. Az elnevezés romantika és zsurnalizmus.” Ezzel indul a táj bemutatása, és tudjuk, hogy a „zsurnalizmusnál” Hamvas súlyosabb vádat nem ismert. Valószínűleg az lehet erre az averzióra a magyarázat, hogy ebben a magyar tájban nem lelt rá a számára legfontosabb spirituális és közösségi értékekre. Pl. a szellemi kaszt kialakulására vagy arra, hogy az itteni létmód mindenütt nélkülözi a központot, pedig „a középpont a felsőbb erők jelenléte”, vagy arra, hogy a közéletiség megrekedt a politika szintjén, hogy az egzisztenciát mindenhol az ideiglenesség jellemzi. A lényeg: itt a nép mintha meg sem próbálna szembenézni a saját létkérdésével. Mindazonáltal ez a mindössze hétoldalas szöveg telítve van villogó észleletekkel. Például azzal, hogy az alföld végtelenségének „értelme” éppen az ellenkezője az óceánénak. Nagyon is megszívlelendő paradoxon, hogy a világtengereknek van partja, de „a kontinentális óceánról nem lehet partraszállni”. És ehhez kapcsolódik az a sarkos állítás (amivel oly megrendülten szembesülünk Camus-nél és Mészöly Miklósnál), hogy a sík földnek ez a végtelen nyitottsága egyenlő a totális rabsággal, a hangoltság a pszichózissal. Ráadásul a táj- és fényélményben megnyilvánuló „egyhangúság semmit sem különbözik a börtön falának kopár közönyétől”. Meursault hónapjai a guillotine árnyékában. Ezért is vegyük ide megint Petőfit: „Börtönéből szabadult sas-lelkem...” Hamvas szóba hozza a víz teljes hiányát. Ezért is meglepő, talán mint a tudatalatti üzenet az, hogy szövege első oldalán ötször írja le az óceán szót, másfelől hadd utaljak arra, hogy Petőfinek szinte karizmatikus delejességű Alföld verse folyamatosan él a víz képzeteivel. Ezzel indítva a tájrajzot: „Lenn az alföld tengersík vidékin...”, aztán a széles itató vályú, a nádasok, a szomjas betyárok, ahogy közelegnek az enyhületet nyújtó csárdához... A betyárról – mily kedvelt alakja a magyar nemzetkarakterológiának... – sehol nem találunk ihletettebb mondatokat, mint itt, ahol a szabadság és a szabadság illúziója olyan pontosan szét van választva. Hamvas itt is megjelöli, hogy hol észleli még

az „alföld” jelenlétét a Kárpát-medencében. Két ponton biztosan igazolhatjuk, hogy helyesen, és megint csak az irodalom érveivel: Somogy – gondoljunk Berzsenyi niklai éveire és Szabadka környéke – itt meg Kosztolányi „sárszegi” világára.

Hamvas és újra Hamvas. Utóbbi évtizedeinknek alighanem legtöbbet idézett magyar auktor, ha arról a helyről beszélünk, ahol vagyunk, és ahol igazán lennünk kellene. Most a „hely” szót értsük a „tér” legkülönbözőbb konnotációi szerint is. (Pl. haza.) Hamvas Béla szellemi nagyságát persze ne bizonygassuk, de azért használjuk ki mostani beszédterünket egyetlen szerény alkalmi utalásra. *Az öt géniusz* utolsó lapjain, ahogy illik, a mindentudó könyvtáros beszámol, ha nem is forrásairól, inkább azokról a szerzőkről, akik számottevő kutatásokat végeztek „ember és föld viszonyában”. „A föld az ember számára hely. De ez a hely daimonikus tér, mert sorsának itt kell teljesülnie... Nem kell különösebben érzékenynek lenni, de ha az ember otthonától csak száz kilométerre távozik, a más táj gyümölcse és veteménye, kenyere és bora, teje és vize, anyagcseréje számára különös megrázkódtatás, és néhány napnak kell eltelnie, amíg a szervezet alkalmazkodni tud.” Nehéz lenne elfogadni is meg cáfolni is ezt a véleményt a háborúktól, gazdasági kényszerektől, kulturális kíváncsiságtól és más efféléktől meghatározott legújabb – „vízöntői” – korban, amikor az otthon mindinkább az otthontalanság szinonimája lett. Ám egy távoli érvet hadd hozzak. Két valóban „földhöz kötött” barátom (ők is járják a világot persze) tapasztalata az, hogy az egyikük (nemzetközi híró fotográfus) kissomlyai borai, a másikuk (a legnagyobb magyar gyümölcsész) pórszombati körtepálinkái egészen másként viselkednek (ízváltozásban, hatásban), ahogy távolodnak szülőhelyüktől. Többször ellenőrzött és igazolt tapasztalás ez – ha anekdotikus megjegyzésnek is tűnik. Azaz: valaminek – legyen az lélekkel bíró személy vagy spiritualitásban gazdag emberi termék – karakterét meghatározza létrejöttének térsége, ami ezért bizvást megérdemli azt, hogy helyként rangosítsuk. De ez csak egy privát slágvort *Az öt géniusz* utószavához. Hamvas könyvének párlapos zárószakaszában egy listát ad a téma szakirodalmáról, Hippokratésztől kezdődően. Közölvásó számára ismeretlen francia, német, angol, spanyol és orosz nevek légiója, amelyek így vagy úgy a klimatikus szempontok bemutatásával az illető nép és nemzet karakterológiáját óhajtják feltárni. Sőt nálunk alighanem elsőként tisztázza Hamvas, hogy ezek a rendszerbe állítható régi tudományos eredmények hogyan vezettek a 20. század elejére a kultúr-morfológia diszciplínájának alapvetéseire. Ezek a lapok legalább olyan tudománytörténeti érvényességűek, mint amennyi szellemi izgalmat és kihívást jelentenek a Kárpát-medence táji géniuszainak tablóképei. A magyar „anyagról” természetesen lesújtó a véleménye (ez: unalmas, az „politikus és nem jóhiszemű”, emez „iskolás”, amazok „zsurnaliszták” stb.), kivéve a múlt nagyjairól: Zrinyi, Kemény, Bessenyei. Mint a közölvásók egyike, egyetlen francia klasszikus szóba hozásával hadd utaljak Hamvas eljárás módjának, hogy is fogalmazzak, „ihletettségre”. Itt is van privát szempontom, mi tagadás. „...később Montesquieu mondott

olyan gondolatokat, amelyeket sokszor idéztek”, így az idézet, és lehetetlen nem észlelni a mély megvetését, mondjuk inkább: távolságtartását attól a múltól, ami az egyetemes filozófia-, jog- és szociológiatörténet megegyezéssel klasszikusa: *A törvények szelleméről* (1748). Ennek a műnek megjelent egy rövidített fordításváltozata 1987-ben Erdélyben, Egyed Péter bevezetésével. Nemrég elhunyt költő és filozófus barátom ideidézésével arra is szeretnék utalni, hogy a politikai terrortól meghatározott mindennapokban miféle „látenciával” (nem találok jobb szót) bírt az egyetemes szellemiség, azaz a szellem egyetemessége. Akár a leggaládabb eszközökkel őrzött határokon is keresztül. A kis Téka-kötet ajánlása: „Kedves Károly, világunk eme szerény bölcse és a filozófusok legszerényebbje, aki már politikai közhelyeinket megalkotta, nos hát ő is sokat gondolt magányában távoli néhány barátjára. Bár mindig velük beszélgetett, mégis oly ritkán találkozhattak. Szeretettel Egyed Péter, Kvár, 1988. október 9-én.” Csak ajánlani tudom a francia kiválóság és a magyar nagyság mondatainak párhuzamos olvasását, és nyilván nem azért, hogy igazságot szolgáltatassunk egy nem létező és nem is létezhető vitában. Az meg pláne abszurdum volna, ha az időbeli különbség mögé valamiféle „fejlődés” ködképét vizionálnánk. A világképek totálisan eltérő jellegéről van szó, amin belül izgalmasan villódnak a széttartó és egybeeső részletigazságok. Sőt még azt is vélelmezni merem, hogy Montesquieu-ben műveltségszerkezete és történelmi meghatározottsága ellenére is van olyasfajta gondolkodói fesztelenség, amivel nagyon is távoli momentumokat tud és mer összekötni. Maga az alapötlete is nemcsak keretet ad ehhez – az éghajlat és az egyes nemzetek jogrendjének összefüggése –, hanem alkalmaslag szinte költői inspirációt. S még abban az egybeesésben (elkötelezettségben) is mily természetes rokoníthatóság és ellentét lüktet, hogy az egyikük az egyetemes szemhatáron belül Franciaországra, a másikuk a Kárpát-medencei magyarságra fókuszál. Mindenesetre, amikor azt olvasom Montesquieu-nél, hogy az éghajlatoknak van hierarchiájuk, közelállónak érzem ehhez az itteni saját írományomhoz, ha bizonyítékait nem is nagyon merném névértékben venni. Különösen azt, hogy Észak és Dél között az ideális tér – mit tesz isten – maga Franciaország... Hadd zárjam ezt a közbevetést a nagy francia szakmű vonatkozó fejezeteinek első mondataival, honi Hamvas-híveinknek „mihez tartás végett”. A racionalitás honnan rugaszkodik el a teória felé. Fiziológia és metafizika. Szemben a „hamvasi” észjárással. „Tizennegyedik könyv. II. Mennyire különböznek egymástól az eltérő éghajlatok alatt élő emberek.” „A hideg levegő összehúzza a külső testszövetek végződéseit; ez fokozza a rugalmasságukat és elősegíti a vér visszaáramlását a vétagokból a szív felé, egyben csökkenti eme szövetrostok hosszát is, ilyenformán tehát erejüket is növeli. A meleg levegő hatására, épp ellenkezőleg, a szövetrostvégzések elernyednek és megnyúlnak, következésképp csökken erejük és rugalmasságuk. A hideg éghajlat alatt tehát az emberben több az életerő... A nagyobb életerő többféle hatást idéz elő: például fokozódik az önbizalom... A melegebb éghajlatú országok népei félénkek, mint az öregek, a hideg éghajlatú országok népei bátrak, mint a fiatalok...

Az északi népek szövetrostjainak erőssége teszi, hogy a táplálékból sűrűbb nedveket vonnak ki... Így tehát e népek fiai nagy természetűek, de lanyha mozgásúak... Megvizsgáltam egy birka nyelvének külső szövetét azon a helyen, ahol szabad szemmel is kivehető, hogy dudorok borítják [...] ezek hideg hatására kevésbé kiterjedtek..." És így tovább, és így tovább – már a jellemek ellentmondásainál tartunk, a mezőgazdaságnál, a törvényhozói bölcsességnél, a rabszolgaság és az alattvalói állapot hasonlóságánál, a természetes szeméremérintésnél, a „különböző népek viszonyulásánál a bátorsághoz”, a szigetlakó népek szabadságszereteténél, a pénz használatát nem ismerő népek magánjogi törvényeinél... Örömmel állapítom meg, hogy Hamvas Béla könyve a délnyugati régió géniuszának a bemutatásával kezdődik, s már a második bekezdésben azzal a brutális (számomra: lélekzsongító...) állítással lepi meg az olvasót, hogy „Kemenesalja fővárosa nem Budapest, hanem Athén”.

És derűs szívvel kérek bocsánatot Charles-Louis de Secondat, La Bréde és Montesquieu bárójától.

Hamvas a Dél-t a Kárpát-medencében a délnyugati géniusz lakhelyeként határozza meg. „Ha az ember északról, Sopron felől közelíti meg, akkor éri el, amikor a dombok elkezdnek kisimulni. Ha keletről érkezik, a Balatonon átkelve, a határ Badacsony és a Szentgyörgyhegy fölött húzódik Tapolca és Sümeg között.” Ez után a definíció után következik a hely metaforikus-metonimikus jellemzése, azaz a Déllal való összeszővöttség „adatolása”. Ilyen földrajzi nevekkkel: „Míntha a Karszton átnyúlna, ez az Adria...tája”, Provance, Isztria, Dalmácia, Attika, Róma, Athén, Földközi-tenger, Lyon... És aki a „magyar” Délről vízionál, az tartsa számon, hogy Hamvas azt is észleli, „hogy Dél géniuszának ez a helye sok tájat sugároz be...” Veszprém körül pl. – valóban, olvasva a Cholnokyakat (Viktor Trivulziója Dalmáciából és Rituperje a Bakonyból), vagy számon tartva Géczi János veszprémi lírai korszakát, igazat adhatunk a (pozsonyi születésű) mesternek (akinek pátriája egyébként egyaránt mutat nyugatias, északi, sőt délies hangoltságot). A biológiai tudástól és a délies tájlélektan sugalmaitól meghatározott íróbarátunknak volt valaha egy napfényes védettséggű bámulatos kertje a veszprémi püspökvár falánál (utóbb lakhelye volt a Magyar Tempe vidékén, a Balatonfelvidéken, ma meg háza is az Adria egyik szigetén, ahova készülünk is eljutni) – a Séd völgye mellett írta pl. ezeket a sorokat, amik Dalmáciában is érvényesek: „pompeiben vagy pompeii egyik házfalán / van és virágzik a rózsabokor / abból ahogy el-elmozdul / vagy behúzza magát a fénybe / tudható éhes apró mítoszok laknak benne”. Vagy ilyen „déli szórványelem” található Baranya némely pontján is. Napjainknak a „déliesség” iránt talán leginkább elkötelezett magyar költője, a Siklóson született Hegyi Botos Attila ugyanannak a mágikus térbeliségnek a közvetítője, ha a Harkány, Siklós, Nagyharsány, Villány vonalon szemlélődik Dél felé, mint amikor Dalmáciában vagy az Ion tenger valamelyik szigetén. Hegyi Botos nemcsak költőként, hanem lantos zenészként, énekmondóként, grafikusként, fotográfusként, szellem- és művelődéstörténészként, sőt biológusként is mozgósítja érzékeit, tudását és ihletettségét,

ha a Délről akar beszélni. Mélykultúra, szóvarázs, mindent átható éteri erotika... „Csorgó tajtékgyanta”, „kaprifürtű hajnal”, „citruscsuprok pitvara”, a manna-kabóca „szárnya lenge lant” ... Íme egy életrajzi metszete: „itt villanyos, villányi Délen, / villózó szirmok, üvegszárnyak közt, / szőlővirágok menyegző-illatában: / könnyű ecsettel kezemben, / füttyögve meszelem örökségem.” Avagy – aki egyszerre van otthon és lélekben az úton – így: „Ahol otthonod, / oda ne vendégségbe / járj. Még ha éggé / duzzadt ajakkal fogadnak is / útszélre csordult / levendulák. / Időről időre. / Akár a földközi / röpke nyári zápor.” Ez vajon hol íródott? És ez? „Már megfejték az éj / teheneit. Az istennő / jószágai imént fordultak / ki a kapuszárnyakon, / gyöngyszaruikon a virradat / rózsafűzérével...” S tovább: alighanem talált volna megszívelendőt Hamvas Béla Babics Imre életművében is (akinek gigantikus könyvével, a *Gnózis*nál méltatlanabb sorsa nemigen van-volt magyar verseskönyvnek). *Dél a Bakonyban* című verséből (figyeljünk a ritmikára is) való „katalógus”: „a Dél gyönyörű izzása a kertben, ahol más / távoli földrészek annyi szülötte él / és virul: atlaszcédrus, kenderpálma, galambfa, / turkesztáni szil és ginkgo, törökmogyoró, / csillag-som, tulipánfa, arália és kakiszilva, / kínai mézesfa, perzsa varázsfa, fenyők, / s bambuszok, egy kultúrdzsungel szövevénye a háttér, / ott hajtásaikon Földközi-tengeri só / képzelt illata...”

Pécs a legészakibb lakóhelye az illatos hunyornak és az olasz mügének, Pécs ma már egyre hangosabb a Dalmáciából felvándorolt kabócaáktól és a Mecsekben pusztul a vörösfenyő, az örökké Itáliába, költői szülőföldjére vágyakozó Janus Pannonius városa mind jobban közeledik a forrósodó Délhez. Vagy inkább a Dél az Északhoz? Igen, a felmelegedés. A Mecsek déli lejtőin feltűnő a cserjésedés, ha ritkul az erdő felső szintje, így „kompenzál” a természet, a bükk is korábban és gyakrabban hozza a makkot, a természet tudja, mivel tartozik a jövőnek. A helyzetet persze úgy is értékelhetjük, hogy lényünk „egyik fele”, az ott lakozó déli géniusz terjeszkedik, és így segít, hogy találkozzunk vágyainkkal. Legfeljebb rávesz előbb-utóbb, hogy szőlőink oltványait újabb klónokkal cseréljük le, s a komolyabb rizling és juhfark helyett a mediterrán plánták felé forduljunk. Mi lesz a pécsi cirfandlival és a merlot-val, ki tudja. Hát a szekszárdi kadarkával és cabernet sauvignonnal, Villánnal, amit már ma úgy hirdet a merkantil korszellem, hogy a „mediterrán borok Mekkája”, mi lesz a sorsa a tokaji hárslevelűnek, a sárgamuskotálynak és minden magyar borok borának, a furmintnak... Ellenállóképesség és vízigény... Hogy olyan legyen az alkohol, a sav és aromák titkos szerkezete, amilyennek lennie kell. Ott a dalmát dingac, a recina, odébb a chianti, a szicíliai marsala, Santorini vinsantija, a spanyol tempranillo meg a többi. És alighanem néznünk kell a még délibb dél felé is. Ki tudja, mit küld még az ausztráliai Új-Dél-Wales – mondjuk – a syrah vagy Argentína a malbec mellé? A bor, a bor. „Az őszital ez (mámorosodik saját szavaitól Márai, aki azért mindig meg-megállt egy-két esti pohár után), Noé és a görögök itala, romlatlan, a föld anyateje.” Hamvas a Dél legkeletibb delegátusának Tokajt mondja. S valóban – személyes emlék –, ha az ember eltelik a Tokaji Írótábor

szóözönével, és csendesen kilép az előadóterem hátsó nagy üvegajtáján, a tokaji hegy lábánál egy ösvényt talál. Ha elindulsz ezen, pár botladozó lépés után egy vízmosta agyagos-löszös-köves szurdikba jutsz, errefelé kilátással a Tisza és a Bodrog összefolyására, amarra meg – átellenben – a Tehéntánc tető felé mutatnak keskeny, embervájta nyiladékok, ahol a szekér a hordóval vagy káddal kifordulhat. Magad se veszed észre az augusztusi verőben, hogy a Via Appiára vitt a lábad, esetleg egy dalmát szigetre, ahol a nehezen megmunkált kis parcellák meg a dombosodó emelkedők közé a természet meg az emberi igyekezet kanyargó csapásokat munkált ki. De még inkább valahova Szekszárd, azaz Alisca mellé visz az út és a képzelet, mondjuk az akácos, római légionáriusok tapodta Csontos mélyútba. Mészöly Miklós írta erről a tolna megyei tájról: „Akáccal benőtt szurdikok... Csendjük, fülledtségük a legszelídebb titokzosság. Sűrített Pannónia.” Pannónia-Róma tudta, hogy miért engedi a Dunának, hogy megvonja a birodalom keleti határát... Mészöly hamvainak egyharmadát Triesztnél szórták a tengerbe. Ez éppen úgy illett mélypannon lelkületéhez, mint az, hogy a másik harmadot a napfényes, akácos, vadvirágos kisoroszi homokdomb fogadja magába. Nem mernék megesküdni rá, hogy ez az ő végakarata lett volna, amíg még bírt akarni egyáltalán, és nem a felesége ízetlen és erőszakos halottkultuszának tünete, mindegy is: az az illető, aki ezt a végső mitikus utat lebonyolítani segített, megjegyzi, hogy Kopor és Ankarán között egészen olyan a táj, mint a Szekszárd környéki dombvidék. Pannónia – ha lenézel a tokaji szőlőhegyi útról, az első kertek egyikében egy pineát láatsz, csúcsa majdnem a lábadnál. És visszaemlékszel: Fenékpusztá és Keszthely között másfél száz éve kanyarog egy faszor. Kilencszáz feketefenyő. Amiknek a koronája megöregedvén, esernyő formát vesz föl. Messziről olyan, mintha csupa mandulafenyő, pinus pinea, volna. A magyar Dél. Hamvas megint: „Az egész országban ez az egyetlen hely, ahol az ember tudja, hogy az élet akkor magasrendű, ha művészi. Nem úgy, hogy esztétikus, hanem úgy, hogy orfikus, vagyis, hogy az ember az éneklő világban... él és az elemekkel együtt énekel... Délen tudják, hogy az életnek zenének kell lenni... (és) ezt a titkot csak a géniusz őrzi.”

Kókai János

Badacsony kétlépésű balladája

Savanyú szívvel a hegyről lefelé
Badacsony állomás kocsmájában,
druszám, költőtársam ugrott elé.
Borral s irodalommal telt asztalhoz invitált,
olyan volt, mint réges-régi almárium,
amik ízeket őriznek, elmúlt családok emlékezetét,
szerelmes párok titkos beszélgetését, lopott érintéseket,
amikor kéz kézhez simult, összeesküvéseket.
Hogy ne távozzunk e hegyektől ily lemondóan,
mi arcunkról lerítt, muskotállyal itattál,
s itattuk közös múltunkat,
hadd édesedjen idegeinkben,
bár a józanság kedvéért, keserű májat is rágtunk hozzá.
Uram, köszönöm, hogy teremtettél embert
és mézízű szőlőt, hogy magányunk elhessentsd!

Szavaink egyre gyarapodtak,
beszélgetésünk indája vastagodott,
jöttek a szovjetek mondatainkban,
s falhoz állították őseink.
Házunk udvarán keresték a gyilkost,
közben falták nagyanyám gulyását,
feküdtek családunk ágyaiban,
míg ki nem derült,
a halálos lövést egy házzal odébb adták le.
Így hát kitakarodtak
másokkal játszani egyenlősdit,
ilyen ez a szláv humor.
Uram, köszönöm, hogy teremtettél embert
és mézízű szőlőt, hogy magányunk elhessentsd!

KÓKAI JÁNOS (1972) költő, kritikus, színházi alkotó.

Aztán te beszéltél felmenőidről,
az élő halról, mit a katonák hoztak magukkal,
s nem ismerve az angol vécét úszni engedték bele a pikkelyest.
Majd nekiláttak vodkázni,
asztalon táncolva ki magukból a kommunizmust.
Mikor megéheztek a halhoz járultak,
aki már vígan úszkált valahol a város csatornáiban.
Bosszúból végezni vágytak a ház népével,
mert hitték, eledelük elcsenték,
de mielőtt a ravaszt meghúzták volna
egy tiszt érkezett,
aki ismerte az angol vécét.
Ekkor jött meg a vonatunk,
futottunk, loholtunk, felugrottunk,
s hirtelen szabadon lebegtünk Keszthely felé,
akár az a kis halacska emlékezetünkben.
De igazából csak egy dologra gondoltam:
Uram, köszönöm, hogy teremtettél embert
és mézízű szőlőt, hogy magányunk elhessentsd!

Születésnapi ballada

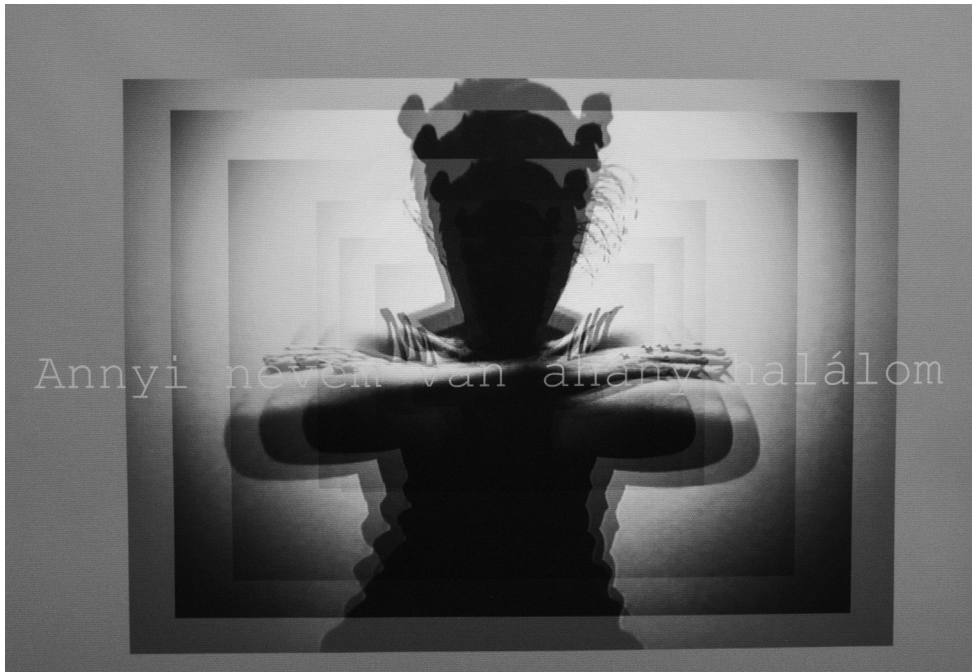
Emlékszem a nyári kertre:
Artúrra, ki vonszolta maga után a betegségét,
a terített asztalra,
ahonnan a reggelt belengte a friss kenyér illata.
Mama szigorú-szelíden ült a fehér abrosz előtt,
hol a vén diófa árnyékával óvta,
s a levelek talán egy Mozart-dallamra ejtőernyőztek fejünkre.
Mit is mondhatnak
kilométerek és hónapok messzeségéből:
köszönöm, hogy köszönhetlek
e pár sorral, hogy megszülettl e napon!

Eszembe jut a konyhai bableves:
a csülkök, akár a hegyek magasodtak ki a tányér lankáiból,
sűrűsége a szabadkai erdőket idézte,
s a múlt oly sok története rejtőzött ízeiben.

Ott volt a gyermeki játszadozások kora,
a szonáták emléke,
a közös zenélések eszmélete,
az első koncertek döbbenete.

Mit is mondhatnék
kilométerek és hónapok messzeségéből:
köszönöm, hogy köszönhetlek
e pár sorral, hogy megszületél e
napon!

Végezetül a reményről szólnék,
e mostoha nővéréről,
hogy hamarosan ismét ott lesz a kert, az abrosz, a fák csendje,
és leves gyöngyözik majd a tányérok tükrében,
és jó borral koccinthatunk,
melyben akár egy Bach-fügában kergetőznek majd a taminok.
Addig is mit is mondhatnék
kilométerek és hónapok messzeségéből:
köszönöm, hogy köszönhetlek
e pár sorral, hogy megszületél e napon!

Egy férfi nem sír

Ha a víz hideg, azt is vállalja

2. rész

A roppant elegáns MAORT telep a strand közelében épült 1942/43-ban a vállalat dolgozóinak. A párhuzamos vagy merőleges utcák házainak színvilágát a fehér és pasztellszínek uralták. Ilyen gonddal és költséggel tervezett lakótelep több nem volt Magyarországon. Ősz volt, az uszoda zárva, a medence üres. Már a háború után készült el az új MAORT stadion. A tizenéves fiú itt esett reménytelenül a szerelem feneketlen gödrébe. Kissé fiatalon és anélkül, hogy az ehhez szükséges lányok egyike megjelent volna a láthatáron. De ehhez a szerelemhez nem is kellene lányok. Ide Kocsis Sanyi kellett, a rongylábú Czibor, s akkor az sem baj, hogy Puskás – szokása szerint – unottan álldogált valahol a felpálya körül. Indult az új idény. Nagykanizsára jött a negyvenes évek második felének, az ötvenesek elejének összes NB I-es csapata. Világklasszisok felhőfejesét, fiom cseleit, csavart szögleiteit csodálhatta. És ez a szerelem maradandóvá mélyült. „Hajrá MAORT.” Vagy később „Hajrá Olaj” (olajbányász), s akkor már osztálytársai közül is szerepeltek ketten a csapatban. Gimnazista korában az ország népe csak a sportban reménykedhetett valamilyen magyar sikerben: Hajrá magyarok! Hajrá Magyarország!

Az első magyarországi koncepciót pert 1948-ban a MAORT vezetői ellen folytatták le. Ahogy alább kiderül, erre egyik tanárnőjének pusztja jelenléte négy évig emlékeztette, noha e miatt nem volt olyan felhajtás, mint később, Sztálin halálakor. A fiúból ugyan osztályelső nem lett a gimnáziumban sem, de aránylag jó bizonyítványokat vitt haza. Francia–német szakos diplomával kényszerült orosz tanítani a fiatal tanárnő, és akit véletlenül sem szólítottak Hilda néninek. Egy-két leckével járt előttünk. A kövér Pepe óriási sikert aratott, amikor óráján – nem tudva, hogy ez a szeniális Miss Marple jellemző szokása Agatha Christie regényeiben – két ceruzával kötést imitált, hogy érzékeltesse az osztály unalmát és oda nem figyelését. Szegény Hilda talán azért nem sírta el magát, mert könnyeit férjének tartogatta, aki a MAORT-per egyik vádlottja volt. (Gyerekük csak az után született, hogy a mérnököt kiengedték a börtönből.)

TAXNER-TÓTH ERNŐ (1935) Széchenyi-díjas irodalomtörténész, professzor emeritus. Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty, Eötvös életművének kutatója.

Vajon miért nem tanított Hilda franciát vagy németet? A fiú Budapesten nevelkedő – főleg fiatalabb – kortársai közül – néhányan – magánúton tanultak az orosz mellett egy vagy két nyugati nyelvet is. Igaz, lassan a háborút követően dühöngő németellenesség is oldódott. A kamasszá nőtt fiú apja könyvtárából sok angol nyelvűt örökölt, meg is próbálta – mint Kossuth a börtönben – az angolt egyedül megtanulni. Neki persze nem sikerült, pedig az angломánia fontos része volt érdeklődésének. Az akkori Kanizsán kevesen kínáltak külön-órákat, s még kevesebben voltak, akik meg tudták fizetni azt. Így maradt ki – és nem csak a fiú – életéből a tánciskola is.

Nem emlékszik, kisgyerekként miként sajátította el a német nyelvet oly mértékig, hogy folyamatosan és nehézség nélkül beszélte, de csak ösztönösen használta a der-die-das-t. Nyelvtanról fogalma sem volt. Annak bonyodalmaait a magyar- és latinórák ismertették meg vele. Még talán csak nyolcéves volt, amikor apja (szülei magától értetődően több nyelven beszéltek) kiküldte német vendége fogadására a Keletibe (vagy a Nyugatiba?). Innen taxival mentek a szállodába, s közben azt is megbeszélték, hogy a háború után Hamburgba (mert Stech bácsi ott lakott) megy tengerészti iskolára. (Ami egyébként Kielben volt.) Mit sem törődve azzal, hogy apja két magyarországi középiskolát választott neki – Sárospatakot az angol nyelv kedvéért vagy a piaristák pesti gimnáziumát, mert oda az Erzsébet hídi villamossal könnyen eljuthatott (volna). Hamburgról nem beszéltek, csak azzal kapcsolatban, hogy a mérnök úr üzleti útján a legszörnyűbb bombázások egyikét vészeltte át a kikötőváros szállodájának légópincéjében. S onnan magával hozta az égett emberhús sokszor emlegetett szagát, mert a Szövetségesek különösen kedvelték a gyújtóbombák használatát. (Más német városok bombázását is megtapasztalta.) Apja – mellékesen – a (ma gyorsfagyasztásnak nevezett) mélyhűtés technológiáját hozta Magyarországra, amihez Stech bácsi az első üzemhez szükséges gépeket szállította. Ennek emléke a Frigelite feliratú furgon fényképén.

Aligha ez a kiskamasz volt az egyetlen, aki még nem sejtette, hogy a víznek világnapja lesz. Pedig a legnagyobb kanizsai fölfedezése a sétakerti uszoda volt. A szárszói nyaralás után, csak ez maradt a következő nyarakra. Csak nyarakra, mert a MAORT mérnökei ugyan tudták, ha lefűrnának, bőven jönne a termálvíz, ami egész évben használhatóvá tenné a nyitott medencét, de az elvtársak uralma alatt az uszoda gyakran a legnagyobb kánikulában is üres maradt, mert hideg víz sem volt. Aki nagyon vágyott az úszás lehetőségére, mint az elbeszélő, az kigyalogolt a bányatóhoz, s versenyezhetett a vadkacsákkal. (Egy finnországi konferencia vidám szaunázása után – felnőtt korában – egyetlen volt a skandinávokon kívül, aki bement a Balti tenger jégtáblái közé. Néhány percre.) Ha a medencét sikerült is föltölteni, vize gyorsan elzöldült és megbüdösödött. A felnőttek persze undorodva elkerülték, de a szenvedélyes úszókat semmi nem tarthatta vissza. Télre – szétfagyás ellen – harmadáig föltöltötték a medencét, az ősz betérítette falevelekkel, a tél ezt megszórtá korommal, az idő fagypontra

süllyedt, a strand zárva volt, de át lehetett mászni a kerítésen, ami persze tilos volt, ahogy az is, hogy néhány tempót ússzon a mocsos, hideg, sekély vízben. Ilyen tilalmak megszegésével szerencsére a roppant éber belső karhatalom, sőt a rendőrség sem foglalkozott, a fiú meg azt vallotta, „ők” azért tiltanak, hogy „mi” mindent kijátsszunk.

Hogy is kezdődött? Valaki fölfigyelt rá, hogy jól úszik, és följánlotta, hogy beveszik a MAORT újonnan alapított úszószakosztályának tagjai közé? Vagy magától fedezte föl ezt a lehetőséget – talán már ’46 nyarán? Az amerikai olajvállalat magyar vezetése komolyan vette a sport fontosságát, vállalta az úszószakosztály tagjainak strandbérlet-költségét. Sőt: a vízilabdázók (serdültebb diákok) úszóköpenyt is kaptak. Amíg közékük kerülhetett, a kisiúnak az volt nagy vágya, hogy ő is ebben a kitüntetésben részesüljön. Egy nyárra edzőt is kaptak Vértessy Jamesz bácsi (olimpiai bajnok) személyében. Tőle tanulta tizenkét-tizenhárom évesen a vízilabda alapvető elemeit. Ami később élete fontos tényezőjévé vált. A MAORT államosítása előtt busszal utazgattak a közeli városok úszóversenyeire, amelyeket többnyire vízilabda-meccs zárt le. Komlón, a rendszer kedvezményezett városában filmre is vették élete első mérkőzését. Nagy szívfájdalma, hogy ezt soha nem látta, s föltehetően nem is fogja. Ezeket az utakat vidám énekeszó kísérte. Máig emlékszik a bányászinduló minden szavára, s persze az elérhetetlen megszólaltató dalra is: „Elmentünk Stayerbe / Megnézni mit csinál a három lány...” Nem a három lány volt ebben a fontos, hanem az elmenetel. De Stayerba először csak fél évszázaddal később jutott el. Nem így Pécsre, ahol először nyert úszóversenyt. Igaz, csak kortársai között. De szombat éjjel a Nádor szállóban aludtak, és előtte vacsorára akkora bécsiszeletet kaptak, hogy a széle lelógott a tányérról. Feledhetetlen élmény volt. (Soha többé nem evett ilyen finomat!) Ezzel kezdődött sok kudarc és megalázás után nagy sikersorozata. Mire eljutott az érettségi évéhez, a kanizsai (nyitott) uszoda sztárja lett. Szerényebben fogalmazva: azoké a strandolóké, akik unalmukban a versenyekre is ott maradtak. Ha éppen volt víz a medencében.

A MÁV helyi vezetőinek egyike elintézte, hogy a MAORT államosítása után a Nagykanizsai Vasutas (majd: Lokomotív) átvegye az úszószakosztályt. A költségvetésükből csak arra tellett, hogy az edzői feladatokat is az egyedüli gondnokra bízzák, aki helyben lakott családjával, és előzőleg úszómesteri vizsgát tett. Ráadásul az igazolt versenyzőket (és játékosokat) bérlet nélkül is beengedte a strandra. Külön busz helyett ezután vasúton utaztak. Egy II. osztályú személykocsit kapcsoltattak a menetrend szerinti vonatokhoz, egy-két napig ebben laktak. Éjszaka a rövid üléseken vagy a csomagtartóban aludtak – külön a lányok és a fiúk. A rendre az idősebbek meg a sikeresebbek „vigyáztak”, mert az úszómester-gondnok közben a kanizsai strandra felügyelt. Noha nagykamassz korukban a hálós és a deszka csomagtartó már nagyon kényelmetlen volt, az öregember úgy emlékszik rá, hogy mindig csodálatosan jól érezte magát. A „buli” szót még nem használták, ez még a „zsúrok” kora volt. A vidéki versenyek mégis „nagy bulik” voltak.

Még ha nem is hívták így, a buli – az ugratás, a nagyotmondás, néha a határok átlépése – hozzátartozik a sporthoz, de az úszóedzés unalmának föloldásához alighanem szükséges is. Írja 2023-ban a vénember, amikor a magyar úszósport legfényesebb csillaga éppen nem akar úszni. Legalábbis annyit nem, amennyire a sikerekhez – edzője szerint – szüksége lenne. Azért említi ezt, mert ő még mindig szeret úszni. Legjobb mondatai aközben jutnak eszébe, amíg magába zártan úszkál faltól falig. A vízilabda viszont nem ad alkalmat unatkozni, aki kicsit is komolyan veszi, annak edzésen és mérkőzésen egyaránt folyton összpontosítva kell figyelnie. A csapat minden tagjának együtt kell működni, a kitűzött cél csak közösen érhető el. Kell még jó úszótudás, gyorsaság a helyzetfölismeréshez és a meglepő húzások kitalálásához, no meg a taktika fegyelmezett végrehajtása. Mindez az élet más területein is hasznos tulajdonság, különösen, ha hozzátesszük a magyar vízilabda korábbi sikereinek titkát, a trükközést, vagy ahogy az uszodában emlegetik, a fikikát. Észjáték. A vénemberré öregedett fiú utolsó csapatának bő keretéből heten lettek egyetemi tanárok, s mindenkinek van diplomája. Fordulatossága miatt szeretik a nézők jobban a mérkőzéseket az úszóversenynél. Így volt ez Kanizsán is, ahol világerő csapat bizony nem jött össze. A kor megkövetelte, hogy a kiadott jelszavakat mindenki ütemesen harsogja, ne feledje a Szovjetunió elé illeszteni a „dicső” jelzőt, s ünnepelje a „davaj csaszi” csúcsjáratásának napját, éljenezze Sztálint és Rákosit. A kanizsai közönség méltányolta tehát, hogy a vízilabdás fiúk – amikor a meccskezdő ráúszáshoz fölálltak – a szokásos háromszoros éljen helyett az egész sétakertet betöltő hangerővel harsogták csatakiáltásukat: „Rum, bambi, sör!” Ütemes taps ugyan nem kapcsolódott hozzá, de az éljenzések korában a tabudöngető lázadás szelleme szólalt meg. (Vajon hányan próbálták ki összerázva ezt a különleges koktélt? A vénember reméli, nem tartozott közéjük: még elképzelni is borzalmas, milyen zagyvalék lehetett volna, ha nem csak tizenéves fiúk fékezhetetlen agyában létezett.)

A közvélemény elismerésének legfelső fokára – a dédelgetett labdarúgók mellé – talán csak az olimpiai és világbajnokok kerültek. De a győztesek közé tartozás vágya több szinttel lejjebb is megnyilvánult. A fiú saját személyében egészen különleges és meglepő módon találkozott ezzel: „Te indulsz utolsónak?” – kérdezte ‘52 nyarán a tízszer harminchármas úszóváltó indulása előtt egy strandolóból drukkerré vált ismeretlen az immár fiatalemberré nőtt hőszüktől. „Akkor nyerünk” – szólt oda „igen” válaszára családjához és barátaihoz az ismeretlen. Már mint *mi* nyerünk. Kanizsaiak. Azaz legyőzzük Szombathely úszóinak válogatottját, akik hasonlóan mostoha edzési lehetőségre alapozva jöttek erre a versenyre. Új, néhány éve divatozó úszásnem volt ekkoriban a pillangózás, még delfinezés nélkül, a régi mellúszó lábtempóval. A kétszáz annak is a legnehezebb versenyszáma. A kanizsai stranduszodában a fiúnak (a mi fiúnknak?) abban is meg kellett előznie szombathelyi kortársát, akinek húga a parton izgult bátyja győzelméért. (A lány majd a következő évben kap rövid, de feledhetetlen szerepet a fiú életében.)

A harmadikos gimnazista (ma tizenegyedikes lenne), aki egy fejfel alacsonyabb volt vetélytársánál, a rajtkőről hat versenyzővel együtt ugrott a vízbe. A távot nem mindenki úszta végig, volt aki valamelyik fordulóban kiszállt. Hatvanhat méternél már szétszakadt a mezőny, élén ketten emelgették – ekkor még könnyedén – párosával karjaikat. A negyedik hossz után is egyvonalban úsztak, s hősünknek vészesen fogyott a levegője. Úgy érezte, méterről méterre nehezebben emeli ki karjait a vízből. Mintha a mozdulat íve egyre laposabbá válna. Majd jött az utolsó forduló, és fölillant benne, hogy nem bírja tovább. Át kell váltania a lassúbb melltempókra, hogy mégis elérje a falat. Égett a tüdeje, óriási erőfeszítéssel szívott friss levegőt egy-egy kis korty zöldes uszodavízzel együtt. Kinézett a partra, s ott izgult Zsuzsa és a többiek. Tőle nem messze meg – egy másik „mi” közösségben nem érte, hanem ellene, a bátyjának – szurkolt a szép szombathelyi lány. Nem láthatta, de elképzelte, hogy párássá válik a csodás barna szeme. Idegesen húzogatja fürdőtrikója jobb oldali pántját. Azért is folytatom, határozta el a fiú, de a mellette lihegő (tisztán hallotta, hogy ő is nehezen kapja a levegőt) csak nem akart lemaradni. Még három tempó, kettő, egy. Aztán néhány korty víz, amitől majd’ megfulladt, de centikkel előbb érte el a falat. Győzött. Még örülni sem tudott azonnal. Ráadásul ki kellett másznia, mert a lépcsőt csak nem kereshette meg, abban fáradtsága bizonyítékát látják. Ki kellett nyomnia magát a magas karéjú medencéből a partra. Ez is sikerült. Akkor érezte először, hogy rendesen kap levegőt, már nem ég a tüdeje, s valami édes lepi el nyelvét: a győzelem íze.

Más versenyszámok következtek, majd a fiúnak – a kanizsaiak végső győzelméhez – meg kellett nyernie a négyszáz gyorsot is, ami könnyen ment, nem volt komoly ellenfele. A szombathelyi sikerember (egy másik tizenhét éves fiú) a száz mellett választotta, így elkerülték egymást. Aztán jött a váltó, és a fiú jobb benyúlásával Kanizsa csapata győzött. Tízszer harminchármas váltó? Csak az épülő szocializmus minden szabályt kijátszó korában számolhatta ki valaki azt a bonyolult rendszert, miként szerezhethet Kanizsa elegendő pontot ahhoz, hogy „legyőzze” a megyeszékhely Szombathely úszóit. Kicsike győzelem volt ez, de aki tudott róla Nagykanizsán (nem lehettek sokan), az büszkén örült.

A szombathelyi lány valóban rámosolygott a kanizsai váltó utolsó úszójára, amikor (erős túlzással) tapsvihar közepette kijött a vízből? Vagy csak a vénember képzeletében?

A fiú úszósikereiről – hat nyáron át – nemcsak a *Zalai Hírlap* számolt be, de néha a *Népsport* is. Az úszószakosztály baráti köre évről évre változott ugyan, de a hangulat mintha egyre közvetlenebbé vált volna. Mit sem törődve az ÁVO-val, a hiányokkal, az iskolával és a mindenütt harsogó politikai szólamokkal. Sikereivel a fiú az úszócsapat középpontjába került, amit persze még a gimi tornatanára sem méltányolt. De azért az egerszegi sporthivatal számon tartotta. A felsőbb szerveknek készített éves jelentések sikerszámai érdekében. Mindez nem kápráztatta el azokat a lányokat, akiktől remélhette, hogy csodálni fogják. Mégis az úszócsapat volt az egyetlen közösség, amelyben Kanizsán jól érezte magát.

A sikerek íze soha nem lett többé olyan édes, mint a kanizsai uszodában. No meg Pécsen, Komlón, Kaposváron, Fehérváron, Szombathelyen, Tolna városa mellett a Dunában. Csak éppen a nagyobb úszóközpontokba – Budapestre vagy Egerbe, de még Sopronba – se jutott el.

Az „édes sikerről”, mi juthat más a vénember eszébe, mint a Makoviczky cukrászda. E télen-nyáron kívánatos intézmény remek fagyaltja. (A régi üzletet – alighanem csak korosztályom hívta így. Korábban Bayer cukrászda volt, majd Muskátli lett.) Képzeljék: a gyümölcsfagyaltjuk gyümölcsből készült!!! A mai tizenévesek – akik megszokták az „ipari méretekben” használt ízesítőket, talán észre sem veszik, hogy a hazánkban kapható fagyisokszor nemcsak szemérmetlenül drága, de rossz is. A jó fagyalt receptjeit persze nem a mindenre rátelepedett párt, hanem – becsületes mesterként – Makoviczky bácsi igyekezett átmenteni a hiánykorszakon. És a sütemények! Zsuzsa a krémet szerette legjobban. Én is többnyire azt kértem, ha volt pénzem. (Főleg ha az kevésnek bizonyult dobostortára.) Nyolc év alatt számtalanszor kellett tehát a Felsőtemplomtól a Szabadság (ma Erzsébet) térig tartó Fő utcán végigkörülnünk. Fagyalt és süti után vágyakozva, de a párhuzamosan sétáló leánytársaságokkal is szemérgetve. Szótlanul, amíg a cukrászdában össze nem akadunk hétköznapi traccspartira. Tovább ritkán jutottunk. Hírlett egy fiúról, hogy udvarol valakinek, vagy a „hódolója”. (Szeretne az „udvarába” tartozni, ahogy ez a feudalizmus kori szó sugallja.) Néhány lány el is büszkélkedett vele, hogy neki udvarlója van. Az is kiderült, talán az érettségi előtti évben, hogy szombat esténként néhány fiú és néhány lány együtt megy ki a „hegyre”, s csak reggel felé mennek haza, de arról már nem tudok, mit szólt ehhez valamelyik faluban élő anyjuk. Mindenesetre, ahogy ez az albérlőjéről kiderült, Vili néni azonnal kirúgta a lányt, nehogy „rossz hatással” legyen a két évvel fiatalabb Zsuzsára. (Tanárnőként neki is vigyáznia kellett a hírére.) Szabályok persze azért vannak, hogy megszegjék azokat. Ebben az esetben azonban betartásukra nem a rendőrség vigyázott, nem is valamelyik (megfélemlített) egyház, hanem a város – szűkebb vagy tágabb – egyetértése. „Rossz hírű” lánynak nehéz volt férjet találnia. A háború után születettek – és főleg a nagyvárosiak – már e tekintetben is gyorsan változó világban nőttek föl. A párt eleinte a szabad szerelmet hirdette, a kórházakban – állítólag – ki volt írva: „asszonynak szülni kötelesség, lánynak dicsőség”. Aztán jött az álságosan „puritán” Kádár-korszak, ráadásul a „babyboom” következtében sok lett az éhes gyerekszám. Ezt a népszaporulat máig tartó hullámvölgye követte, s egyre lazult az abortusz tiltása, terjedtek a fogamzásgátlók. De ez nem e sorok írójának a szakterülete.

Iskolája sok híres diákjai közül csak a cserkésztsízt Tüskés Tibort ismerte, de nem sejtette, milyen nagy szerepet kap majd (a *Jelenkor* főszerkesztőjeként) az életében. Évente változó összetételű – „a” vagy „b” jelű – osztályukban talán nem túlságosan mély, de kedélyes barátságok, vagy inkább: cimboraságok is kialakultak. Az öregember nem tudja felidézni, kinek a családi nyaralója tette

lehetővé, hogy néhány tavaszi napot Balatonfenyvesen töltsenek. A víz még elég hideg volt, de ez történetünk hőseit nem zavarta: csak az veszett feledésbe, egyedül úszott-e, vagy az öttagú társaságból más is vele tartott? Az ő ötlete lehetett, megnézik Fonyódot, ahol kisgyerekként olyan szép nyarakat töltött, s ahol akkor már hat éve nem járt. Csavarogtak. A mólón elmesélte, hogy 7-8 éves korában a hajósok megengedték, hogy elkapja a part felé dobott kötelet, és hurkát a bakra illeszse. Megvárták a Badacsonyból érkező hajót, ami talán egyetlen utast se hozott: messze volt még a nyaralás ideje. Megvitatták, miért éjszaka megy ki a két halászhajó – meritóhálóval halat fogni. Van még hal a Balatonban? – kérdezte egyikük még az ötvenes évek elején.

Valahonnan tudták, hogy ha a kikötőből fölfelé mennek, találnak egy cukrászdát. Mindenesetre megegyeztek, hogy egy-egy sütire futja a pénzükből. A cukrász – maszek? vagy állami alkalmazott? – előre kifizettette velük, csak azután ülhettek ki a teraszra. A sütemény finom volt, a pénzük kevés. Mégis kértek még egyet, s az őket kiszolgáló egyetlen személy ezúttal nem kérte előre a pénzt, mert mással volt elfoglalva. Észrevették, hogy a kerthelyiségből, ahol ülnek, annak végén – a kisajtón – ki lehet lopózkodni. Kértek egy harmadik süteményt, s azért sem fizettek, de jóízűen megették. „Tünés!” – Mondta egyikük, s villámgyorsan kiosontak. Az üzletben rakodó férfi nem vehette őket észre, csak később fedezte fel, hogy nincs senki az asztaluknál. A tizenöt-tizenhat éves kamaszok szélvész gyorsasággal rohantak a Balaton felé. Gyalog indultak a sínek mellett Fenyves irányába, hogy gyorsabban kikerüljenek a még üres nyaralóváros utcai lámpáinak fényköréből. Vonat ugyan nem jött, de egyszer csak zajt hallottak, és kutyaugatást. Fölfedezték a szökésüket, gondolták, s egyikük – indián regényeken edzetten – azt javasolta, vessék le cipőjüket, s a vízben folytassák útjukat, hogy ha netán kutyaával keresnék őket, elveszítsék a nyomukat. Így jutottak Bélatelepre, ahol fölhúzták a cipőket vagy szandálokat, majd észrevették, hogy éppen jön egy vonat Fonyód felől. Kinézték, melyik kocsitól van a legmesszebb a kalauz, fölugrottak, s végül szerencsésen visszaértek a fenyvesi nyaralóba. A cukrász jól nevelt úri fiúkat látott, csibész voltakat késve fedezte fel. Mind az öt fiú a kommunista szólamok árnyékában nevelkedett. Márpedig, ha a tulajdon (azaz a cukrászda) lopás, ahogy azt az Alexa tanár úr által idézett költő is leírta, akkor miért kell a süteményekért fizetni? Lázadók voltak, hisz a tanár úr Kassákat is olvastatott velük. Tudták, hogyan kell pénz nélkül csavarogni.

A vénember azzal szembesül, hogy nem ismerte igazán tanárait, akik persze – mint a lakosság nagy része – szerepet játszottak: a beilleszkedő alattvalóét. Mondanivalójukat a kor üres szólamainak ismételtetése mögé rejtették. A diákok nem vették észre, hogy ez volt a védekezés egyetlen lehetősége: mindent átjárt az erőszak és hazudozás szelleme. Hősünknek sem volt többé kötelező hittanra járni, de új gimnazista éveinek elején lehetséges volt. Majd édesanyját hivatali főnöke jóindulatúan figyelmeztette: másik templomba járjanak vasárnap misére, a fiát meg ne irassa be fakultatív hittanra. Társai többségével együtt

Ő is makacsul hitte, hogy a „Pincsi” gúnynéven emlegetett iskolaigazgatójuk a hatalom bérence. Föl sem merült, hogy szerepet kénytelen játszani, mert így fedezheti tanárait és diákjait. Talán nem tudatos elhatározásból tette, amit tett, és nem is csupán a maga hasznára. Kanizsán akkor (tudtommal) a hatalom helyi birtokosai kevés kiemelt kedvezményben részesültek – befolyásos kapcsolataik mellett. „Pincsi” kiváltsága a kényelmes igazgatói lakásra korlátozódott. Ki tudhatja, mit gondolt – és mit mondott a feleségének – arról a világról, amely szorosan körülvette. Mindenesetre elérte, hogy a velünk (különösen velem) csődöt valló ifjú matektanárnőt Zalaegerszegre helyezték, s így szabadult meg a körülötte ki-kirobbanó botrányféléktől. Nagyrészt gyorsan elkerültek iskolánkban azok is, akiket a párt varrt „Pincsi” nyakába. Csak az ötvenhatos megtorlás időszakában nem sikerült kimentenie közszereplésének következményei alól népszerű tornatanárát, de akkor én már nem voltam a diákja. A hosszú élete végére országos hírességé lett Kugler Sándorné esetében elnézte, hogy kémia és fizika óráin világnézeti kérdésekről szó sem esett. Fedezte Bártfai és Gögös tanár urak „régimódi” irodalomfölfogását, engedte, hogy Alexa Ambrus úgy szavalja a sajátosan értelmezett *Fekete zongorát*, hogy az lázítással ért fel. (Máig hallom az ő hangján: „Ez a fekete zongora...”) Simonffy Emil, aki fél lábát a frontkórházban hagyta, egyáltalán nem azt a történelmet tanította, ami a tankönyvekben állt. Hogy csinálta ezt? Nem tudom. Észre nem vettük. Azt se feledjük, hogy „Pincsi” időszakában iskolánkat Irányi Dánielről nevezték el, csak később (én már leérettségiztem) adták neki a Landler Jenő nevet. „Pincsi” engem – tüntetően fegyelmezetlen diákját – nem záratott ki az iskolából (évi négy-öt igazgatói rová ellenére sem), egyetemi ajánlásában pedig annyira megszépítette káderlapomat, hogy a korábbi osztályidegenből „egyéb”, majd más iratában „értelmiségi származású” lettem. Hogy ennek volt-e köze Nagy Imréhez, nem tudom.

Csak egy lány – Zsuzsa – volt, akivel hősünk évekig – évtizedekig – kapcsolatban maradt. Az emlékezet sajátos működése miatt rá a fiú sokkal jobban emlékszik, mint öccsére vagy akár Vili nénire. Először az a kép úszik be tudatába, hogy négyesben (idősebbik húga volt a negyedik) Csapd, le csacsit játszottak, és zengett a háromemeletes épület diadalordításaitól. Aztán jöttek a csendes, elmélyült tarokkpartik, amit Vili nénitől tanultak, amiben eleinte anyánk is részt vett. Zsuzsa először a szülők, majd a testvéreik helyére új fiúkat is meghívott. Egyre többször hallgattak a tarokk mellett rádiót, ami csökkentette az élmélyülést, de vele a kis lakásba belopakodott a tánczene. A fiúk hiába voltak műveltek, okosak (és Zsuzsa szerint igen jó táncosok), hősünket lekötötte a tarokksiker vágya, a fiúk egyke sem lett barátja. Rémm büszke volt arra – ha nem is kártya-, csak dohányzóasztalnál –, úgy tölti idejét, ahogy Jókai és Mikszáth korában a leghíresebb államférfiak. Egyszer csak Vili néni kínálatába (a sütemények mellé) bekerült a likőr, amit gyógyszerész rokona kotyvasztott tisztaszeszből és gyümölcsszörpökből. A tarokkot szinte észrevétlenül szorította ki a tánc. Fölhajtották a szőnyeget, Zsuzsa – aki szintén nem járhatott (pénz

hiányában) tánciskolába – mutogatta a szabályos (és szabálytalan) lépéseket. Sőt, lány osztálytársakat is hívott, de arra gondosan ügyelt, hogy mindig több legyen a fiú. Így meg kellett tanulniuk a lekérés szertartását is, ami néha bizony fájdalmas csalódásokkal járt. A valódi bálba a fiú csak a szalagavatóján kóstolt bele. Arra egyedül ment, nem hívott senkit. Zsuzsát ugyanis csak öccsével és a húgával együtt vihette volna magával, már ha a lány hajlandó erre.

Vili néni nem olyan sokszerűen lett özvegy, mint a fiú anyja: beleszokott. Évekig reménykedett hiába, hogy előkerül a fronton eltűnt férje. Amit nem tudott megszokni, az gyerekei megbélyegzettsége volt, mivel apjuk „horthysta, ludovikás” tiszt volt. Ebből fakad a történet idevágó részének legérzelmesebb néhány napja. Kanizsán nem volt Szent Mihály útja, a város mégis beleremegett. Nem az őszi szellőbe, hanem a félelmetes hírre, hogy elkezdték a kitelepítési végzések kézbesítését. Estenként fölöltözve feküdtünk le, mint a légiriadók időszakában. Félálomban összeresztünk minden gépkocsi hangjára. Hátha értünk jött a fekete autó. A fiú mégis hajnalban kelt, s jó óráig ácsorgott Zsuzsák háza előtt azon izgulva, megy-e lány iskolába, mert ebben az esetben nem vitték el őket. Fölmenni, becsöngetni – anyja parancsára – szigorúan tilos volt, mert akkor a lakásban megbúvó ávosok felfedezhetik baráti összetartozásunkat, és minket is fölvesznek a kitelepítési listára. Ha belegondolunk, a rettegés kissé túlfeszíthette anyánk idegeit, de a félelem légköre az egész várost fölzaklatta. Azokat is, akik este veszélyérzet nélkül feküdhettek le.

A miniszterelnök Nagy Ferenc lemondatása, Kovács Béla (és mások) elhurcolása készítette elő a kitelepítéseket. Mire azonban 1950/51-ben a nagyvárosok is sorra kerültek, az ország megfélemlítettsége kiteljesedett. Kiepült az önkényuralom. A '46/'47-es tisztogatások időszakához képest a szervezett – illetve megszervezhető – ellenzék szét volt verve. Az elégedetlenség ezzel nem tűnt el, sőt azoknak a rétegeknek a mindennapjait is meghatározta, akik „alulról” valahová följutottak. Mások, akik rég beletörődtek „osztályellenség” voltukba, meghúzták magukat. A kitelepítéseknek semmi szerepe nem volt a hatalom megőrzésében. (Számptalan öreget, gyereket és addig fizikai munkát nem végző nőt vettek föl a listákra.) Nincs elfogadható magyarázat, miért volt erre szükség. Az elsődleges cél kitelepítettek ingatlanjainak (berendezett lakásainak) megszerzése lehetett, no és a terror érzékeltetése brutális eszközökkel.

Az öregember kerülgeti a témát, mert fiatalkorában azért rabja volt Zsuzsa vonzerejének, még ha ennek következményei elől mindketten el is zárkóztak. Nyilván a fiú félszégése miatt. Ahogy fölőttünk, nem kerültünk közelebb egymáshoz, de érettségi után is laza barátságban maradtunk. Mégis a hírt, hogy férjhez ment, gyereke született, majd elvált, érzelmi érdektelenséggel vettem tudomásul, noha egyre ritkuló találkozásainkon még a régi hangon beszélgettünk, mintha közben mi sem történt volna velünk – saját életünkben. Pedig Zsuzsa óriási hatással volt arra a gátlásos kis-, majd nagykamaszra, aki én voltam egykoron. Figyelmeztetett viselkedési fogyatékoságaimra és öltözködési hiányosságaimra, olvasta első – mások előtt titokban tartott – írásaimat, könnyedén és

fájdalommentesen – fújta szét álmodozásaimat. Soha nem mondta, hogy rosszul táncolok, de némileg rendbe szedte ritmusérzékemet. Azt hiszem egy pillanatig sem gondolt rám női figyelmére érdemes férfipalántaként. Együttléteinket mindig magától értetődően tartottuk, akár tarokkoztunk, akár más fiatalok társaságában beszélgettünk – egyre több likórt szopogattva.

Minden elmúlik egyszer, ahogy a német katonák énekelték, sem Zsuzsáékat, sem minket – két dolgozó nő családját – a kitelepítéskor nem vittek el. „Wo meine Sonne scheint...” – énekelt Catherina Valente a bécsi rádióban – magyar adást nem illet hallgatni, az nem volt a „mienk”. Bécsset Kanizsán tisztábban lehetett fogni a BBC magyar adásánál vagy az Amerika Hangjánál. Zsuzsáéknál az érettségi évében már csak táncos összejövetelek voltak, amit Vili néni „ötörai teaként” működtetett, de a befejezés, amikor hazamentek a legények, illetve az önmagukat legénynek tartó fiúk, mind későbbre tolódott. Én leérettségiztem már, amikor a társaságba betévedő gyógyszerészlány fölhívta a figyelmem, hogy Zsuzsa egész éjjel a kórház fiatal orvosával táncolt. Másként, mint velem. Gondoltam, a botlábam miatt. Az, akibe szerelmes lehetek, reménytelen távolságban van tőlem, mondta az először látott lány, aki tánc közben izgatóan simult hozzám. Gyorsan vége volt, Várhely jutott eszembe, ahol a cselédgyerekektől hallottam, miért ugrik a kakas a tyúk, a bika a tehén, a kan az emse hátára. Tizenkét-tizenhárom éves lehettem, amikor Kanizsán, a – teraszunkkal szemben levő – méntelepen a fedezettéseket bámultam. A csődör valószínűtlenül hosszú hímtagját beigazítják az odavezetett kanca farka alá. Nemcsak a trágár szavakat ismertem, de azzal is tisztában voltam, hogy mit látok. Nem maradt hatástalan rám. Meglestem, hogy az egyik úszólány fölül egy faágra, és fehér bugyijából kifodrozódik a fekete szőr. Mire tisztáztam magamban, hogy ez izgalmas és a lány is vonzó, elmaradt az úszóedzésekről. Titokban vártam rá iskolája előtt, de mindig úgy adódott, egy szervusznál tovább nem jutottunk. (A „szia” sem volt még divatban.) Talán anélkül, hogy gondolt rá, Zsuzsa tartott vissza más lányoktól.

A fiú kiskorában járt néhányszor Esztergomban, de sokáig nem tudta, hogy soha nem látott – másik – nagyapja ott nevelkedett egy kékfestő udvarában, ott járt három fivérével gimnáziumba, és onnan ment a pesti egyetem bölcsészeti karára, ahol diplomát szerzett. Azzal helyezkedett el a Gőzhajótársaság esztergomi irodájában. Majd önkéntesnek jelentkezett a 26. gyalogezredbe. Le is vizsgázott a hadnagyi rangért, ami aztán odavezetett, hogy Boszniába is elvezényeltek. Közben azonban megalakult a magyar Honvédelmi Minisztérium, és feleségével, Ács Franciska jómódú esztergomi iparoslánnyal, Budára költöztek, mert ebben a minisztériumban lett számvevő egészen 1918-ig, amikor Károlyi egyik kormánya főszámvevőként nyugdíjazta. Minderről nem tudtam, így családom esztergomi kötődéséről sem, amikor vágyott céllá vált, hogy eljussak ebbe a városba. Ott rendezték ugyanis 1953-ban az országos ifjúsági úszóbajnokságot.

Az utolsó előtti középiskolás évében a nyarat a fiú – szokás szerint – a kanizsai strandon lebzselve töltötte. A Megyei Sporthivatal – mint minden megyei hivatal – Zalaegerszegen székel, ahol egyáltalában nem volt uszoda, ami némi nehézséget jelentett, ha a városban megyei úszóbajnokságot akartak szervezni. Az elvtársak, amikor a „fenti” elvárásoknak kellett megfelelni, nagyon találatkonyak lettek. Az eseményt a vékonyan csörgedező Zala folyóban rendezték meg. További gondot okozott, hogy úszók sem voltak, csak Kanizsán. Meg kellett őket hívni. A fiú – hírnevéhez méltóan – a megyei bajnokságot nemcsak fölényesen nyerte, de az utolsó métereket – hencegően – pillangón tette meg. A vezető elvtársak jelenléte miatt a versenynek nézői is voltak, akiknek többsége ekkor látott először pillangózó úszást. Megjegyezte ezt a tanácselnök is, akinek a megyei bajnoknak járó érmet (vajon hol lehet?) át kellett adnia. A Sporthivatal vezetője korábban Kanizsán vízilabdázott, mert ott kapott állást, amikor kirúgták a pécsi napilap sportrovatójától. Ismerte a kanizsai úszókat. Meg – miután Egerszegrre költözött – ő írta a sporthírek nagy részét. A következő év nemcsak a fiú érettségijéről nevezetes, de azért is, mert akkorra tervezték a Népstadion nagyszabású avatását is. Az egykori vízilabdázó, úgy vélte, neki ott a helye ezen, tehát Zala megye nevében bejelentette tiszteletjegy-igényét. Amikor kiderült, hogy kapnak néhányat, más elvtársak is pályáztak rá. Az épülő szocializmus ügyeskedést jutalmazó szellemének megfelelően, ki kellett tehát találnia egy fedősztorit. Mivel egy nappal a megnyitótól kezdődött Esztergomban az úszók – említett – ifjúsági bajnoksága, a Sporthivatal (vezetője) azt javasolta az elsőtitkár és a tanácselnök elvtársaknak, (most először) Zala megye is képviseltesse magát ezen. A két főelvtárs ehhez hozzájárult, és az ígért tiszteletjegyek számából kiindulva három úszó és a vezető részvételét engedélyezte. A helyi sportéletéről szóló éves jelentésben jól fog mutatni, hogy az úszó-sportot is támogatják.

A verseny augusztus 21-én kezdődött, kézen fekvő volt, hogy az Új Kenyér Ünnepe tervelt megnyitón a sportvezető és csapata is részt vegyen, hiszen Egerszegről Budapesten át kell Esztergomba utazni. Sikerült Egerszegen két (pártszemponatok alapján) jó családból származó diáklányt találni, akik úszni is tudtak, ámbár végül a bajnokságon nem indultak el, s a „csapat” harmadik tagja Zala megye bajnoka lett. A kanizsai sikerúszó, akit a Balatonból kellett kihalászni, ami némi bonyodalmat okozott.

E nyár elején ugyanis az érettségiző fiú édesanyját ideiglenesen a balatonfüredi MNB-fiókba helyezték, aminek nem túlságosan örült. De özvegy volt, és osztályidegen, mindent megtett állása megtartásáért. (És némi helyettesítési díjért.) Nagyon megkönnyebbült, amikor fia sikeresen letette az érettségi vizsgát, sőt – amire igen vágyott – a Műegyetem Vegyészkarára is fölvezték. A fiú ettől kevésbé volt elragadtatva, de a nehézségek (és botrányok) nélküli érettségi őt is felszabadította. Örömmel fogadta el anyja javaslatát, hogy töltsen nála a nyarat, legalább nem lesz egészen egyedül. Mármost abban a Füred felső részén levő jellegzetes parasztszobában, ahol lakhatást kapott. Nagyfia teltre kész

diákmunkaerőként jelentkezett a veszprémi Tejipari Vállalatnál, s ettől kezdve egy tejes autóval minden hajnalban Veszprémbe autózott. Ott a gépkocsi hivatásos vezetőjével fölvtették az árut, amit aztán Füreden „terítették”, azaz szét-hordtak. Nem volt nehéz munka, csak a rekeszeket nem szerette, amelyekben tucatnyi literes üveget szállítottak (tejjel megtöltve) a címzett üzletbe. A hajnali kezdés nem zavarta, mert többnyire akkor indultak, amikor a mólóbárban abba-maradt a zene. Egy furcsán nyomorék zongorista játszott az ott nyaraló – és helybéli – aranyifjak szórakoztatására. Volt köztük – későbbi – Anna-bálos szépségkirálynő, jó néhány táncolni vágyó pesti lány, velük jókedv, nagy röhögések, andalgó szerelemjátékok. Csuda jó volt: talán minden másként alakul, ha Évivel – szülei nélkül – elmegy egész hétvégére vitorlázni, s legalább egy éjszakát kettesben a szűk kabinban töltenek. De ő inkább a leendő szépségkirálynő után szaladt, aki vele csak egy nyáron át táncolt, ahogy később a két évvel korábban bemutatott svéd film címére gondolva mondogatta. A film történetére persze nem emlékszik, csak arra, hogy a hősnő meztelenül fürdött a tengerben.

A fiú munkája végeztével – még dél előtt – nem anyjával közös szállásukra ment, hanem a 25 méteres „uszodába”. Ezen a nyáron a móló mellett Füreden egy faalkotmányt építettek, hogy ott úszóedzéseket (és versenyeket) lehessen tartani. A fiú tehát Füreden készült a rövid idényre, mégpedig – csodák csodája – egy vizsgázott edző vezetésével, aki miskolci úszókkal táborozott a nyaralóvárosban. Füreden kapta augusztus vége felé a levelet – kanizsai közvetítéssel –, amiben arról értesítették, hogy elviszik az ifibajnokságra. Legyen egy nappal előbb Egerszegen, a Sporthivatal vezetőjénél, egykori csapattársánál.

Föl kellett mondania napidíjas munkahelyén, Kanizsára utaznia, és onnan Egerszegre, ahol aztán a sportvezető lakásának díványán aludt az indulás előtti éjszakán. A kis csapat a két feledhető és el is feledett lánnyal augusztus 20-án hajnalban szállt vonatra. Szerencsésen megérkeztek Budapestre. Résztvettek a vadonatúj Népstadion megnyitőünnepségén, megnézték a (gyengécske) meccset, a fiú kapott egy azóta elveszett levelezőlap-fényképet, amelyen Székely Éva pillangózott. Majd a Császár uszodához mentek, ahonnan akkoriban az esztergomi vonatok indultak. (A vasúti összekötőhíd még nem volt újjáépítve.) Kevésbé szerencsés, hogy a fiú roppant éhes volt, nem emlékszik, hogy ebédeltek-e valahol. Mindenesetre fölfalta a párizsis, zöldpaprikás szendvicset, amit vendéglátója felesége reggel készített, s ami azzal a katasztrófális következménnyel járt, hogy a kissé megerjedt paprika és a párizsi heveny hasmenést okozott. A bazilikával szembeni kollégiumnak ama szobájában kapott ágyat, amit a vízilabdázó Kárpáti Gyurika (alias Kuka) fénye aranyozott be. De hiába hívták „kis éjszakai mulatságra” – némi lenéző hangsúllyal – az ezúttal úszóversenyzőként jelenlevő olimpiai bajnok vezette – pesti vagányok, neki a szálláson kellett maradnia, illetve annak egyik mellékhelyiségében trónt foglalnia. Így aztán az éjszakai buli elmulasztása ellenére holt fáradtan és legyengülve érkezett az uszodába, ahol nagy reményei ellenére még döntőbe se jutott. Másod- és harmadnap sem. Neve nem is került bele a sportlapba, ami csapás volt

vezetőjük tekintélyére, mert az eredménytelenséggel nehéz volt a tiszteletjegyek fölhasználást megindokolni. A fiú újabb uszodai csalódásai ellenére, az esztergomi napokat élete legszebb élményei közé sorolja.

Nemcsak a legtöbb számban győztes pestiek nyüzsögtek ugyanis az uszodában, de a – kevésbé sikeres – szombathelyiek is ott voltak. Nagy úszóvetélytársával és a húgával már az első napon összefutottak, majd a közös vacsora után hármásban egy zenés kertvendéglőbe mentek. A fiú egyszer csak azt vette észre, hogy kettesben maradt a lánnyal. Körülöttük táncolt, nevetett, udvarolt, sóhajtozott és összesimult a csillagfényes nyári éjszakában rengeteg sikeres és sikertelen fiú- és lányúszó. Ők ketten kizárták magukat mindebből, és belefeledkeztek a táncba. Az öregember süket fülében az óta is meg-megszólal Payer András slágere: „Hol jártál az éjszaka, Cecília, / Nem voltál az ágyadban, Cecília...” A lányt persze nem Cecéliának hívták, de kit zavart ez, ha egy tizennyolc éves fiú és egy tizenhét éves lány a sláger dallamára szorosan egymáshoz simulhatnak. A fehér blúzhoz viselt sötétkék szoknya néha nagyot pördül. Ráadásul a lánynak feledhetetlenül mélybarna szemei vannak, s puha kezének hosszú ujjai a fiú nyakára simulnak. Napközben az uszodában töltötték az időt, szurkoltak ennek, annak, amannak, ha látták a vizet a medencében, és nem csak egymás tekintetét keresték. Ez a három csodának beillően szép este zárja a nyolcéves száműzetést. A fiú már csak néhány napra ment vissza Kanizsára. Aztán új fejezet kezdődött életében.

De a lány közben kicsúszott a karjaiból. Sok minden csúszott ki a kezéből. Azt hitte, az a három éjszaka soha nem ér véget, s ők a végtelenségig a kertvendéglő beton „parkettjén” ölelik egymást. Soha nem lesz vége ennek az idillnek. Vagy a kollégium felé vezető úton andalognak. Mindhárom nap alatt eljött a pillanat, amikor hazamentek a zenészek, s nekik is indulniuk kellett szállásukra. És a fiú nem csak egyszer veszi a bátorságot, hogy megcsókolja. És nem csak utólag jut eszébe, hogy a lány visszacsókolta. Néhány év múlva már csak vigasztalásul mondogatta magának, miután a továbbiakról Cecéliával – akit nem így hívtak – egy szót sem váltott, hogy így volt igazán szép. Nem kérdezték meg egymásól: hogyan tovább? Mi lesz holnapután, amikor már nem lehetnek együtt táncolni? Hol folytatják? Folytatják? Abban utólag is biztos, ha egyikük fölteszi ezeket a kérdéseket, a másik nem válaszol elutasítólag. Neki kellett volna... Azzal vigasztalta magát, ha valamelyik szállodában szobát kérnek, nem kaphatnak. Nem volt házassági igazolásuk, ami ehhez akkoriban előfeltétel volt. A levelezés kérdését föl se tették. Igaz – a következő fél évtizedben –, nem is volt a fiúnak sem telefonszáma, sem állandó lakáscíme. A belső karhatalomnak óriási munkájába került, amíg a tucatnyi házmesterné – akik csak kétszer látták: amikor aláíratta velük a be- és kijelentőjét – véleményét megbízhatóságáról egyenként begyűjtötték.

A fiú és a lány külön mentek föl a szállásukra. Az előbbi szobájában a tizenegynéhány ágy egyikében észrevett egy lányt. Észre kellett vennie, mert sűrűn visította: „Még, még! Csináld!” És közben Cecília – akit nem így hívtak – egy

másik kollégiumi szobában a hidegvíz csapnál megmosta az arcát, s talán a korty víz, amivel szomját enyhítette, kicsit kesernyés volt. A fiúnak a nyári tejszállítások után csak annyi pénze volt, hogy esténként egy-egy pohár italt rendeljen maguknak. És a lány egyszer sem mondta, szívesen innék még valamit, esetleg egy bambit, mert – talán – jólérezte magát. Elég volt az egy-egy pohár. Máستól szédültek. Ha a lány is ugyanazt érezte, mint a fiú. Elképzelte, hogy meztelen testére, amit fürdőruha nélkül soha nem látott, fölhúzza a hálóingét, és nyakig betakaródnak. Csak hálóing lehetett. Pizsama nem illett Cecíliához, akit másként hívtak. Vagy uszodai melegítőben aludt volna? Soha nem fogja megtudni. Azt sem, mit gondolt minderről, amiről ő álmodozott. Megmozdult-e benne valami, amire emlékezni lehet, vagy ő csak egy volt – nem tudni hány – későbbi fiúi közül? Érezte-e az egyetlen – egyetlen – csóknak az édességét, amit az útközben váltottak? De lehet, hogy ezt csak a vénember álmodja hozzá. Ha színházi előadás volt a kanizsai moziban, mindig akadtak lányok, akik búzlóttek a Krasznaja Moszkvától. Cecília feledhetetlen illata egészen más volt. Bécsi vagy párizsi. Ha egyáltalában használt illatszert. De ahogy a nyakához hajolt, megcsapta az orrát valami, amit sem azelőtt, sem azután nem érzett. És a lány fülébe dúdolta meleg alt hangján: „Hol jártál az éjszaka...” És a fiú szorosabban magához húzta. Cecília jól nevelt kislány volt, gondolta a fiú. De többé nem látta.

„Hol jártál az éjszaka, Cecília...” Fülbemászóan édeskés zene. Hozzá a szöveg – még ebben a műfajban is buta és semmitmondó. Csak a vágy telíti nosztalgiával. „Ahogy a te emlékedet is”, mondja egy gunyoros, de azonosíthatatlan női hang. „Hiszen nem is tudsz táncolni. És hová tűnt közben a füredi szépségkirálynő? Akiről Cecília dalára először álmodoztál? Vele sem találkoztál többé?” S a vénember beleborzong. Mit írt a bölcs Goethe? Mi az emlék? Vagy azt a három éjszakát tényleg végigtáncolták Cecíliával? „Akinek az igazi nevét ki sem mered mondani, le sem mered írni” – mondja a hang... Vagy elfelejtetted azt is?” Lám, hiába figyelmeztetnek, csak összemostam őket, s már többesszámot használok, holott abban a három éjszakában... S most „Nyugtalan vagyok magamban, / Örömben, bánatomban, / 'S lelkem a vágy' szárnyára kél.”

Ez nem végszó: kezdődik a következő fejezet.

Rumpler György

Lassan eltűnő léptekkel

megpendülnek az éjszaka hangjai parketta reccsen villany-
körte sistereg régi kábelezés néhány nap és elmegyek
körbejárok a szobákban lassan eltűnő
léptekkel kitépem az időt a falakból képek kísérnek
jobbról-balról téglákba karcolódott
hazugságok felismerések
némi szeretet
koptatom utam kivilágosodott ösvény a szőnyegen
nézelődöm kiegyensúlyozatlan mit viszek magammal
mit hagyok itt szépen becsomagolva mintha visszatérhetnék
mintha lenne visszatérés
számítógépem csendben morog mint egy öregedő kutya
mindig mellettem van
pihenni kellene bámulom körmeim a kádban
mikor nőttek meg ekkorára
kissé lefaragok létezésem nyilvánvaló jeleiből
szófánk retteg a magánytól idegesítő filmeket dugdosok
a DVD-lejátszóba részletek arcok
a hetedik művészet létezésünk szenvedélye immár mozgó-
kép
ünnep lefeküdni melléd
gyermekünk szíved alatt aztán egy életen át kapaszkodik beléd
utána is most a köldökzsinór tehetetlenségével
forgolódom párnám fedezékében vaksötétben is látok
éberebb vagy
mint a Hold most éppen aprócska fényt ad
ne erőltessük mondd mosolyogva felkapcsolod a villanyt
gyorsan létrehozunk egy olvasókört 05:15 Coetsee regénye
szétnyílt burjánzik
kezemben derengő fényben előlopakodnak a város első hangjai
egy troli végigrohan a Baross utcán jól hallom távolodó
zaját sokasodnak a motorhangok téli hidegben lassan melegező
autók

RUMPLER GYÖRGY költő. Legutóbbi kötete: *A lélek körberajzolása* (2013).

szemeid olykor lecsukódnak a lépcsőházban fújtat
valaki lassan eltűnő léptekkel hallgatjuk
az éjszaka hangjait

.....

szétválnék álom és álmodó még kapaszkodom lassan
eszmélek ködös képeken túl én vagyok mintha lekészhetném
kapkodok pillanatnyi valóságok
alig múlt korán van
nézelődöm kiegyensúlyozatlan mit viszek magammal
mit hagyok itt szépen becsomagolva mintha visszatérhetnék
mintha lenne visszatérés
villanykörte sistereg régi kábelezés néhány nap és elmegyek
kávét készítek számítógépemen megérintem betődül
szobánkba tiszavirág életű lassan eltűnő
február 15. 10:22 *a nyersanyag hatalom leállította
olajexportot európai országokba
országszerte megérkezett a havazás a keleti megyékben
próbálják túlélni a bombázást
havas ablakpárkányunkon galamb tipeg
dolgozószobám mélyét figyel az embert*

csend van milyen jó ez a csend mondjuk egyszerre
magamra húzom zoknim vastagsága bámulatos alig
engedi lábamra a cipőt kilazítom cipőfűzőm hóvihar kavarog
utcánkban hasonlót még nem láttam az ilyesmi nem szokás
Józsefvárosban
autók púposodnak hó-bogarak reménykedek
nem integetsz az ablakban kikerekedetten áldottan
orromig sem látok nemhogy
tulajdonképpen élvezem mint egy kalandfilmben
hó lavina és én
a város közepén megosztott falak kapualjak
kitépott idők falakból kísérnek
jobbról-balról te jó Isten egy idős hölgy visszahőköl
lezuhan elé emeletnyi hőtömb botjával az ég felé bök
ne viccelj velem két ostromot túléltem

az idő gyönyörű hegesedés van bennem remény
Baross utca zárványok sorfala
szembejönnek elmerülnek a hólében belegabalyodnak szélbe
nem járok jobban én sem Sztrogoff Mihály vágat

előttem mindent eltakaró hófúvás
szétnyílik zümmögve csodálkozva néz rám ismerős
biztonsági őr vajon hogy nézhetek ki szelíden röhög
krumpli kenyér ásványvíz jó lesz tőkesúlynak
tíz liternyi vaj felvágott alma
kihalt az utca alattomosak jegesedések el-
csúszók gurulnak palackok megrepedt az egyik
romantikus katasztrófa Caspar David Friedrich
A Remény roncsai csodálatos festmény
benne vagyok belém karol *A szélmenyasszony*
Oskar Kokoschka műve kísérnek
lassan eltűnő léptekkel hazugságok felismerések
némi szeretet régi kábelezés néhány nap és elmegyek

három emelet
felfelé mosógépbe tuszkolom nadrágom térde fekete hólé
teát készítek kavarog sötéten kihűl míg ruhát teregetünk
Mi chiami oh Norma Bellini operája jelenet a második fel-
vonásból a szenvedély tisztítótüze telefonálok
alig aludt az éjszaka biztos az idő a frontok
panaszkodik Édesanyám hol tart a
pakolás éjjel-nappal közeledik költözésünk
napja
nézelődöm kiegyensúlyozatlan mit viszek magammal
mit hagyok itt szépen becsomagolva mintha visszatérhetnék
mintha lenne visszatérés

az idő gyönyörű hegesedés alig múlt hat
filmeket válogatva mennyi VHS-kazetta gyakor oly mives
technika kincseket rejtenek megszerezhetetlen opusok
művészfilmek az egykori keleti blokkból mindenféle izmusok
olasz realizmus francia újhullám hányszor kértelek Apám
nem leszek otthon felvennéd nekem külföldről is
emlékeztettelek
villanykörte sistereg régi kábelezés néhány nap és elmegyek
mintha visszatérhetnék
dobozokba pakolom lassú mütét
kivágom ami nem kell biztonságos helyre pakolom a festményeket
Mi chiami oh Norma
régi számlák a XX. század legendája

minden zugból előbújnak gyűlnek fekete zsákokban indulásra
kész tragikus utazók
néhány nap és elmegyek kitépem az időt a falakból
képek kísérek jobbról-balról
kezdődik a híradó huppanok
szófánkra narancsot majszolsz valakit mindig lapátra tennének
summázod inkább az ágyban olvasgatsz
kikerekedetten áldottan magaslatán pihennek ujjaid 23:10
az idő gyönyörű hegesedés van bennem remény
behajtom az ajtót csendben kopogtatsz az álom előszobája
én csak távolodom más hangok szobák hívnak
tiszavirág életű lassan eltűnő
február 15. 23:52

nézelődöm kiegyensúlyozatlan mit viszek magammal
mit hagyok itt szépen becsomagolva mintha visszatérhetnék
mintha lenne visszatérés

Eszembe jut aminek nem kellene

valami duruzsol a fejemben talán a kialvatlanságtól több
mint kellene éjszaka kétszer is felsírtál nyugtatgattunk
hurcoltunk az előszobában nézem ablakunkból
sötétséget vonszó fákat hajladoznak eszembe jut
aminek nem kellene egykor hajnalig kártyáztunk
barátaimmal körbeültük az asztalt rejtélyeinkkel
még magunk sem tudtuk miből vagyunk figyeltük egymást
reménykedve sokat beszélgettünk a testről a lélekről
arról ami nem tart össze alig ismerek rá valakire
mély kráterek nyíltak arcokon folyton felszakadnak
mondatok sebek az igazságok félresodorva hevernek
valamelyik testrészben

.....

a szerencsés ember
belesóhajthatja szerettei nevét a pirkadatba
mellettem alszol   picit távolabb   gyermekünk kiságyában
beleszerettem   hétköznapijainkba   jó ideje elkerül a szavakban
rejtőző kellemetlen hangsúly   babakocsid kormányozzuk
a Laktanya utca csendes   ragyog   sima és árnyas
az aszfalt   mi öltöztetjük a köveket és a lombokat tartalommal
a Fő tér padjain eső kopog   ereszek mögé húzódtak galambok
ott üldögélsz most is a Zichy-kastély árnyékában   Apám
megigazítod kalapod   zsebedben kutatsz cukorka után
visszafordulunk
a buszpályaudvarnál   még mindig itt vagy
üldögélsz a kanapé sarkában   a kommentátor hosszasan sorolja
híreket az Európa-bajnokságról   Franciaország
unalmas meccset játszott Angliával   a lengyelek
hősies küzdelemben legyőzték a svédeket   tévénézés közben is
cukorka után kutattál zsebedben   hallom az utcán üvöltöző embe-
reket   gyermekünk kiságyában   így telik az idő   hétköznapiunk
elkerül a szavakban rejtőző kellemetlen hangsúly   sokat
beszélgetek a testről   a lélekről   arról ami nem tart össze
nem jut eszembe semmi sem   eszembe jut
aminek nem kellene

Tigrincs

Kistigrincs belépett a kocsmába...

Mintha megindult volna egy hegyoldal. A férfiak legszívesebben bebújtak volna az asztal alá, hogy annak lapja óvja őket a természeti csapástól, de már annyira kikészültek este kilencre, hogy sóbálvánnyá meredve nézték Kistigrincs antréját. A tépett posztójú biliárdasztalon megálltak a golyók. A dákók vigyázzba szöktek. A játsszók négyyszögletes, vaslábú műbőrszékekre szédültek. A darts hegye kicsorbult a kopott festésű falon. A játékgép kihányta gyomortartalmát. A sörök és felesek megálltak koccintás közben, száj felé röptükben, s a levegőben lötyögtek. A nyelések, szavak bennszakadtak. A férfitorkok megszorultak, mintha Pipás Pista esett volna be az utcára nyíló ajtón. A füst tétován kipárnázta a műanyag ornamentikával silányított plafont.

Egyedül Mizse Lajos megbízott kocsmáros lesdelt kifelé élénkülő szemekkel a kármentő üvegdenevérvként csüngő poharai mögül. Kezében a törés határáig törölgetve egy nem is vizes borospoharat. Megbízott volt a pulton túl, de nem volt megbízott a szerelmen innen! Kisgyér Füvesember Józsi hasnyálmirigy gyulladása miatt kinevezett pótszemély ő. (Mert hisz: régi barátja Józsinak! Valójában Lajos csikágói vagány volt, aki még tinédzser korának viharos éjszakáiból ismerte Józsit. Mikor már erősen szorongatták a Keleti környékének stricijeit, gyorsan leköltözött Józsi után, aki persze hívta is, mert egy széles karimájú, pesti éjszakán, a második tálca kisfröccs után kiderült, ők tulajdonképp rokonok. Lajos nagybátyja feleségének volt egy unokaöccse, na, és ennek az unokaöccsnek a másodunokatestvére kellett legyen Lajos azon az estén. A rokonság tényét könnyes-fröccsös összeborulás pecsételte meg...)

– Mi van, te, népjóléti biztos? – ugratták némelyek rendelés közben mélyen, bizalmasan behajolva a pléhborítású pulton. Ám legtöbbször csak taknyosnak hívták a háta mögött, oly erővel kimondva a szavakat, hogy a légrezgés Lajos fülében is ott kalapált.

Kisgyér Józsi kórházi ideje alatt, akiről az a hír járta, hogy fiatalon még a New Yorkban is pincérkedett a messzi, nagy Budapesten, ahol is rászokott a nyugtatóra ivásra, Lajosunk összeszúrta a levet annak *titkos* barátnéjával, a fentebbi bonyodalmakat okozó Kistigrinccsel. De Lajosunk mindenkivel összeszúrta

a levet. Olyan röptében a legyet személyiség volt. Szüzek, elváltak, alkoholizálásba csúszó fehérnépek és menopauzás háziasszonyok reménye...

Kistigrincs lezöttyent a mindenkitől legtávolabbi székre, és megvetőleg hordozta körbe, egyébként, ha nem volt épp szerelmes, húsleső tekintetét. (Mert hisz: *similis simili gaudet!*) Asztalonként le is vették ezt a tekintetet a kocsmalétezés fémtálcájáról az őt megbabonázva méregetők. Persze Kistigrincsről, a nagyétvágyúról, is megvolt a véleménye a falunak. Szutyok egy nőszemély, igazi céda. (Mert hisz: a férfi félrejárásra van mentség, a nőcsapongásra nincs! Egyedül *egyetlen* férfi értheti meg az ilyen nőt, akinek a karjai közt kiköt! És sok férfiban ott lappang a megértés...) Aki ismerte, mind tudta, mindig van friss, még zöld banán az asztalán. Akik csak hírből ismerték, lelkük mélyén, mind arra vágytak, hogy a hegyomlás beborítsa őket. Örökön az vált a leggyanúsabb illetővé a kistigrincses, ráfogásos ügyekben, aki lehangosabban ágált ellene, midőn az ugratáscunami rácsapott... Mert ugratták egymást Kistigrinccsel faluszerte, sőt, még a környéki településeken is. Példának okáért a tetőn kalapáló ácsok: - Szívesen leesnél, Béla, ha a Kistigrincs hurkája fogna föl! Legközelebb, ha így bekarmolsz munka előtt, hívd is el, hogy puhára érkezz! A sír és kútásók: - Hogy a Kistigrincs szakadna rád, Karcsi, fogadok, ki se jönne a gödörből, baszkikám, még a koporsót sem éreznéd, ha fölétek tennék! A pékek: - Öregem, te hajnali kettőre is bejőnnél, Jenő, ha a Kistigrincset kellene dagasztani! A serdülő suttyók: - Gyömöszölnéd a húsát, mi, Pufus, még a farkad is ácsingózna, te, mamlasz?! - Na, a Kistigrincs adta a ritmust az elalváshoz, Tutikám?

Így csordogált szét a Kistigrincs iránti mérhetetlen, de lefojtott vágy Bértutaj község (vagy falu?) völgyében, mint télen a rossz tűzifától dagadó szmog...

Az a helyzet, hogy megyeszerte közkedvelt kirándulóhely volt a Nagy-Tigrincs, melynek búbja épphogy kiemelkedett a nagyon közép(szerű) hegység tarna vágott tonzúrái közül. Abban is kitűnt e magaslat, hogy a tetejébe, ahol sűrű volt az erdő, felhúztak egy kilátót. Amikor azt alapozták és ácsolták, a munkások egyöntetűen azt nyilatkozták a megyei lap ufóra kihegyezett, ezotér munkatársának, hogy a hegy minden kalapácsütésnél visszanyögött, mikor pedig az ácsolat fáit kezelték ecsettel, mintha egy nőt cirógattak volna, oly édes szuszogások keltek a lombkoronaszinten. A megyéről szóló turisztikai kötetek sokszor fellapozott, fényképpel illusztrált helye lett a Nagy-Tigrincs kilátó, mely ötszázhuszonhárom méterről kínálta a látnivalót. Két várost, négy községet, tizenegy templomtornyot, számos szántót, egy folyócsíkot és a távolság szürkés-kék maszatját... Ha szemrevaló férfi mászta meg lihegve, túl nagy közökkel kialakított lépcsőit, a hegy gyomra felől finom remegések keltek, és a domboldalban található Szerelem forrás, mintha bővizűbben áradt volna a kirándulók kulacsába. Topográfiai érdekesség, hogy a Nagy-Tigrincset hol ötszázhuszonhárom méternek mérték, hol háromszázkilencvenkettőnek. Még lézerrel is. A huszadik század végi technika ekkorát, ennyiszor nem tévedhet! Ezért az alapjáraton szkeptikus szakma elkezdte lélegző hegynek hívni. A laikus

turisták is meséltek furcsaságokat. A Nagy-Tigrincs ösvényein gyakran el lehet tévedni. Összekuszálódnak a turistajelek. A magasabban lévő faágak lehajolnak a szebb férfiakhoz, és megcirógatják arcukat, nyakukat, sőt, lejjebb is. Alig érezhetően, de remeg az avarral borított föld, mintha gumimatracon járnának a túrázók, sőt, az emelkedést, süllyedést is érezni vélik egyesek. A környék kamasz hordái szívesen látogatják *a hol hegyet, hol dombot*, mert az a szóbeszéd kezdett elterjedni három falu felső tagozatosai között, hogy bármelyik fához hozzásimulva, azt átölelve, előbb jön el a gerjedelem, s az észveszejtő méreteket ölt...

Kistigrincs beléptére a pletykálni leült, háztáji fejkendők összebújtak, az édes likőrök több nyálat fakasztottak, és bizony sercegett az öntöttvas kályha a kiköpésektől. Céda, kurva, retek, ótvar, szutyok, szemérmetlen, dög, állat, redvás, éces picsájú. Ezek a szavak szivárogtak el Kistigrincsig a vége-hossza nincs, lemezgépi májkladzsekszonon át, de ő már hozzászokott, hogy hegyes a vélemény ott, ahol megjelenik. Aztán lassan belesimult Kistigrincs a kocsmá tér-idejébe. Jelenléte nem izgatta tovább az emberek, a tárgyak, a füst, a muslincák és svábbogarak, s a kit tudja, mik izgalomra hivatott molekuláit és sejtjeit. Magyarán minden visszazökkent a régi kerékvágásba. Kistigrincs ott volt. Túl a viharos antrén. Talán egyetlen nyoma jelenlétének, hogy Mízse Lajos sliccénél dudor nőtt. Lajos egy műanyag vonalzóval ütögette a dudort, ezzel hozva tudatalattija tudomására a nem kívánt természeti jelenség létrejöttét. Végül dudor apadtával kilépdelt Kistigrincshez:

- Mit iszol, Tigrincsem-kincsem? Van friss, alföldi Rizling meg Misina sörünk. Vagy valami édeset?

- Mízsecském, ne hergelj! Inkább zárj be hamarabb, és menjünk hátra! Egy ropit hozhatsz azért!

A téridő kocsmái szövetén újabb hullámok keltek. Már kisebbek, mint a nagy belépő nyomán, de keltek.

- Milyen pofátlan!

- A Kistigrincs vagy a Lajos?

- Mind a kettő, hogy rohadjon le a májuk! A Józsi kórházban, élet-halál közt, két hete, ha bevitték, de még az intenzíven van...

- Ja, ez meg nem elég, hogy elszerezi a Józsi nőjét (itt mindenki arra gondolt az asztaltársaságban, hogy Józsi meg előlük sajátította ki ezt a szilaj, jól megtermett kancát!), még a Józsi kocsmájában is dugja meg.

- Nézd, hogy néznek minket.

- Azt lesik, mikor megyünk el...

- Én csak otthon, kocsmában nem megy. [Röhögés.]

- Én kiülöm a zárórát.

- Én is. [Kuncogás.]

Kistigrincs anyja nem a Nagy-Tigrincs volt. Nem azért, mert nem lehetne az ember anyja egy krétakori földrajzi forma, hanem azért, mert Kistigrincsnek csak a ragadványneve volt Tigrincs. (Ja, hogy nem is gondolta másképp a kedves

olvasó?) Szóval Rozs Amália néven keresztelték Kistigrincs-hegyomlást. Apja ismeretlen. Anyja volt ugyan, de minek. Naphosszat magára hagyta egy padláson túrt, idejét múlt katiban. Mikor nagyobb lett, még egy hétre is elhanyagolta. A gyermekvédelem akkoriban még gyerekcipőben csámpázott, főleg a zsákfalvakban. A szurtos-szagos Amália mint hideg érem az égen, ragyogott a semmiben. Senki nem szerette. Óvodába nem járt. A háziállatok tanították az életre. A hajnalban fejt tehén talpraesettségre, a vasárnap délre sült csirke óvatosságra, és a téltre vágott malac túlélésre. A tanító sem szerette, mert selypegve beszélt. A gyerekek sem, mert egy fejjel magasabb volt náluk. Egy tantárgyat kedvelgetett: a geográfiát, különösen tűzbe jött a hegy- és vízrajznál, viszont megszeppent a gazdaságföldrajznál. Hármasra szerette e tárgyat is. Később elvégzett egy konyhalány tanfolyamot. A városba járt a középiskola konyhájára zöldséget pucolni, edényt suvikszolni. Egyszer megfürdött a nagy levesfőző üstben, kis híja rácsukódott az önműködő fedél, de még idejében kicsusszant alóla, csak a derekát, hasát égette le. Első komolyabb viszonya a hatvanegy éves iskolagondnokkal volt. Utána falni kezdte a férfiakat. Persze csak egy szintig nyerhette el kegyeiket. Igazán jó pasik nem akadtak kivetett horgára, melyen két futball-labda méretű mell illegett csali gyanánt. De összejött egy tömött bajsú buszsofőrrel az erdőfordulóban, egy sörhasú jegypénztárossal a buszpályaudvar végén, egy rendszeresített, félvak, hajnali utassal a Bértutaj-Nagyváros viszonylat hátsó ülésén, végül a sánta, de biciklivel jól mozgó falugondnokkal is, akivel a Nagy-Tigrincs hajlataiban bújt el. Az erre szakosodott asszonyi tekintetek sokszor látták a domboldalban elveszni a Ferivel, az Ödönnel, a Jánossal, a Pállal, a Gergővel, kiérdemesült apákkal. Később, óvatosságból, bár fölösleges volt az óvatosság, hisz addigra mindenki tudta, hogy ő a falu kurvája, már külön ösvényeken mentek be a Nagy-Tigrincs rejtekeire a felhevült bérszeretők. A Salamon tökei sziklacsoport volt a megbeszélrt szerelmi fészek, ahonnan messze hangzott a kék megannyi rezonanciája. Talán még a turisták is meghallhatták, s ráállhattak erre a frekvenciára. Talán a kilátó ácsai is e lány lökéshullámokat érzékelhették... Amália ez időben kapta meg az előkelő Kistigrincs ragadványnevet...

- Olyan tigrises, nem?
- Hengeres, baszod.
- Bajszos nősténymacska, mmm, hogy nyalom meg!
- Nagy, vérvörös karmokkal, hogy vájna a seggembe!
- Meg nyershús lehelettel. De egy Hubival persze meg lehet bolondítani...
- És azok a csíkos cuccai...
- Van a hátán meg a hasán egy sötét sáv, tiszta tigriscsík!
- Higgyem el, hogy láttad, ne kamuzz már!
- Nem kamu, tényleg ott van!

Telt-múlt a kérlelhetetlen, de jótékony mákonyokat alkalmazó idő. Mindenki tudta, hogy Kisgyér Józsit, ex kocsma- és Kistigrincs tulajdonost hosszas rehabilitációs kezelésre küldték a megyeszékhelyre, sőt, elvonókúrárt is javasoltak

neki. A szemek és a lelkek megszokták Kistigrincs minden esti antréit, már hogyne szokták volna meg, hiszen a Lajos pincérnőnek is alkalmazta szeretőjét. Jóba kellett vele lenni fölöttébb. Néhány szesztől megerősödött személyiség pedig jócskán kitömté borralalóval Kistigrincset, gondolva, hogy ezzel az ágyra járás lehetőségét *kövezik ki*. (Mert hisz: a szesztől megerősödött személyiségek mind azt hiszik, hogy Lajost bármikor ki lehet ütni, pofán lehet vágni, de minimum ki lehet cselezni, mit Lajost, bárkit!, s el lehet venni tőle, mit tőle, bárkitől, annak nőjét.) Lajost más férfiak kandi gondolatai nem igazán érdekelték. Tolasodott, terebélyesedett rablott kincsein. Még az is megeshet, Kistigrincs át is engedte magát néhanapján egyik-másik gavallér pénztárcának. De ezt csak akkor tehette, ha Lajos nem volt otthon, márpedig, mint már írtuk, Lajos a legyet is... Ha tehát nem volt otthon, legyecskék muzsikáltak a fülébe. Egyébként egész nap sülve-főve édelegtek, csak egy-két fontos, lajosi elintéznivaló idejéig feladva a sülvefőveséget. Ilyenkor Kistigrincs sem maradt veszteg. Hentente többször figyelték meg, néha még gukkerrel is (mert hisz: pusztá véletlenségből volt az irigy fehérnépeknél ilyes optikai vívmány!), *céltalanul* elbóklászni a Nagy-Tigrincs kevésbé ismert csapásai felé, melyeknek közelében hirtelen, zsupsz, beugrott a vadon falán... A jobb megfigyelő *etyepetyelepetyék*, azt is látni vélték, hogy Lajos távoztával a fiatal pár nagyszobájának függönye középre összezár, aztán hirtelen újra nyílik. Perceken át. Ilyenkor az FBI és KGB igazolvánnyal rendelkező nénik azt is észlelték szenzoraikkal, hogy a környező házakból, ahonnan jól látható e diszkrét jelezés, meg-megindulnak a kackiás, morzsás bajszok; kockás, molyrágta ingek; zsíros kalapok, pállott leheletek. Az igazán profi, 007-es ügynöki asszonyok, az egész nap ablakban élők, pedig még azt is tudták, melyik nap, ki irányítja kezdetben tétova, majd egyre sebesebb és célirányosabb lépteit a Nagy-Tigrincs felé szakadó Petőfi Sándor utcának...

Így teltek a hónapok. Békés megfigyelésben. Szeretetben. A Nagy-Tigrincs *lélekezésében*.

Egyszer aztán az a hír kezdte járni, hogy Kisgyér Józsi a tébé gondoskodás ellenére is tébécés lett a megyei elvonón, és a sok kórság egyesült erővel jobblétre szenderítette. Mivel rokonok nélkül halt el, senki nem akarta a kocsmát elorozni Lajostól. Lajos pedig a győzelem mámorában még azt a papírt is megsemmisítette, amelyen ideiglenesen ráruházta a kocsmá működtetésének édes terhét és mesés hasznát a kórházba igyekvő Kisgyér...

Kistigrincs meg mintha gömbölyödött volna gyári hurkáin túl is. Csettintgettek a falu férfiai egymást méregetve, de magukra gondolva némi (jogos) aggodalommal. Köpködtek a falu asszonyai varázsköreikben egymáshoz hajolva és férjeiket méregetve némi (jogos) aggodalommal. Csúfolódtak a falu kölkei porviharként közlekedve...

Elközelgett a kilencedik hónap. Kistigrincset persze nem olyan fából faragták, hogy feladta volna pókhasa ellenére a pincérnősködést. Hogy dohányfüstben pácolja magzatát is? Nem igazán érintette meg... Ha neki akarták szegezni

e problémát, fejét oldalra hajtva kerülte el a szöveget, és széles vigyorral vágott vissza: – Közöd?

Egyik este a Kocsmáról *Lélekemelőre* keresztelt, még cégérrel is megtámogatott műintézményben a férfiak legszívesebben bebújtak volna az asztal alá, hogy annak lapja óvja őket a közelgő leszámolástól, de már annyira elkészültek este kilencre, hogy sóbálvánnyá meredve nézték Kisgyér József extulaj antréját. A tépett posztójú biliárdasztalon megálltak a golyók. A dákók vigyázzba szöktek. A játsszók négyszögletes, vaslábú műbórszékekre szédültek. A darts hegye kicsorbult a kopott festésű falon. A játékgép kihányta gyomortartalmát. A sörök és felesek megálltak koccintás közben, száj felé röptükben, s a levegőben lötyögtek. A nyelések bennszakadtak...

Kisgyér torkából szárnyas szavak törtek elő:

– Hol van az a gennyláda?! Megöllek, te szemét!

Kistigrincs épp előjött volna a raktárból, félrehajtva a műanyag légyhessentő függönnyt, de visszasurrant az ismerős orgánum hallatán, és veszettül kereste a hátsó kijárat kulcsait.

– Megöllek, te, szardarab! Elvetted a kocsmám, elvetted a nőm?! Tigrincs, te is nyomorultul fogsz pusztulni!

A kocsmaközönség szeszpácolt tagjai közül senki nem merte a kezében már kést villongató Józsit megakadályozni, vagy csak szép szóval zabolázni. A raktár felől éktelen csattanás hallatszott, mindenki tudta, hogy épp Kistigrincs szökik meg a nagyjelenetből. A söröshordócsere kínjaival küzdő, tűzvörös fejű Lajos földhöz döntette az alumínium kratért (újabb éktelen csattanás; ettől az összeboruló fejkendők veszettül rikoitozni kezdtek), a fiókból ő is előkapott egy fényes böllérekést, és a pulton átvetődve Józsi előtt termett...

Két felhevült kakas. Egy százkilós, baromfiudvari király és egy apró-fürge japán kakóca. Mínta táncot jártak volna, úgy köröztek a Lélekemelő közepén, döntve fel székeket akarva akaratlan, borítva asztalokat, söpörve le poharakat, billentve odább vállal a lassan körbe kerekülő kakasviadal nézőket. A távolban felharsant egy újabb *májkl dzsekszon* darab, a *bed*, s már mindketten tudták, hogy a dolgok visszafordíthatatlanok, ők rosszak, s itt valakinek vesznie kell, s a győztes diadala ellenére, ha nem is kakaspörköltben, de kaptárban végzi. A szóváltást, mely a másik teljes megsemmisítését hirdette: – Váááá! Megdöglesz, nyomorult, kibeleeleeeek! – Meglátjuk azt, te, dagadt madár! Előbb vágom el a torkod! – ve-lőt rázó üvöltés követte, amely vad rohamban csúcsosodott ki... Az örökmozgó diszkógömb fehér csillámfényei lézerkarddá varázsolták a vadásztört és a böllérekést. De karnyújtásnyira megtorpantak. Hőköltek. Levegőbe vagdaltak. Ingek, kabátok szabódtak. Karcolások estek. Egymás felé szúrtak. Aztán dulakodtak. Szuszogtak. Anyáztak. Majd hörrenés. Jajdulás. Puffanás. Röpké csönd, melyet nyomban zihálás emésztett el. Egy nagytestű madár melldüllesztő zihálása. Visszaállt a tulajdonlás látszata! (Mert hisz: ha a vadnyugaton lennénk, így is történt volna!) A japán kakóca a földön vérzett. Üveges tekintetén kicsiny legyecskék szipókáztak...

- Most te jössz, Tigrincs. Hol vagy, nyomorult kurva?!

De akkor már Kistigrincs elviharzott a Nagy-Tigrincsre. Tudta, számára eljött a minden évre jósolt világvége. Kezében egy tekercs villanydrót, amit a raktár salgópolcáról emelt le. Kirohant, hogy felkösse magát a Salamon tökei sziklacsoport mellett ágaskodó tölgyfára... S láss csodát! Minden tervei szerint alakult.

Az igazságügyi orvosszakértő, megvárva a genetikai vizsgálatot, lakonikus megállapítást tett a bekapcsolt diktafon fölé hajolva: több embertől származó hímivarsejt, és egy fejlett lánygyermek volt benne... Az önkezűség nyilvánvalónak tűnik, de fennáll a gyanúja a csoportos nemi erőszaknak is, melynek okozata lehet a szuicid cselekmény... Katt.

És soha többé nem vett levegőt a háromszázkilencvenkettő méteren megállapodó hegy, ami dombként végezte...

Farkas Arnold Levente

megtisztítom

cédula fityeg a marsallruhán,
sárga cédula, a tulajdonos
neve azonos a száналommal,
nincs szükség könyvekre, elkezdem,
aztán folytatja magát a vers,
a léleknek nevezett kertet
megtisztítom a kígyóktól, ha
kényszerleszállásra kényszerül
a félelem, a térkép számára
a hely ismeretlen és idegen

csalódás csörömpöl csöndesen,
a hetvenkilencedik zsoltárban
keresztrefeszített marsallruha,
árnyékba borul a halhatatlan
mozdulat, citromfű, zsálya, hárs,
menta és kamilla illatozik
a konyhakertben, angyalok bújnak
felhők mögé, a sárban járni
tanul a magány, terített asztal
mellett kivert éhség énekel

ez volt régen a mozi, rajzol
egy karácsonyfát, céltalanul
bolyong, a karácsonyfán hangjegyek
lógnak szaloncukor helyett, díszes
marsallruháját szögre akasztja,
az időre gondol, ami nem
változik, csönd, béke, nyugalom,
nincs szükség könyvekre, olvas, míg
az árnyék neve elnehezül

francia és orosz zeneszerzők
zongoraversenyeit hallgatom,
hetekig kóválygott egy dallam
a fejemben, a cipőm beázik,

FARKAS ARNOLD LEVENTE (1979) költő, író. Legutóbbi kötete: *brácsahúr* (2022).

aztán megtaláltam, az egyik
oros zeneszerző második
zongoraversenyének második tétele,
levált a talpa, különösen kellemes
hőésben hallgatni, angyalok lágy
zenéje ilyen, ki kell dobni,
kötelességem volna talán
minden könyvet elolvasni, de
én csak az igazira vágyom,
marsallruhában járok mezítláb

göröngy, gyöngy, gyönyör, szótárból
guruló szavak, marsallruhába
bútt madárijesztő, mindig a sárga
út, várakozás a megérkezésre,
ha például kitalálnék egy nem
létező települést, névtelen
utcákon bolyong, vízzé változtatja
a vért, ezen a térképen fel
nem lelhető településen
naplót ír valaki, a következő
problémákba ütköznék, első

gyermekkoromban láthatatlan
akartam lenni, nem sikerült,
a madárijesztő magára
ölti a marsallruhát, mégse
ijeszti el a madarakat,
a vágyakozás megelőzi
a nyelv előtti hallgatást, mert
szabadság nincs vagy nem létezik,
el kell viselned az év hideg
évszakát, mint árnyékát a csönd

hó hull a tájra, fekete,
a marsallruha lehet e
metafora árnyéka, de
a madárijesztő szeme
a madarakra rákacsint,
gyúrok a hóból galacsint,
eltalálom a végtelent,
összekacag a fent s a lent,
angyalok álma születés,
gyermek kezében tompa kés

A hidegvágó

– Azt mondd, ha megváltoztak az érzéseim, már nem szeretem a párom, akkor ez azt jelenti, sohasem szerettem? Ez nem igaz. Meghamisítása a valóságnak. Különbön sem tudom elképzelni. Nem tudom a szeretethez képest a nem szeretetet egy képzeletbeli tengely másik végére kifeszíteni. Hogy valamikor ez volt az, és most már nem az. Emlékszem, amikor udvarolt nekem, és nagyon akart. Többször is nemet mondtam. Már akkor nem tetszett valami. Mi ez a valami, amire hallgatnom kellett volna? És mi lett volna a másik lehetőség? Naphosszat egyedül lenni, nézni az óramutatót, ahogy körbejár? Nézni fények és árnyékok sok-sok változatát?

Ezt viszont nagyon is el tudom képzelni.

Igen, lehet, hogy hibáztam. Nem hallgattam arra a valamire.

De azt senki sem tudja, milyen az, amikor naphosszat egyedül vagy önmagaddal. Még a munka sincs, az sem létezik. Jó, hogy bemész reggel nyolcra, lázasan készülsz, hogy ne késs el, jár a kezed, a szád, mert ezt várják tőled, hogy aztán délutánra kifulladásra hazaengedjék a másikat. Ez egy kialakult szerződés a társadalomban, aminek mindenki eleget tesz. Ennek fejében engedjük egyáltalán élni egymást.

Nem tudod, milyen az, mikor eltelik egy nyár, csak te vagy, és a napok forgása. Néha elmész egy-egy közeli kisvárosba, beülsz valahova. Hátha történik valami. Nyári délután, egy lélek sincs az utcán. Vak fény a betonon, az út menti fák megviselten kókadoznak a forróságtól. Két órát ülsz egy kávé mellett, közben elveszel egy könyvet. A kávé előbb kihűl, majd elfogy – mindig túl hamar fogy el –, és te végül becsukod a könyvet. Az állomás felé járdán beállsz egy árnyéksíkba, hogy ne verjen a délutáni nap.

Nem tudod, milyen, amikor egy keretbe vagy állítva, és azt a keretet nem tudod megnagyobbítani. Igen, azért elmentem továbbtanulni, ismeretlen messzi városokba vonatoztam, stoppoltam, csak hogy néhány könyvet megszerezsek. Úgy hoztam azokat a könyveket, mint a fuldokló kapaszkodik egy-egy megmaradt

deszkába a csónakból. És úgy olvastam őket, mint aki azokon a deszkadarabokon már nagyon is otthonosan érzi magát.

Akkor azt mondtam, hogy legyen. Legyen meg a házasság, minden, ami ezzel jár. Közben meg majd csak egyedül lehetek, megtalálom a magam kis idejét.

Volt nekünk is lázas készülődés, meg minden olyasmi, ami másnak. Esküvő, lakás, bútorozás stb., stb. Bele lehetett adni az erőt, estére el lehetett benne fáradni. Jó volt ez így, mert *közben* nagyon is figyeltem, éltem. Láttam fények és árnyak sok-sok változatát. Titkos örömet adott, hogy nekem van még valami, ami másnak nincs. Az alakoskodás sem fárasztott.

Megszoktam a kétlaki életet.

Azt monddod, a szeretet nem szűnik meg soha. És hogy a szeretetet meg lehet ígérni. A vágyat ellenben nem lehet megígérni. Mert az csak úgy van, nem tartozik az irányításom alá. És hogy a házasságban nem lehet vágyat ígérni, de szeretetet igen.

Csakhogy közben nem veszed észre, hogy a nyelv csapdájába estél. Hogy a logika uralja a gondolkodásod. És hogy a logika itt durván leegyszerűsít. Hogy valamit kiemelj, jelen esetben a szeretetet, hogy érvelj mellette, szembe kell állítanod valamivel. Ezért húzza itt a vágy a rövidebbet. A vágy lesz az a negatív, ami a fény felé fordítva vegytisztán mutatja meg a szeretetet. Hogy még élesebb legyen az érv, szegény vágyat még jól földbe is döngöljük, meg-hempergetjük sárban és testnedvekben, hogy a szeretet légiessége még jobban kitűnjön. A vágy olyan lesz, mint egy tányér sütemény, amit bekebelezve végre jólesően ejtőzhetünk. Ezért kell a vágy: az éhség miatt. Ezzel szemben a szeretet nem akar tőled semmit, csak téged szolgálni. Ráadásul még örökké is.

Pedig, ha kicsit belegondolsz, és elengeded a szembeállítást, te, magad is rájöhetsz, hogy a vágy nagyon is éteri. A legéteribb dolog, ami csak létezik. Semmiféle testi éhséghez nincs köze. Mert van-e éteribb annál, hogy valami jön és megy, közben pedig a teljes jelenlétedet követeli? Hogy a vonzás kell felé fordulnod mindig, mint a napraforgó, miközben felhők járnak az égen?

A vágyban csak úgy vagyunk testek, ahogy a virágok azok.

Ráadásul ezt a mondatot, miszerint a szeretet nem szűnik meg soha, nem tudom elképzelni. Mit jelent a soha egy emberi élet keretében? Csak annyit tudok elképzelni, hogy bármi történjék, bárhogy is viselkedik a másik, nem fogok elválni tőle. Itt lesznek bármikor, amikor szüksége van rám.

Lehet, hogy ebben a helyzetben ez a szeretet legfelső foka?

Mert vegyük például az első jeleket. Valahogy az nem tetszett, hogy túl hangosan beszél. Mindenkiel, így velem is. Mintha süket lettem volna, úgy magyarázott nekem. Mindent ugyanazon a magas hangerővel mondott, kép-telenül az árnyalatokra.

De akkor azt mondtam magamnak: ugyan már, csak nem fogok azért nem hozzámenni valakihez, mert hangosan beszél?

Azóta eltelt sok év. Mindig kell csinálni valamit, hol fészker, hol garázs, hol fürdőszoba. Megnagyobbítani, átalakítani, berendezni.

Már ha csak meghallom a hangját, önkéntelenül összerezzenek. Egyetlen feszült figyelemmé válok. A hangját hamarabb hallom, mint a lépteit. A hangot, ahogy egyre közeledik. Rájöttem, hogy ez az ember valójában semmi más, csak a hangja.

A hang, ami mindig *akar* valamit.

Még csak nem is sajátja, nem személyes, nem ismerem rá belőle, hanem még jobban idegenné teszi. A hang nem a teste, valami mindentől elváló fenyegető valami.

A hang már test.

Egyszer, emlékszem, ahogy közeledett, mert az udvarról indult befelé, önkéntelenül körbenéztem, hova tudnék eltűnni. Tudom pedig, hogy hiába, a hang mindenütt utánam jön. Hogy megkönnyebbüljek, elgondolom, ha bejönne, mit mondana a hang. Lehet, csak egy fogót keres, nem láttad, ezt meg azt? Lehet, hogy csak ennyi. De nem. Sosem csak ennyi. Egy biztos: a hang közeledik. Próbálok kivenni, mit mond. De a hangnak csak a hangosságát hallom, azt is belülről, ahogy a fejben dörömböl. A hang eltorzul, visszhangozni kezd, túl hangos, elviselhetetlenül hangos lesz. A saját testem a hangforrás, belém költözött, nekem kell kihordanom, belőlem akar megszületni, mint egy idegen test.

Állok a szobában, várom az elkerülhetetlent. Még nem jön be, valamiért megállították a mesterek, most nekik magyaráz. Valami roppant fontosat persze. Olyan fontosat, aminek én sosem értem a fontosságát. Kis időre megszabadultam. De tudom, hogy ez a szabadulás csalóka. A hang fél keze már a kilincsen van, lenyomva tartja, de még nem nyitott be. Az üveges ajtó a fél oldalát mutatja.

Sötét lesz tőle.

Végre ott áll előttem, mint kivégző az áldozata előtt.

De csak egy pillanatig tart az egész. Csak a szemét látom, amivel bár felém, de mégsem rám néz. Valóban más, fontosabb dolga van. Milliószer látott mozdulatok, amikre mégsem tudok rájuk ismerni. Fiókokat huzigál, türelmetlen kotorászás, vasszerszámok nehéz csörömpölése. Elcsodálkozom, hogyan lehet egy-egy hang hangosságában ennyire nem létező. Ráadásul mindig más és más hangok csatlakoznak egymáshoz, űzik, kergetik egymást szakadatlan.

Egy negatív, harmóniaellenes fúga.

- *Nem láttad a hidegvágót?* - szólal meg végre, miközben nem néz fel a kotorászásból. Nem tudom, miért, de megkönnyebbülök. Talán akkor ennyiben is marad minden. Talán még azt is megkérdezi, hogy nem láttad a patentfogót? Vagy talán még azt is, hogy tetszik az az újmódi álmennyezet, amit most raktak fel. Talán a rádiót is elfelejti bekapcsolni, vagy ha be is kapcsolja, nem a kereskedelmi zenei adót, vagy legalább nem húzza maximumra. És főleg nem teszi ki az udvar közepére. Talán a majdnem teljes falat betöltő lapostévéjét sem fogja bömböltetni a vacsoránál a háttérben. Talán azt sem mondja majd, hogy ha az ember az egész napos gürzés után még meg sem nézhet valamit a tévében, nem ér semmit ez a rohadt élet...

De nem baj, csak azért is kitartok holtomiglan-holtáiglan. Mert ezt ígértem.

Kedves online pszichológusok, online papok, ti mindannyian, akik a nyelv káprázatában éltek, ti nagy beszélők és beszélgetők, mind nagy félreértésben vagytok. A nyelvet aszerint csúritek-csavarjátok, hogy élő show-ban, podcastban, stúdióban vagy saját terápiás online csatornán szerepeltek. Stúdióban kötelező a zakó és a jól összefoglalt, felépített gondolat. Legyen eleje és vége. Látszódjon, hogy szakembere vagy a témának. Szürke öltöny és hűvös fegyelem. Ha házhoz jön a kamera, miközben a saját kanapédon ülsz, felteheted a lábad, és a szavak ízesek, könnyen csúsznak, mint a mirelit olajbogyó.

Mert teszem azt, ha én elmennék hozzád, kedves online pszichológus személyesen egy terápiás beszélgetésre, hellyel kínálnál egy steril szobában – közepén jól láthatóan egy falóra –, majd figyelmesen hallgatnál. Megpróbálnám a lehető legjobban összefoglalni a problémát. Szűkszavú volnék, lényegre törő és koncentrált. Te hasonlóan szűkszavúan, lényegre törően és koncentráltan tennél fel kérdéseket. Mindkettőnk számára világos lenne, hogy komolyan dolgozunk. Megpróbálnánk a legtöbbet kihozni a beszédből. Hagynál csendben gondolkozni, elvégre a csend is a beszéd része. Az ülés vége felé, hogy súlyossá és lezárttá tedd a beszélgetést, szép, kerek összefoglalót mondanál, amibe belevinnél mindent, amit csak tudsz a témáról. Közben nem feledkeznél meg nyitni a jövő felé. Én bólintanék, és megbeszelnénk egy következő találkozót.

Most már egyre inkább el tudom képzelni az életemet beszéd nélkül. Csak azzal foglalkozni naphosszat, hogy *feldolgozom* a hangokat, amik hozzám ütődnek. Egész napos fárasztó munka lenne ez, nem lenne szükséges mellé még beszélni is. Mint ahogy a malomnak örölnie kell szakadatlan. Estére így is halálisan kifáradnék. Azt mondod: „a szeretet nem szűnik meg soha”. Sok más egyéb mellett ez a mondat is gyakran eszembe jut.

Bár nem tudom, mit jelent, mégis valahogy megnyugtat.

Kifürkészhetetlen tájban

Villáminterjú Maros Lili képzőművésszel

Maros Lili 1977-ben született Marosvásárhelyen, 2010 óta Budapesten él és dolgozik. A Pécsi Tudományegyetem Művészeti Karán végzett, ahol mesterei Losonczy István és Nyilas Márta voltak. Számos egyéni és csoportos kiállításon részt vett, művei megtalálhatók magángyűjteményekben és közgyűjteményekben is. Festészetének középpontjában a tárgyakon keresztül megragadható érzelmek, szimbólumok és filozófiai kérdések állnak, jellemző rá a letisztultság, csendesség mind a színek, mind a kompozíciók tekintetében.

E lapszámunkban az ő munkáival ismerkedhetnek meg olvasóink, s ennek kapcsán kérdeztük művészetéről.

ISÓ M. EMESE: *A villáminterjú végén látható egy Ön által kiválasztott alkotás. Miért pont erre a műre esett a választása?*

MAROS LILI: A *Terpentin – Eau de Art* című munkámat abból az apropóból választottam, mert ez a munkám 2024. március 7-én a Műcsarnokban egy csoportos tárlaton is ki lett állítva.

– *Hogyan fogalmazná meg ars poeticáját/mottóját?*

– *„Semmi sem örök, semmi sem befejezett, semmi sem tökéletes.”*

– *Kiket tekint előképének, mesterének?*

– Gyakorlatilag minden és mindenki hat rám, nem tudnék megnevezni egy konkrét személyt, de egyre inkább női művészekre fókuszálok, mivel saját művészetemben is egyre inkább előtérbe kerül női aspektusom.

– *Ki/mi ma a legfontosabb, legnagyobb hatású (kortárs?) művész, intézmény, kiállítóhely Ön szerint?*

– A Godot Kortárs Művészeti Intézetet tartom a leginkább innovatív és meghatározó magántulajdonú kiállító térnek, amit példaértékű elhivatottsággal, szakmai hozzáértéssel hoztak létre és működtetnek. Bukta Imre kortárs képzőművész világszínvonalú kiállítását (Bukta Imre: *Műveljük kertjeinket*, 2022. november 26.–2023. augusztus 27. Kurátor: Gulyás Gábor – a szerk.) többször is visszamentem megsejlelni. A Godot minden évben megrendezett Art Fair Expóján évek óta kiállítok én magam is.

– *Mi a legfontosabb motorja művészetének? Mi hat rá a legjobban?*

– Világnézetem és művészetem szervesen fonódik össze. A figyelem a legfontosabb mozgatórugóm. Szemlélődő alkat vagyok, (meg)figyelő, szeretem a csendet, a lassúságot. Mindarra, ami körülvesz kívül és belül, reflektálok az alkotásaimmal. Legtöbb munkám figurális és reális, ennek ellenére ajtót nyit egy metafizikai világ lehetősége felé. Akár egy elhagyott bicikli vagy egy telefonfülke, ahol nem tudni ki beszélt kivel... vagy egy magányos, háttal álló alak egy kifürkészhetetlen tájban. A festészet mellett más képzőművészeti műfajokban is tevékenykedem: fotókat, digitális képeket, objekteteket készítek, és énekelek.

– *Hat művészetére a társadalom mentális állapota, az aktuális közéleti helyzetek?*

– Szeretném azt gondolni, hogy nem hat, de nem egy szigeten élek. Igyekszem belső stabilitásomat megőrizni.

– *Mivel foglalkozik, min dolgozik mostanában?*

– Úgy érzem, egy új szakasz előtt állok, és most a tervezés, kísérletezés periódusát élem meg. Ebben a pillanatban olyan vagyok, mint a báb, amely magába zárva fejlődik, és majd kikel belőle a pillangó.

– *Mit olvas mostanában? Ajánlaná másnak is?*

– Elsősorban filozófiai írásokat olvasok, és a társadalomtörténet, illetve a művészetelmélet foglalkoztat. A szépirodalom mostanában kevésbé köt le. Sajnos.

Isó M. Emese

Az emberi természethez tartozik

Villáminterjú Maharita Szabrinával

Olvasóink a márciusi lapszámban találkozhattak Maharita Szabrina, a kárpátaljai származású festőművész munkáival. Maharita Szabrina 1989-ben született Beregszászon, és az Eszterházy Károly Főiskolán diplomázott festőként és grafikusként. Művészetének fő témája az ember mint forma, mint cselekvő és mint szereplő is, jellemző rá a kísérletezés.

ISÓ M. EMESE: *Miért pont ezt a festményt emelte ki munkái közül?*

MAHARITA SZABRINA: A test-drapéria-mozdulat ábrázolása nálam visszatérő téma. Más tudatállapotba helyez, amikor ezeket a festményeket alkotom. Egyszerűen megnyugtat és örömmel tölt el ezek alkotása, és szerintem ez a lényeg. Érdekessége, hogy a sorozat most tizenhét darabból áll, és már félkészben állapotban van a műteremben a tizennyolcadik festmény.

– *Hogyan fogalmazná meg ars poeticáját/mottóját?*

– Hitvallásom, hogy bárki alkothat művészetileg maradandót a maga módján, egyszerűen azért, mert az alkotás az emberi természethez tartozik. Hiszem, hogy mindenben és mindenkiben meg lehet találni az értéket. Kiket tekintek előképnek, mesternek? Nem tudnék kiemelni egyet, az általános iskolai rajztanáromtól kezdve a gimnáziumin át a főiskolai mestereimig mindenkit fontosnak tartok, akik tanítottak, hiszen egytől egyig mind formálták a művészeti fejlődésemet, és hatással voltak rám. Mindegyikre nagy hálával és szeretettel gondolok vissza.

– *Ki/mi ma a legfontosabb, legnagyobb hatású (kortárs?) művész, intézmény, kiállítóhely Ön szerint?*

– Én úgy gondolom, hogy Bukta Imre és Szurcsik József, intézményből pedig a Műcsarnokot mondom.

– *Mi a legfontosabb motorja művészetének? Mi hat rá a legjobban?*

– Az ember és a vele kapcsolatos dolgok érdekelnek a legjobban. Foglalkoztat mint forma, cselekvő és szereplő. Munkáimban az üzenet az elsődleges szempont a szépségen túl, ezért igyekszem mindig olyan tartalmat közvetíteni, ami gondolkodásra is készteti az embereket.

- Hat művészetére a társadalom mentális állapota, az aktuális közéleti helyzetek?

- Igen, nagyon is. Miután befejeztem a jelenlegi témámat, szeretnék a magyar társadalmat érintő kérdésekkel foglalkozni, mely hatással van mindennapjainkra. Ezek között szerepel az emberek anyagi helyzetének megnyilvánulása és az egészség fontossága, melyeket saját tapasztalaton keresztül mutatnék be.

- Mivel foglalkozik, min dolgozik mostanában?

- Jelenleg a lélek belső folyamataival és emlékek vizsgálásával foglalkozom.

- Mit olvas mostanában? Ajánlaná másnak is?

- Egy angol nyelvű könyvet olvasok, Jack Hartnell *Medieval Bodies: Life, Death and Art in the Middle Ages* (Wellcome Collection, 2018) című kötetét. Ajánlom azoknak, akiket érdekel, milyen hiedelmeket alkottak az emberi testről a középkorban, és azok miként épültek be a művészetbe.

Isó M. Emese

ISÓ M. EMESE (1989) művészettörténész, középkorász. A késő középkori és kora újkori művészet kutatója, a *Hitel* képszerkesztője.

„Tüntetés” – és nem büntetés...

Major Tamás jelenései: Szolnok, Miskolc, Kolozsvár

PUNTILA. „hogy én idejöttem, ez tüntetés is” – mondta Major Tamás a szolnoki lap munkatársával beszélgetve Brecht *Puntila úr és szolgálja, Matti* című Brecht-dráma bemutatójára készülődve (SzNg, 1977. X. 2.). Boldog színházi évekre emlékeztek a szolnokiak, amikor jeles művészek büntetésből erősítették a társulatot és emelték az előadások rangját; Mádi Szabó Gábor, Somogyvári Rudolf mellett Berényi Gábor igazgató jóvoltából Mensáros László börtön, segédmunkásosztálykodás és pincérkedés után a Szigligeti Színházban kezdhette újra színészi életét. Újabb korszak, amikor a fővárosi megállapodottság vetett vidékre kiváló művészeket, nyugtalan teremtőigénnyel, tüntetéses jelentéssel Latinovits Zoltán Kecskemétre majd Veszprémbe menekült; továbbá Nagy Attila Szegedre szerződött, Gábor Miklós és Vass Éva pedig Ruszt József szellemkörében, a kecskeméti fiatalok együttesében talált új impulzusokra. Tüntettek volna? Kívülről nézvést így is mondható, valójában a maguk alkotói érzékenységet hívták újabb próbatételre. Nyugtalanágukat provokálva, hogy új minőségű közérzetre találjanak. Major Tamást hasonló ambíció is vezette a Tisza parti városba. Nem „lement”, hanem odaszerződött. Hiúság is lappangott bizonyára: a Pesten szokott hétköznapiságot vidéken az iránta való kitüntetett tisztelet váltotta fel. Utcán, presszóban látták, ismeretlenek üdvözölték, s ebben a polgár jó érzésű öntudata is nemesedett; lám, a tévében annyit látott művész most közöttünk! – színházunkban vendégszerepel! S még egy fontos, ha nem a legfontosabb elszánás: szakadni akart múltjától; pontosabban a Nemzeti társulatától, azoktól, akik emlékeztek az egykori Majorra. Aki újkori megigazulásának dramaturgiáját munkálta. A tanúkat nem tüntethette el, így ő kereste az újak társaságát, a fiatal híveket s velük az alkotó együttléteket. A szakítópróba '69-ben a kolozsvári vendégrendezésekkel kezdődött. S 1977-ben új terep derengett: Vidék!

(Nem beszélt róla, de maga is érezte: Brecht-előadásainak üzemzavara abból is adódott, hogy Nemzetijének kiváló és kevésbé kiváló színészeit, akik vezetésével, két

ABLONCZY LÁSZLÓ (1945) a Nemzeti Színház korábbi igazgatója (1991–1999). Legutóbbi kötete: *Tamási Áron sorsjátékai* (2023).

évtizeden át lélektanra alapozott realista előadások ezer estéit és szerepek tucatjait játszották, s játsszák folyamatosan, hatheti intenzív munkával sem hangolhatja át a brechti Kis Organon tételei szerint. Márpedig Brechtből Major nem engedett. És nem engedett például Sinkovits Imre sem, amikor a Romeóban Lőrinc barátot Major fallosszal akarta megjeleníteni. A színész vitatkozott rendezőjével, majd megtagadta az ízetlen ötletet. Major többé nem jelölte előadásába Sinkovitsot.)

Székely Gábor és Csiszár Imre hívása-csábítása erős érvnek mutatkozott: a Mester rendezőként folyamatosan Brecht darabjaival viaskodott, de Brecht előadásban soha nem játszott! Mutassa meg, hogy kell! Jöjjön Szolnokra Puntila szerepére! Székely Gábor fiatal társulata, rangos előadások igazolta: stílusérzékenység dolgában, könnyen hangolható azonos hullámhosszra. Amúgy pedig illő volna Shakespeare, Csokonai, Molière után Brechttel is Molnár Gál Péter bonmote-ját igazolni: Major már akkor is Brecht-színész volt, amikor nem is tudott róla. Benedek András tűnődött: az önismeret hiánya, hogy Puntilát elvállalta? Amihez „nem volt semmi köze színészileg, de a fizikuma sem volt meg. Puntila úr az az ember, aki könnyedén odavág, és ledől a távirópózna. Puntila úr egy díjbírkózó alkatú ember.” (Van itt valaki) Azt is elismeri Benedek, hogy Major „rendkívül izmos férfi volt, a túrakon jóformán kicsavarni sem lehetett a kezéből a lapátot. ...” (Van itt valaki) Valóban; a Nemzeti dramaturgja Brecht-hűen képzelte a figurát, mert a Teheneslányt alakító színésznő Prológusában hasonlóan jellemzi Puntilát: „Őskori állat lép a színre most: / ...földesúr, / Mihaszna és nagybélű, fal vadul, / S hol megveti lábát, bíz semmi más, / Mint irtózatot országos csapás” (Fónagy Iván ford.). Major is vívódott Puntila alkattával: „Valamiért azt hittem, hogy Puntilát csak egy kövér, piknikus valaki játszhatja el. De nem... Puntila nem egy falstaffi alkat. Puntila mindenki lehet, akiben az emberség össze tud ütközni a társadalmi viszonyokkal. Ha iszik humanista, de amikor kijózanodik, kénytelen mindent »visszacsinálni«. Bizonyítja: lehetetlen az adott viszonyok között másképpen élni” – mondta Tiszai Lajosnak (SzMNg, 1977. X. 2.).

(Azóta tudjuk: a Puntila szerzőségét árnyalható társiasságba iktathatjuk. Major valómásaiban nincs nyoma, hogy Brecht Munkanaplóját ismerte volna. Emigrációban írott, kisbetűzött jegyzetgyűjteménye híradás is az író emigrációs bolyongásáról. Magyarul 1983-ban jelent meg. Ebből tudjuk: Finnországi napjaiban foglalkozott a Puntilával; 1940. 9. 2-ai jegyzése: „dolgozom a PUNTILÁN. hella wuolijoki darabja félig készen, társalgási komédia. [...] epikus jellegű elemek, az a dolgom, hogy az alapul szolgáló bohózatot kimunkáljam, a pszichologizáló társalgást leromboljam, és hogy helyet csináljak a finn népeletről merített történeteknek vagy véleményeknek, és szcenikailag ábrázolja az »úr« és a »szolga« ellentétét, és visszaadom a témának költészetét és komikumát, a téma megmutatja, miként gátolja okossága, élettapasztalata, vitalitása és költői tehetsége ellenére hella wuolijokit a konvencionális drámatechnika. Micsoda magával ragadó epikus ő, fa székén ülve, kávéfőzés közben is minden biblikusan egyszerűnek és biblikusan összetettnek tűnik.” Hiltrud Häntschel Brecht asszonyai című munkájában többről tudat: „Stefan Hauck kutatásai azt is bizonyítják, hogy a Puntilán a legtöbbet Grete Steffin és

Hella Wuolijoki dolgoztak; Steffin hátrahagyott iratai közé egyébként még más olyan [részben befejezetlen] fordítások is kerültek, amelyeket a finn író műveiből készített." Hogy Brecht miféle Puntilaként dolgoztatta hölgyeit, szeretőit, munkás háremszövetkezetté avatva, jó kis tandrámát érdemelne Hiltrud Häntschel munkája. Hihetetlen tény: Hella Wuolijoki finn kommunista író Niskavuori asszonyok című darabját Németh Antal Nemzeti Színháza 1941 februárjában bemutatta, majd egy év múlva felújította.)

Vastaps először mégse a Puntila és szolgálja, Matti premierjén éltette Major Tamást. A szolnoki színház és a budapesti Vígszínház együttműködésének jegyében Darvas Iván Örültjét várták, ám a színész betegsége okán változtatásra kényszerültek. Adódott a megoldás: ha már Major ügyis Szolnokon próbál szeptemberben, a Kedves Bópeer...!-rel pótolhatják a Gogol-előadást. Major hatalmas Déry-monológjával visszhangos hangulatérlelő siker született a majdani Puntilához. Ám a készülődésben komoly üzemzavar keletkezett. Mert Matti alakítója, Piróth Gyula megbetegedett, gyógyulására nem lehetett várni, sürgősen új Mattira volt szükség. Kéthetes késéssel Miskolcra érkezett a váltás:

BLASKÓ PÉTER. Régi ismeretség?!... Major tudomásul vette ifjú kollégája érkezését. Sajátos kapcsolat, melynek fordulataira Blaskó évtizedek múltán is emlékezik. Csiszár Miskolcon Brecht-darabbal vizsgázott, Blaskóval többször dolgozott. Hívására, a Miskolcon tervezett *Ivanov* címszerepét lemondva vállalta Matti szerepét; vállalta a játékot a Mesterrel. Az Idő érlelésének próbatételeként is.

(Első találkozása Major Tamással: a kisgimnazista színházmániája autogramgyűjtésben is tetőzött. Blaskó '64 tavaszán a II. József előadása előtt, még az öreg Nemzeti művészbejárójánál várta Major Tamást, a címszereplő művész urat, aki a lapra oda-firkantotta kézjegyét, és belépett régi birodalmába. Amelynek kibelezése, bontása három hónap múlva megkezdődött. 1966–1970: Blaskó Péter a Főiskolán. Szinte semmi emlék a Tanár úrról. Várkonyi Zoltán volt az osztályfőnök, s tán strapa- és stílusbíró próbaként diákjait egy Major-előadásra bízta: A Luzitán szörnyet kellett volna próbálni és előadni az Ódry Színpadon. Elbeszéltek korábban; Verebes, Kern András és társai különféle ürüggyel és leleménnyel szabotálták a próbákat, így a pesti-budai ifjak Salazar elleni protestációja elmaradt. Ha nem a Főiskolán, Blaskó Péter a Katona József Színházban is találkozhatott volna Major tanár úrral, mint a Nemzeti főrendezőjével. 1969 márciusában Vészi Endre Üvegsapda című darabjában Töröcsik Mari és Kállai Ferenc partnereként Blaskó jelentős szerepet alakított. Ám jó szóra nem érdemesült, de még rosszra sem, mert Major főrendező úr fel se tűnt a bemutatón és a későbbi előadásokon sem, pedig ifjú kedvence, Iglódi István rendezte. Ezidőben a forradalom módozataival viaskodtak filmeseink; Jancsó Miklós a Fényes szelekhez nem igényelte Major Tamást, melyben Blaskó vitakedőv sokadik ifjúként tünedezett fel, majd Kósa Ferenc Ítéletben játszott. Amelyben Werbőczy szerepét Major alakította. A forgatási napot befejezve, Vajdahunyad vára alatt közös asztalnál vacsoráztak, s utána a késő estig tartó beszélgetések árjában nemzedékek népfrontos barátiasságában együtt ült Dózsa népe és az urak társadalma; ifjak és öregek. Ebben a kedélyes hullámvásásban talán a törvényt ülő Major is észrevette az ifjú népbelit. Azon az őszőn Blaskó, még főiskolásként az Athéni Timonban,

Iglódi mellett, Timon szolgáját alakította, s feladata volt, hogy a díszletezésben is segítsen. Lelkesen dolgozott, talán porondmesteri segédként?... Különféle színű szőnyeget hoztak a színpadra, mert Major elképzelésében cirkuszi számok következtek egymás után. A mai Blaskó Péter mondja: „Az elgondolás még igazolható volt az első részben, de Timon hatalmas változásával, a másodikban, erdei magányában, Apemantus-Őzével való jelenete és az őrjöngésig fokozódó csalódása már nem egy szám a porondon.” 1970-ben Both Béla igazgató a Nemzetihez szerződtette Blaskót. Egy évtizeddel korábban, Major igazgatóként már arról panaszkodott, hogy a főiskoláról fiatalok nem érkeznek a Nemzetibe. Lassan, de folyamatosan, a főiskolások körében a tartózkodás és közöny légköre vette körül a színházat. Amelyben kemény hierarchia működött. Jellemző esetet említ Blaskó: „A büfében ott ült Bessenyei, Kállai, Tőkés Anna, szemben a bejárattal, berobban Iglódi, s izgatottan kérde: Hogy tetszett?... hogy tetszett a Timon? Mire Tőkés: »Fiam, mielőtt megnézném, megvárom míg eljátszod a Lear királyt!«”

Mint hogy a Kállai-Sinkovits nemzedék erősen húzta a repertoárt, elsőbben szerepeket is személyükre kerestek s osztottak. Fiatalok közül talán Iglódi az egyetlen, akit Major azonnali emelésre az első vonalba emelt. Néhányan idővel belekényelmesedtek a Nemzeti-tagságba, és úgy is maradtak. Fásult, savanyú orcájú elégedetlenek, akikre már túlzott bizalom lett volna nagy szerepet osztani. Akik már nem mertek távozni, nem mertek kockáztatni, hogy ambíciójukat újra-hevítsék. Mások, főként fiatal hölgyek jövégettek, majd elszivárogtak. Blaskó reményes, világváltó ambícióval betoppant a Nemzetibe; nem ígértek semmit, de azt betartották. „Történelmi” előadásban debütált: a Rendőrt játszotta P. Weiss *A Luzitán szörny* című darabjában. Strehler írta '69-ben: „Észrevettem, hogy Angola ismét divatba jön. Mi szívünk szerint előfutárai voltunk ennek a divatnak. Mert számunkra az úgynevezett harmadik világ tragédiája nem divat, Belső kór. ... Korunk egyik tragédiája a színlelt forradalom. Amikor az öltözködés, a fecsegés, a könyvekből felszedett szövegek, még cselekvések is azt a látszatot hivatottak kelteni, hogy az illető a forradalom pártján áll. [...] De az igazság, a játék meztelen, nyomorúságos igazsága előbb vagy utóbb mindig kiderül” (Az emberi színházért). Péter legyint: „Szörnyű volt! Belvárosban protestáltunk a portugál gyarmatosítás ellen. Politizáltunk! És táncolt-énekel, tiltakozott a társulat! Ezt ünnepelte a szakma.” Blaskó Péter emlékeztet: „Folytatódott a politikai színházszünet! Marton, már igazgatóként úgy döntött: ő is rendez a Majoréhoz hasonlatos előadást – ez volt George Tabori *Pinkville* című, a vietnami háború ellenes kanavász. Egyetlen örömmöm, hogy abban ismertem meg feleségemet, Milviusz Andreát.” Fél század múltán a *Pinkville* a hazai színikritika botrányát is őrzi: a Budavári Palota pincéjében előbemutató, melyről Koltai Tamás súlyosan ítélt, „művészi tévedés”, „gondolati félrecsúszás” – összegezte vélekedését. Marton Endre a pártközpontban felháborodottan tiltakozott, s a *Népszabadság* kötelezte Koltait, hogy módosítsa véleményét, aki teljesítette a pártdíktátumot. Így az 1972. szeptember 2-ai kritikát október 6-án újabb követte. Ebben a Katona József Színházba átültetett előadás stilisztikai módosításait dicsérve, Koltai bocsánatot kért, melyben korábbi, „félreérthető

bekezdését” sajnálva, Marton világnézeti elkötelezettségét pedig nyomatékolta. Azt mondja Blaskó Péter: Major és Marton közti viaskodásának mélyebb jeleit nem érzékelte, legfeljebb Major „csibész”-játékosságát. Mindketten főrendező is voltak. „Egy alkalommal Marton bejött a büfébe, kért egy feketét, s egy tizeset letett a pultra, majd leült a fotelbe, és beszélgetett. Aztán Major érkezett, ő is rendelt s leült. Kis idő múlva a büfé: »Főrendező úr! Itt a kávé!« Major azonmód a pultnál termelt, elvette a feketét, s besöpörte a tizesből visszajárót, ami Martonnak járt. Marton mire ocsúdott, Major már el is tűnt a büféből. »Bost nézzétek, bilyen ez a Major! Ellopja a visszajárót...!« – ámuldozott Marton.”

(Nem volt kedve nevetni Blaskó Péternek, aki szakmai épülést remélt, de rohamfeladatokban csuklózott. A Romeo és Julia már a főpróbáihoz érkezett, amikor Major hívatta: „Nem indul a darab...; tanulja meg Benvolio szerepét, át kell vennie Galkó Balázstól” – mondta a Mester. „Jó kis epizód, örömmel tanultam, s másnap már mindenki öltözött délelőtt, farmerben játszottam. Major: »Remek volt! De holnap Galkó próbálja. Nem tehetem meg, hogy elveszem tőle a szerepet!« Majd következett a premier és az újabb fordulat: mégis, a bemutatón én játszom Benvoliót! Jött a hír, Galkót behívták katonának. Mire a színházi nép: Major elvitette Galkót...” – mosolyog Blaskó. Kudarcos változatot is említ: „Egy délután a gyerekszínházban ért a hír, este a Szecsuáni jóember Rendőr szerepébe kell beugrani, mert Csurka Lászlót fogorvos kezeli. 5-1/2 6 között beértem a Nemzetibe, fiatal fejem szívacsként beszívta a szöveget. Papp Jani sűgő nyugtatott, ne félj, minden szóval segíték! Előadáskézdésre várok, jelenésre, a harmadik figyelmeztető csengő is elhangzott, amikor belépett Csurka: vetkőzz le, lejátszom az előadást! Vetkőztem, felmentem a világosító fülkébe, s hallom amint nézik a színpadot, s egyik műszaki a másiknak mondja: »Nézd, olyan mint Csurka!« Iszonyú emlék... Még akkor is, ha a gázsit megkaptam.” Az Amphitryon – Kényeskedők próbáján a Mester: „Maga nem veszi komolyan! Dobja a szerepet! Mikor kezdő voltam, azzal az egy mondattal keltem-feküdtem, ami feladatom volt! Maga elfelejti, hogy a Nemzeti tagja! És kiíratott próba előtt 1/2 10-re; a bejövettel gyakorlatoztatott; tucatszor visszaküldött.” Ugyan, mi öröme lehet az ifjú színésznek, aki megváltani akarja szakmáját és tán a Nemzetit? Öntudatlohasztó módszernek hasznos, Major ezért művelte volna a maga ifjúságának pokoljárását, tizesztendős gyötrődését óhajtotta az újabb nemzedékkal gyakoroltatni? Lélek-mélylési okból valószínű ez is; de Iglódi vigasztalta Blaskót: „Azért csinálja, mert szeret!” Szenvedtet, hogy szenvedésre kapassa az ifjút? Vagyis a pálya kegyetlenségére ébressze? „Önhitt voltam, és túl magabízó” – mondja Péter. Am a Mester törődésének kitüntetett voltát bajos említeni, ha máskor főrendezője érdektelenségét érzékelte. Amikor például a Bánk bánban a távozó Fülöp Zsigmondtól átvette Ottó szerepét, Major meg se nézte, noha tanácsait szívesen vette volna. És Molière? Tudomásul veendő és szeretni kell a Kényeskedőkben a villanásnyi epizódot, mégha a másorlap tudatta: a tizenkettedik, az utolsó név a diplomás Blaskó Péter a 2. gyaloghintós szerepében, mégha jó karakternek ígérkezett és szívesen alakította. Időközben Miskolcon vendégeskedett Csongorként. Ahová újra hívták, Illyés Dózsa-drámájába a Testvérekben Gergely szerepére. Igazgatója, Marton Endre, a pesti előadás rendezője megnézte Miskolcon – többet semmit, csak annyit mondott: „Baga nem tud meghajolni! Nézze a Palánczot, attól tanulja meg!” Közöny és

küszködés a Nemzetiben – bizalom és biztatás Miskolcon. A helybeli lap szerint „Paláncz [Ferenc – Dózsa György] és Blaskó remek, minden részletében kidolgozottnak, töretlennek ható együttjátszása” [ÉM, 1974. III. 24.]. A méltatás szerint a Nemzeti Színház tagja a miskolci társulattal „együttjátszási” kedvet mutatott. Erős csáb-bátorítás! Mely nyomán 1974-ben Blaskó Péter merete otthagyni a Nemzeti Színházat, és Miskolcra szerződött. Harag nélkül távozott, Marton tudomásul vette, Majorral nem is találkozott.)

SZOLNOKRA érkezett Blaskó '77 szeptemberében; lappangó kérdése: feszültség maradt-e benne, és rideg „szeretetében” Major továbbra is kitünteti őt? Mint ha mi sem történt volna; szóba se került a Nemzeti; játszótársi egyetértésben próbáltak. Blaskó sietve pótolni igyekezett a kétheti késettséget. „Megilletődötten dolgoztam” – emlékszik, érthetően, hisz a Nemzeti-beli évek azért kísértették. Azt nyilatkozta Székely Gábor: „Major Tamás volt az első, aki megtanulta a szöveget. És ő volt az első, aki elfelejtette. Rémes volt látni, ahogy jöttek fel mellette a többiek szövegtudásban, s látni, ahogy egyre kétségbeesettebben küszködik ő. A végén már napi hat-nyolc órát tanult a próbákon túl, de egy héttel a főpróba előtt még mindig nem lehetett tudni, hogy lesz-e bemutató.” (Van itt valaki) Blaskó nem emlékszik ilyen veszélyes zavarra, egy jelenet, A köpködőnek jelölt munkáskereső kép tartósan akadozott, s Csiszár úgy döntött: maradjon el! Székely Gábor nagy pillanatot idéz: „A darab végén Puntilának a Hatelma hegyen kell elmondania utolsó nagy monológját. Ezt a hegyet bútorokból rakták össze, s a bútorhegy tetejére egy thonet széket helyeztek. Major Tamás azonban nem volt elégedett az eredménnyel, megkérte a műszakot, hogy preparálják számára a széket úgy, hogy billegni tudjon vele. Hiszen a cirkuszban is akkor ér valamit a mutatóvány, ha a közönség érzékelti tudja a veszélyt. És mindezt a próbáknak abban a stádiumában, amikor még a szöveggel birkózott! Aztán megvolt a főpróba. Persze tudta a szöveget, hetvenévesen felmászott a bútorhegy tetejére. A szék megbillent. A közönség felhördült. Major Tamás elégedett volt” (Van itt valaki).

Esztendőkkel később a Hatelma-hegy kialakítását elbeszélte a főiskolások körében. Idézzük, mert némiképp Major maga cáfolja azt a többször hangoztatott tételét, miszerint a rendező kizárólagos karmester a próbán. Cinikusan fogalmazta: „a színészt nem eszéért fizetik” (Kr., 1986/5), ilyenképpen ha gond adódik: azt máskor beszéljék meg. Major színészi eszével is javasolt módosítást a hegy kialakításához; a rendezőt, Csiszár Imre nevét tapintatosan elhallgatta: „A rendező új díszletet akart csinálni, pedig nyilvánvaló, hogy ez a Puntila, aki józanul reakciós és részegen humanista, szóval lassan berúg és lassan humanista és költő lesz. Na most ehhez nem kell új díszletet csinálni, hanem a berendezésből kell megépíteni a hegyet. Ha az embernek egy jó erős partnere van, mint Blaskó, aki nagyszerű izomformában is volt, akkor az ember ráveheti arra, hogy te dönts fel az asztalt, tedd rá ezt így, de nehogy leessen, mert akkor kitöröm a nyakamat, meg akkor még arra tegyél rá valamit, és én... akkor az egyik próbán anélkül, hogy szóltunk volna valamit, a Blaskó döntötte, én másztam, a rendező azt mondta: »Na! Erről van szó!«” (ÚTű, 1986/5). Rendezőként is

a színész eszével a maga bravúrjátékát szervezte Major, mert minden este bámulat és hördülés fogadta, amikor felért a szék és lomrakás tetejére. Az ihlet forrása: Karinthy Frigyes A cirkusz című novellája. Melynek álomi monológiát Major Puntilaként is mondhatta volna: „Elkaptam az asztalt, és két lábbal könnyedén megtámasztottam a létra felső fokán. Aztán rákúsztam az asztalra, és felállottam rá, folyton egyensúlyozva közben. Most három szék következett egymás tetején, elégedett zúgást hallottam, és felkúsztam az építményre. [...] Minden izmom megfeszült, mint az íj, és remegett. Vártam, míg az épület ingása eléri a holtponatot...” – a „régén hallott” melódiát persze Puntila nem hegedülte (Jelbeszéd).

A HEGYTETŐN. Puntila alakításában Major másfél évtizedes, Brecht-ihletésű harca győzedelmesen tetőzött. Jól érzékelte Csiszár, ehhez a szerephez és előadáshoz Major színpadi jelenléte, színészi ereje, színpadi sugárhatása volt szükséges. Bizonyítva: nem a fizikum számít. Greguss Zoltán fizikai voltában, a Madách Színház előadásában a brechti óhajt teljesítette, az előadás mégis megbukott. Major a maga szíjas voltában Puntilát a maga formátumából növelte démonikussá. Az ítései kar egységesen ünnepelte; feltűnő: a *Népszabadság* és a *Kritika* tudomást sem vett Majorról és az előadásról. Major, a légtornász címmel írt portrét Bulla Károly. Aki pontokba rendezte a művész mutatványait: „1. Szeretetreméltó, mintha pocakja lenne, pedig nem hordoz a hasa helyén párnát. Megcsipkedti a szolgálólányokat, nyakába borul a sofőrjének, méltatlankodóan remegő hangon magyarázza el, hogy miért nincs igaza azoknak, akik kizsákmányolóknak, rossz embernek tartják. Reszelős hangon megremegetti a szíveket, pénzt szór” iszik, úgy járja körbe az öreg DKW-t (»igazi« autót hajt be a színpadra), mintha ember lenne. Úgy is liheg, mintha ember lenne. Sípol a tüdeje, megtornáztatja, hogy sajnálják simogassák, ágyba fektessék, meleg poharakat tapasszanak a hátára. 2. Kegyetlen, de kicsit úgy, mintha személy szerint nem is lenne az, csak az osztályhelyzete kényszerítené, és a szükségszerű rosszkedv, a másnaposság testvére. Suttog, legyintget, alig tud a kávé után nyúlni, emberi elesettsége nyilvánvaló, senkinek nincs joga számon kérni, ha »ebben« az állapotban nincs kedve jótékonykodni, sőt él a pénz adta jogaival. 3. Szadista. Meggyötri a munkásait, megalázza, aki a keze ügyébe kerül, de közben figyel a hálójába kerülő áldozatot, nem gyors, hanem szép lassan ölő méreggel dolgozik. 4. Légtornász. Fiatalabb az egész társulatnál, mint a gumilabda, perdül, fordul, rombol, erőteréből menekülnek. Erőlködés nélkül mászik fel a »hegyre« az asztalból, székből tákolt alkotmányra, egészen a zsinórpadlás magasságáig, ott fölegyenesedik, a nézőtérén síri csönd, akár a cirkuszi arénában, szinte várjuk a tust. Elmarad. S a közönség ámul. Nem is hiszi már, igaz lehet, hogy amit látott, azt mind egy színész teremtette a maga minden tudásával, emberismeretével, tehetségével, színész talentumával és a maga közel hetven évével. Ámul-ámul, s ámulásai során bebizonyosodik: hinni kell a szemének, a fülének s tenyerének, tapsol” (FSzM, 1977/50). Tiszai Lajos a szolnoki lapban Major színészetének kiemelkedő eseményeként méltatja: „A skizoid lelkialkatú Puntila

magatartásának minden lényeges vonását előkészíti és bemutatja. A groteszk helyzetek egész során keresztül ábrázolja a figura öntörvényeinek – részeg tudathasadásának és számító kegyetlenségének – logikai útját. Mindig cáfolhatatlan, amit mond, a tények értelmi hogyanja és az ábrázolás tökéletességéből következően Puntila kimondott igazságaiból és igazságtalanságaiból úgy csinál visszautat, ahogy akar, mindig élesen látja és láttatja a világ egyik felét, állapotától függően a jót, majd a rosszat.” Blaskó Péter mint Matti: nagy pillanatának látta a zárójelenetet, amikor a részeg gazda szobájában „Jelképes ítéletet hajt végre, de közben nem a groteszk kiúttalanság érzetét kelti, hanem osztálya egészséges erejét mutatja meg mértéktartó komikummal. Sorsának igazát meggyőzően osztja meg a közönséggel. »Mit érek a bizonyítványommal, amikor vagy azt írja be (Puntila), hogy bolsi vagyok, vagy azt, hogy ember vagyok. Egyikre se kapok állást«” – írta (*SzmNg*, 1977. X. 16). Szekrényesy Júlia: „Látványos, mozgalmas, játékos” Csizsár rendezése; színpada „nem tanítómesteri katedra és nem is bírói pulpitus” – mely talán Major Brecht-rendezéseire is utal finoman, aki ebben az előadásban „el mer menni addig a határig, hogy már-már rokonszenves Puntila urat játszik. Nélküle szolgálói lélekromboló egyhangúságban tengethetnék életüket. Puntila úr szeszélyei töltik meg napjaikat; ezen a finnországi birtokon az ő alkoholizmusa a társadalmi mozgatóerő. S a drámának éppen e szélsőséges ábrázolás ad elemi lázító erőt. Puntila nem könnyű ellenfél, mert irigylésre méltóan gyarló és hányavetien tökéletlen. Major rendkívül érzékletesen mutatja meg: bűnössége annyira vérbő, hogy valóban elsápad mellette az erény. Matti bábszerű jóságát, mesebeli szenvtelenségét remekül eleveníti meg Blaskó Péter” (*ÉI*, 1977/47). Pályi András: „elsősorban nem az előadás találja meg a Brecht nyelvet, noha igen hűségesen tolmácsolja a szerzőt, hanem Major Tamás, a Puntilát játszó színész. Valóban impozáns benyomást tesz, hogy minden gesztusa, játéka, hangsúlya elméletileg is pontosan kidolgozott Brecht-effektus, ha úgy tetszik, megvan tehát játékában az instrukciók »húvös«, okos végrehajtása: mégsem ez a rendkívüli Major Puntilájában, hanem valami más, ami mélyebben mutat Brecht és az élet ismeretében. [...] Major Tamás számára egyszerűen színpadi életlehetőséget kínál a Brecht-darab. Nyilván azért, mert bensőséges viszonyban van Brecht világával. Annyira, hogy az előadás (és alakítása) tetőfokán, a Hatelma-hegy megmászásakor még szolgáját, Mattit (a brechti színházi nyelv iránt egyébként fogékonyságot mutató Blaskó Pétert) is be tudja vonni saját maga feszültségű áramkörébe” (*Szí*, 1978/2).

GENERÁL SÖTÉT – így nevezik szaknyelven, amikor a színpadra, a színházra teljes sötétség borul. Olykor, villanásnyi időre beáll, szerzői vagy rendezői gondolat óhajára. Ami üzemszerű rend az előadás menetében. Blaskó Péter a színpadon élte, amikor a sötétség hirtelen rájuk szakadt. Mintha rendezve lenne: „Major megszólalt: Látnak engem? És beszélni kezdett a vaksötétben.” Tökéletes brechti fordulat; kivételes színházi pillanat. Mihályi Gábor jelen volt, s megírta: „Jelképesé vált, ahogy megküzdött a sötétség hatalmával. [...] Major kiállt a jobbára fiatal, középiskolás nézők elé, és Brecht-szemináriumot tartott.

[...] Elmagyarázta nekünk, a baleset példáján demonstrálva, a brechti és a hagyományos színház közti különbséget. Egy Romeo és Julia előadást – taglalta – tönkretennének ilyen megszakítások, mert minduntalan megbontanák a színházi illúzió valóságkeltő varázsát. Itt ebben a brechti cirkuszzínházban, ahol éppen azt hangsúlyozzák, hogy mindez csak színház, és ennek érzékeltetését szolgálják a vetített feliratok és beiktatott songok is, nem számít eggyel több vagy kevesebb megszakítás. Ilyenkor el lehet beszélgetni a közönséggel, meg lehet vitatni az előadás tanulságait. Major magyarázata közben újra kigyulladtak a fények. »Most folytatjuk az előadást – mondta Major –, a legközelebbi sötétnél folytatom.« Így már szinte vártuk az újabb áramszünetet, hogy legyen mód a rögtönzött expoze befejezésére. És örültünk annak, hogy Majornak volt ideje arra, hogy ne csak bemutassa, eljátssza, hanem meg is magyarázza közönségének, mi a Brecht-színház.” Gergely Ágnesnek mondta Major: „Gyönyörű emlékem a Puntila úr: lelkes próbahangulat, nagyszerű előadás” (Huszonegy). És elbeszélte úgy a nyolc sötétet, ahogy Mihályi Gábor írta, s Major megerősítette: „Az előadás a brechti dramaturgia tökéletes illusztrációja volt. A közönség élvezte. A darabnak nagyobb sikere volt, mint máskor. Ez nem az én győzelmem, ez Brecht győzelme.”

(– Vajon nem Major kópésága, hogy a világosítóval megbeszélte a beiktatott Brecht-szemináriumot? Péter mosolyog: „– Nem, ez lehetetlenség! Hihetetlen rögtönzés volt; hét vagy nyolc alkalommal szakadt félbe az előadás és beszélt a Mester.” Aki a régi Nemzetiben ennél különbs mutatóványokat is szervezett, szerveztek. Amikor például Sinkovits öngyilkost játszott az öltözőjében, vagy Olty Magda megnevezetésére Major a színészeket és a műszakot is mozgósította? Péter fejét ingatja, már-már kacag: „Nem, nem; a Mester nem szervezte, de nagy ráadásmutatóvány kerekedett a Hatelma-hegy tővében. A sötétben talán néhány nézőnek véglegesen megvilágította a brechti elmélet lényegét.”)

Sötét-veszély hegymenetben is?

„A Hatelma-hegy megmászása, a jelképes cirkuszi akrobatamutatóvány még félelmetesebbé, még többértelművé vált azáltal, hogy egy 67 éves ember mászik fel az építmény tetejére. A nézőtérén érezhető izgalom támadt. Csak el ne vesse a lépést, csak le ne zuhanjon onnan a magasból! Csak most ki ne aludjanak a reflektorok! És amikor Major fenn állt, és diadalmasan végigmondta szavát, a lámpák sem aludtak ki, úgy éreztük, e teljesítmény egyszerre jelképe Major testi-szellemi örökifjúságának és annak a sikeres küzdelemnek, amelyet Major a brechti színházesszemény elfogadtatásáért folytatott” – írta Mihályi.

(„Csodaöreg” – mondta róla hív krónikása, Molnár Gál Péter.)

„A tapsrendnél azután újra sötétbe borult a színpad. De ez már nem zavart senkit, bennünket, a közönséget legkevésbé, hogy tapsainkkal jelezzük elismerésünket a fiatal együttesnek, mindenekelőtt Csiszár Imrének, a rendezőnek és a színészeknek. Csomós Marinak, Lázár Katinak, Papp Zoltánnak megcsodálatunkat a nagy művészek, Major Tamásnak” (Mihályi Gábor). Lassult a Puntila szolnoki sikerélete, mert a színház közleménye szerint Major gyöngölkedése okán a napi két előadás helyett egy előadást játszott.

Aztán a szolnoki hegyemet befejeződött. Major Tamás indult tovább, „mindig tovább” – Ady centenáris születésnapját ünnepelni. Iglódi rendezte a lemez-összeállítást, a záró verset a Mester mondta: „Ifjú szívekben élek...” Magaslatáról alant tekint; szenvedélytelen, rekedt-szárazon nyomatékolta: „De virágzás, de ÉLET és Örök.” És folytatta az évadját, rendezte a Nemzetiben a *Téli regét* majd Kolozsváron a *Kulcskeresőket*.

Blaskó Péter pedig jó szívvel búcsúzott Szolnoktól, mert: „A Mester ott fogadott el színésznek.” Major többet is mondott Blaskóról. „Meglépetés volt vele játszani!” ’78 tavaszán az országos „otthagyasi” bolydulásban Székely és kedves színészei a Nemzetibe távoztak, Blaskó Miskolcra Kecskemétre szerződött. Egy esztendő múlva újabb fordulat: Csiszár Imrét Tóth Dezső a miskolci Nemzeti Színház művészeti vezetőjének beiktatta az augusztus 27-ei társulati ülésen. Blaskó ősztől visszaigazolt Miskolcra, mert Csiszár hívta; a színész Molnár Ferencsel jellemezte helyzetét: Csiszár „fenyegette”. Pontosabban: „Minél nagyobb a szerep, annál nagyobb a fenyegetés” (Ibolya). Így is történt.

Molière, Shakespeare és Goldoni társaságában

70!: ÉLETFORDULÓ. Vélhetjük, immár a politikai-taktikai megfontolást elvet-
hetjük Major önmítosz-alakító ambíciójából. Szoborépítéstől ugyan menekedett
eszével, de a közügy túlélési ösztön és a színész halhatatlansági vágya mód-
szeresen munkált benne. Januári köszöntésében a kádári pártvezetés hívós
távolságtartását jelezte; ám háromszor négyévi távollét után, az MSZMP XII.
kongresszusán márciusban a „díszvendég”-státusában újra hivatalos. Nem
mondta, de a múlandóság változatos jelekkel tudatta: Major „létvégi hajrája”
(Sütő András képe) megkezdődött. Készülődtek, távoztak ifjúságának harcos-
társai; ’79 tavaszán elhunyt Hont Ferenc, aki ellen sokat vétett; s maga sem hi-
hetta, hogy ártó mondatait, minősítéseit kifüstöli múltjából azzal, hogy utóéle-
tében „zseniálisnak” mondta a szegedi szabadtéri játékok, a Független Színpad
és a Vígadó-esték spiritus rectorát. Aligha vitt virágot Ungvári László temet-
ésére (†1982), mert kései színészetéről nyilvánosan is elítélően beszélt. Olty
Magda?...?! (†1983) Hétéves együttéletük emlékében, Olty hamari nyugdíja,
emberi-művészi gyötrelmei, pokoljárásának fájdalmas összegzéseként, halál-
híre Major rádióvallomásában száraz mondatok mellett megérdemelt volna
néhány József Attila-i poétikus gondolatot is. Major Tamás a sír torkában sem
tudta szívhangját moccantani. Alighanem a lélektan pontosan okolja: a maga
elmúlásával igazán nem tudott, nem mert szembesülni. Voltaképp nem meleg-
szik fel egy kései, rajongó, szerelmes-hajszás érzésekkel fűtött főiskolás leányzó
iránt sem; mégis-adakozása a Pillanatban a Hiúság (ön)ámítása. Úrkísértő ma-
gány...? – Istentelenül, hitetlenül, de szava nincs. Luciferi pozícióban? Sem Éva
érve, a Gyermekek, sem az ádami mélység aligha kísértette. Színházi-művészi
életének újkori ismertetése, értelmezése, tartósított némasági lapszusokkal

kísérve, Major Tamás folyamatos téma a lapokban; Antal Gábor pedig két könyv szerkesztésébe-írásába kezdett. Rendezői-színészi terepét szűkítette: Molière, Shakespeare, Goldoni... – a klasszikusok! Noha nyilatkozgatta, hogy ha volna jó magyar darab, azt inkább színpadra vinné. Volt pedig; újabb Csurka-darabok, Weöres *Fenevadja*, Székely János drámái – de talán nem ismerte azokat, ha mégis: értük viaskodni a felsőbbekkel? Major nem óhajtott harcolni kockázatos darabokért. Amint az új magyar drámáért talán '53-'56 között igen. Gellért vívta harcait, Major hagyta, s legfeljebb, ha érzékelt: elvtársi jóváhagyás esélyét akkor akár rendezte is Németh László *Az utazását* leváltásának napjaiban, '62-ben. Az Írószövetség, épp a lengyel öninvázió napjaiban, '81 decemberében, '56 óta először, választott szabadon elnököt, Hubay Miklóst. Tucatnyi Hubay-mű, Major meg se rezdült értük.

(Pontosítsuk: a Színház a cethal hátán körüli huzavona tanulsága: Hubay darabjaira és az újabb magyar művekre nem óhajtotta pazarolni az erejét. Hubay Miklós nekem címzett nyílt levelében elmondta: Both Béla megalázta és szabotálta a Színház a cethal hátán bemutatóját, majd Marton műsorra tűzte. „És Major – aki évek óta készült rá – éppúgy mint én – s így végre Keserű Ilona zseniális díszletében megrendezhette. De Major is – és a leghívebb színész barátaim: Kállai, Madaras, Avar, Óze – továbbra is érezhették a megtörhetetlen közönyt, amely körülvelt minket, premier előtt, alatt, után.” [FSzM, 1984/38] Hubay Firenzében tanárkodik is? Homály... – bizonytalanság. Major nem látott bele a küzdők akarásába; már kevésbé érzékelt a frontokat. Biztos menedéke: a párt ernyője... – alatta zivatar nem veri.)

A Brecht-darabok láza kihűlt; Helena Weigel halott, Brecht színháza oszlóban; továbbá: azért is hűlőben volt, mert a Puntilában Major elvi és gyakorlati tisztázottsága tetőzött. Molière szereppel a Nemzetiben (*Úrhatnám polgár*), és a főiskolai *Tudós nők* rendezését bevégezve, '80 február végén érkezett Miskolcra, a *Tartuffe*-öt rendezni, őszre pedig a *Két úr szolgájának* színpadra állítását vállalta a Nemzetiben.

„DERMESZT ÉS ÚGY NEVETTET”. A '79-es nyáron, a *Homokzsák* gyulai bemutatójára készülve, vendégeként, Illyés Gyulával a vígjáték és a szatíra kérdéséről is beszélgettünk, aki a francia szerző mindenkori időszerűségét így látta: „Ma a legabsztraktabb szerző, úgy nevette, hogy megdermeszt, ha egy perc múlva utánagondol az ember. [...] Ő tudja megvalósítani, hogy az a jó komédia, ami tragédia is lehetne. [...] Molière tehát a gondolkodást fokozatosan »logikusan« elviszi azt absztrakt irányába. Ez az igazán megdöbbentő vígjáték, a halálos. Baj, hogy korunkban a vígjáték nem tudott idáig elmenni” (FSzM, 1979/28). Illyés Molière-esszéjében tágas társadalmi rajzolatban láttatja a képmutatás nagy színpadi példázatát: „Tartuffe a darab első változatában csuhát viselt. Letétették vele. A leleplezés ettől csak nagyobb arányú lett: a vádat most már minden hipokrita magára vehette. A haszonleső, dologtalan Tartuffe-ben megtestesült hamissággal szemben az igazság egy szolgálóleányban, Dorineban testesül meg. Ez harcol az eszelős és pipogya polgárok javáért is mindaddig, amíg igaza mellé oda nem társul – *deux ex machina* – a király. Uralkodó ritkán

kapott ilyen történelmi leckét, ilyen világos felszólítást. [...] Kortársi feljegyzés szerint 1660-ban »Párizs tele van hamis prófétával«, akik névtelen leveleket gyártanak, törvénytelen letartóztatásokat hajtanak végre, beleártják magukat a politikába is. Ezek a »szent emberek« befurakodva a családokba, főleg az asszonyokra vetették ki hálójukat, a szó lelki és testi értelmezésében egyaránt. Garázdálkodásukat az egyház és a vallási megújulását váró főnemesség, hallgatólagos támogatásának köszönheték. Ezek közé vágott Molière, illetve ezek közé is. Molière-nek sorrendben az első dicsérő jelzője: jellemfestő” (*Iránytűvel II*). A *Tartuffe* fordítója, Vas István tanulmányában Boileau nyomán élvezetesen tárgyalja a betiltás körüli, utáni eseményeket; divattá vált, lett a darab felolvasása, Molière nagyúri szalonról szalonra járt, és a *Tartuffe*-fel egyszemélyes színházat játszott. Majd fordulat: „1667. augusztus 5-én, mialatt a király Flandriában harcol, engedély nélkül, de a király állítólagos szóbeli biztatására, Molière társulata előadja a darabot Párizsban *A csaló* címmel. Másnap azonban betiltja Lamoignon, a felsőbbíróság elnöke, egyúttal a rendőrség főnöke” (*Vonzások és választások*). A szerző nem nyugszik, kihallgatásra jelentkezett, Lamoignon kegyes körmondatokban válaszolt Molière-nek, melynek összegzése: „nem illik, hogy komédiások oktassák ki az embereket a keresztény erkölcs és vallás dolgaiban: nem a színház dolga az evangéliumot prédikálni”. Voltaképp az egyház és a XIV. Lajos küzdelmének hullámain hanyódott Molière darabja, amely 1669 februárjában színpadra kerülhetett Párizsban. Vas István tanulmányának zárásaként Gyulai Pálnak a *Tartuffe* védíratából idéz: „Molière alakja örökké élő marad, mert az emberi szív mély tanulmányán s a művészet varázsán alapszik, csak az tagadhatja, ki nem ismeri az emberi szívet, s nincs elég érzéke a művészet magasabb elveihez. [...] Ma is közelebb áll az élthez, mint sok más halhatatlan költő halhatatlan alakja.”

„Kemény munkát ígérhettek” – mondta Csiszár Imre, amikor kevéssel miskolci megbízatását követően az új évad terveiről kérdeztem. Ígérte: a rangos miskolci színészek, Máthé Éva, Csapó János, Simon György, Vargha Gyula és társai mellé Szolnokról, a fővárosból és Kecskemétről érkezett kiváló társakkal (Tímár Éva, Szerencsi Éva, Polgár Géza, Dégi István, Blaskó Péter) a társulat a tervszerű művészi munkával, az átmeneti évadban alapozva, együttessé érlelődhet. A bemutatók sorában visszhangos bejelentése: Major Tamás a *Tartuffe*-öt rendezzi (*FSzM*, 1979/29). Testet, színészt öltött Major szolnoki „meglepetése”, mert Csiszár javaslatára Blaskó Pétert jelölte címszereplőnek.

ESEMÉNNYÉ EMELKEDETT Major miskolci érkezése; még a próbák indulása előtt irodalmi esten találkozott a közönséggel; a helybeli lapban pedig okolta, miért is a *Tartuffe*-öt választotta. Sarkosan fogalmazott: „...mintegy húsz éve nincs Magyarországon igazi Molière-siker. Ez minden valószínűség szerint abból adódik, hogy nagy bűnt követtünk el ellene. Molière-t elmókáztuk, vígjáték-játszás ürügyén hagytuk, hogy valahol eltűnjön. Pedig Molière-t vére- sen komolyan kell játszani, akkor fogja a néző megérteni, és ekkor fog nevetni rajta” (*ÉM*, 1980. II. 27.). Több minden sajátos lappang Major vélekedésében.

Mindenekelőtt: a harsány, elszabadult játéktípus ellen apellált. Ám a rendezői nehézség épp az, hogy a könnyű ripacséria ellen beszél, jó néhány előadás pedig épp erre hajtván a nevetést röhejes kedélyre hangolta. Major igényében tehát a nevetés szelídebb, mert az előadás a nézőt mélyebbről, tehát nehezebb lelki és szellemi állapotból emeli a derű szférájába. Helyes hangolás igényében húszéves mulasztást említ a Mester; csaknem ennyi idő telt el, hogy ő Tartuffe-jének csuháját végleg levette (1964-ben). Közös többször fogalmazza a mulasztást, így értsük az ő alakítására is?! Mert bizony az a *Tartuffe* már végelgyengülésben szenvedett az ötvenes évek végén is. Melynek jeleként belterjesség és áporodott voltában ligeti harsányság hajszolta a röhejt a Katona József Színházban. Hibáztat Major, mert véleménye általánosít, de hát ő nem látott hazai és vidéki Molière-előadásokat, legfeljebb tanítványai vizsgarendezéseit. Major teoretizált, tapasztalatok nélkül. De mondhatta a tévében, nyilatkozhatta a lapokban, mert Ő, Major Tamás mondta! Tisztelettel hallgatták, jegyezték állítását, de soha nem javították.

Ilyenképpen például sérthette Miskolcon a rendezésében Orgont alakító Dégi Istvánt, aki 1966 tavaszán, Lengyel György debreceni ihletett Molière-estjében nagy játékkedvvel és mély igényességgel alakította Scapint. Hozzá illesztve pedig Kazinczy fordításában, Illyés Gyula finomításában Gerbár Tibor és Novák István mellett a fiatalok, Sinkó László, Kézdy György, Kóti Árpád, Nagy Anna, Meszléry Judit egy kollégiumi játékot stilizálva, a cívis-Debrecen álmódva a *Kénytelen házasság*ot is játszotta. Debrecenben tehát nem „mókáztak”. Különös Major véleménye azért is, mert Vas István fordításában Babarczy László rendezésében a Nemzeti bemutatta a *Tartuffe*-öt (1968. IV. 20.). Major mint főrendező ne látta volna? Avagy a teória benne legyőzte a valóságot? A kritika pedig azt igazolja, amiről Major Tamás főrendező úr nem értesült színházában. Létay Vera: „A cselekmény logikai levezetése hideglelősen valóságos, a királyi igazságszolgáltatás deus ex machina befejezése nem ér sokkal többet, mint nagy lelki megrázkódtatás után egy szem könnyű idegcsillapító. [...] Kállai Ferenc Tartuffe alakításán nem lehet nevetni. Nem a szemforgató gonosztevő nevetséges, hanem a hiszékeny, aki önként dugja fejét a fenevad torkába” (*Él*, 1968/17). M.G.P. sem mókának látta a Nemzeti előadását: „Az utolsó felvonás torkot szorító, tragikus levegője a rendező nagy leleménye és nem pedig valamiféle mutatós játékötlet. Egy létében veszélyeztetett családot vesz körül a félelem atmoszférája. [...] A rémületes atmoszférának köszönhetjük a darab befejezését is: a rendőrhadnagy Orgon helyett Tartuffe-öt tartóztatja le; a képmutató, luciferi zubbonyában, nem ijed meg, nem roppan össze. Semmi bűnbánatot nem mutat. [...] Kállai Ferenc, ha nem is veti el Major Tamás egykori Tartuffe-alakításának valamennyi emlékezetes játékötletét, merőben más Tartuffe-öt mintáz. Elegáns. Világfi. Kisebb hangsúly van kegyességén, mint szélhámoságán, habár nagyszerűek a kéjes pillantásai, amikor végigsimogatja tekintetével a flagelláns korbácsot és rózsafüzért. [...] Kállai kántálós versmondása pontosan közvetíti álszentségét, de élénk hangváltásai azt a szellemi fölényt is, hogy minden

helyzetből ki tudja vágni magát, egy felsőbb elv igazságaival magyarázni aljaságait” (Ng, 1968. V. 10.). 1972, Kaposvár: Kertész (Kornis) Mihály vizsgarendezése. „Major Tamás idős, Kállai Ferenc középkorú Tartuffe-jével ellentétben Verebes [István] egy pattanásos, piszkoskőrmű kamaszt állított elénk. Az ő felfogásában ez a kigombolt ingben, kötött kabátban járó, kisstílusú külvárosi vagány a történet egyetlen következetes ateistája, aki annyira nem hisz, hogy az uralkodó hit hallomásból felszedett divatos szövegeit szemrebbenés nélkül idézi félre, tekeri ki értelmükből úgy, ahogy az a pillanatnyi érdekének megfelel” – írta Mihályi Gábor (*Színházról vitázva*). Az előadás záró fordulata: Olsavszky Évától eltekintve „a többiek viszont a hagyományos módon, a megszokott eszközökkel bohóckodták el szerepüket. Alig-alig keltve azt az illúziót, hogy itt élő emberek valóságos drámáját éljük át, akiket az a veszély fenyeget, hogy elvesztik minden vagyonukat, s másnap már földönfutóvá lesznek.”

1978-ban Molnár Gál Péter, a Madách Kamarában Lengyel György *Tartuffe*-jével, melyhez illesztette a *Versailles-i rögtönzést* is, stílusbeli gondok okán elégedetlen, de a rendezői gondolat egyértelmű: az előadás „a beletörődésről szól. És a jámbor főhajtást nem kritikailag mutatja be, nem ítéli el az önfeladást, csupán rezignált fájdalommal ábrázolja. [...] Sztankay István – szemben a Major szembesítette intrikus felfogással, akiről színre lépése pillanatában leordított a cselszövő álszent – kedves hazugként indítja szerepét. Valóban behízsgál. Önkínzó hazugságai megejtők. És amikor feltámad a szemforgatóból a kakaszkodó szerelmi ágaskodás, egy kalózvezér kalandorságával vesz részt a játékban. Csupán összeomlásához nem talált színeket” (Ng, 1978. III. 3.). Nagy Péter dicsérte Lengyel elgondolását: „Formabontó, de logikus: éppen azt a gondolati drámai mozgást hangsúlyozza, amely így a két darab között még fokozottabban létrejön” (*Zsölygére ítélve*). Márkus László Orgonjáról: „az életben életképes, sőt talán élelmes ember, aki a munkája és ügyessége juttatott jóléthez, amelyből kiforgatni próbálják. Gondosan felépített, fegyelmezett végiggondolt alakítás, amelynek belső hitelessége éppen a legkockázatosabb határhelyzetekben látszik leginkább.” Sztankay-Tartuffe: „Remek színházi ötlet [...] behízsgál, meleg »papos hangja már eleve elhiteti elbűvölő hatását«, néhány jelenet, például a vacsorabeli vita Cléante-tal, Elmirával való kettősei, de: „az egész mégse ér fel a színész s a szerep lehetőségeiig...” Mert: „Ha Sztankay kicsit jobban el meri csúfítani magát testileg – messze ér lelkileg is a szerepben.” Téves igény, mennyi snájdig Tartuffe is leért a szerep mélyébe; III. Richárd se a púpjában hordta az eszét, hogy gonoszterv-sorozatát beváltsa.

HARCI KÜRTJÉT Major hamisan fúta. Jó, más színházba nem járt, Nemzetijében is ki-kihagyta az előadásokat, így hibásan hivatkozott, vagyis: blöffölt. S minthogy ő tartósan riadózik; képzelet: elől vágat, noha mások már tempósabban ügetnek. Molière ügyében mást is tételezünk – mélylélektani filmszakadást?

(1963 júniusában Budapesten vendégszerepelt a párizsi Théâtre de Cité együttese, mely Roger Planchon rendezésében Dumas A három testőre mellett a Dandin Györgyöt

is játszotta. Meghökkenve fogadta a szakma és a fővárosi, immár a stilizált színház modernségére is kaptott nagyérdemű. „Planchon a klasszikus szöveget egy valóságos XVII. századbeli nagygazda udvarán játszatja el. Folyik a cselekmény – Dandin féltékenykedik. Angélique Clitandre-ral kacérkodik –, s közben a parasztok, Dandin cselédei, végzik napi munkájukat, szénát hánynak, az állatokat gondozzák, ruhát teregetnek, köpülnek, reggeliznek” – így tudósít Mihályi Gábor Planchon színpadi világáról (FSzM 1963/23). Sült realizmus? Naturalizmus? Úgy is lehetne, ám a francia rendező a stílust és a játékot főlé hangolja a látványnak. S ettől nem válik köztéri bohózáttá. Mihályi: „Planchon felfogásában szubjektíve mindenkinek igaza van, és senki sem komikus, bohózati figura, legfeljebb helyzete teszi őt akaratlanul komikussá.” Kürti Pál remek kis jegyzetben elemzi a francia hagyományt [MN, 1963. VI. 5.]; Copeau a két világháború között a farce, a bohóság jegyében a népi játék stílusában formálta előadásait, Planchon „átsiklik” a bohózati jelenetekben. „A vaskos fordulatokat játékos jelzésekkel” oldja. „az első monológja után az a meggyőződésem támad, hogy ez a Georges Dandin végül csakugyan kútba ugrik, bár Molière meghagyta a kérdést”. Nem ugrik a kútba, a „kiábrándult keserűséget választja”. Planchon Molière-értelmezése hőkentő erővel hatott a hazai rendezőkre. Kire hogy, persze. A Nemzeti azonmód elővette a Dandint és Pethes György rendezésében az Ódry Színpad és a pesterzsébeti Csili között mint kamara-előadást utaztatta. „Egy előadás semmit sem akar” vélekedett Geszti Pál (FSzM, 1964/11). Lengyel György és Babarczy László már érlelően gondolkodott Planchon hozományán, ilyenképpen azt a stílust hangolták, amit Major 1980 februárjában a hazai Molière-értelmezésben hiányolt. És miért nem emlékszik Planchon előadására? Mert ő, Major, akkor abban a doktrinier-brechtli állapotban főtt, amiben például jónéhány francia rendező is – a V-effekt! De mint egy közelmúlti francia színháztörténetben olvassuk [Le théâtre français du XX. siècle] Planchon árnyaltabban gondolkodott: nem az elidegenítés, hanem a távolságtartás pozíciójában dolgozik az irodalmi anyaggal – hangoztatta és gyakorolta. Ahogy a magyar nyelv is kifejezi, nyersesség helyett, finomabb, diszkrétebb viszonyt óhajtott a nézővel! A falusi élet elevenítése ebben a törekvésben élt a színpadon, amit a színjátékosok emeltek-szerveztek új viszonyra, hatássá-előadássá. Major nem fedezte fel Planchon előadásában a lágyító törekvést, mely sugározta: ne az agresszív mozgósítás vagy „be-mutatás” szándékával nyugtalanítsuk a nézőt, hanem az emberi érzések bizalmára is alapozottan építsük fel a színpadi valóságot! Jobbára La Rocherfoucault gondolatában látta a hazai kritika is Planchon előadását: „Mindannyiunkban van elég erő elviseelni más szenvedéseit.” Siheder Tartuffe-ről tudósít Demeter Imre: a londoni Nemzeti Színházban Robert Stephens „látszólag csak csínytevő kamasz, affektáló, lányos mozdulatokkal, aki a szűzi ártatlanságból hirtelen átcsap a vaskos vágyakba. Érdekes mulatságos John Gielgud Orgonja egy beteljesedett nagy művész vallomása a stílusról, a jellemformálásról. Csupa egyszerűség a semmit nem csinál látszata s a mindent elmond valósága. Elegancia, szellemi előkelőség. Joan Plowright Dorinája telivér humor és finom játékoság. Jeanne Watts riadt-naiv-ravas Elmira – a két kitűnő színésznő is pompásan követte az előadás friss, atmoszféra-teremtő stílusát” [FSzM, 1968/2]. Hírlett ’68 tavaszán, Barrault a Comédie-ben Robert Hirsch-csel állítja színre a darabot, de a vörös anarchia folytán Malraux miniszter úr az Odeonból kivetette a kiváló színházi embert.

A VILÁG SÖTÉT ERŐI. Ljubimov Tartuffe-jét Lengyel György Moszkvában látta [Szi, 1970/11]: fiatal színészek mind örömet árasztó hittel és erővel képviselték a rendezés elképzeléseit, és élvezték a rendkívüli sikert. Tagankán keretezett az előadás: Molière és társulatának harca a Tartuffe bemutatójáért. Molière-t az Orgont alakító színész játssza, a színpadot két oldalról egy-egy páholyból Párizs érsekének és XIV. Lajos bábuja felügyeli. Az érsek a keményebb tiltó, a király befolyásolt ellenző. Így a fiatal társulat próba formán játssza a darab első részét. Az újabb kérésre a király enged, s ahogy ígérték, Tartuffe papi ruha helyett civilben játszik. „Az immár engedélyezett »előadás« gyorsult zenére és gyors némafilmszerű pantomimjátékban ismétlődik meg az egész 1. rész” – tudósít Lengyel. Tetőzik majd a játék a Tartuffe–Elmira-jelenetben, melyben Orgon feje felett asszonya csaknem meztelenre vetkőzik. „Az előadás vége királyt hozsannázó deus ex machina. [...] Ljubimov rendezésének keretjátéka éppen a zárójelenetben válik döntő jelentőségűvé. A zárórész Molière kiszolgáltatottságáról szól, a királytól való függéstől. A szereplők bábszerű, tragikus, kényszeredett hódolata, kierőszakolt hozsannája jegyében játszódik le az egész zárójelenet. (A királybábu mindezt elégedett bólogatással fogadja.) [...] Komikus vagy tragikus, vagy komitragikus Molière? Ennek az estének valóban katartikus, torkot szorító élménye után úgy érzem, értelmetlen felelni ezekre a magunknak sokszor feltett kérdésekre” – összegezte Lengyel. Kacsír Mária látta Planchon Tartuffe-változatait. A Lyon-villeurbanne-i társulat 1971-es bukaresti vendégjátékát nézve, fontos látvány az előfüggőnyt betöltő hatalmas Pietá-kép, s a fény előbb az ég felé mutató kézen, aztán ruhátlan felsőtesten állapodik meg. Ez a Pietá többször és többféle változatban tér még vissza a faelemekre bontott díszletek között, és mindig ugyanazzal a túlfűtött barokkos extázissal fordítja a tekintetet egyszerre az ég és a test felé” (A varázslat elemzése). Planchon Orgon-értelmezésében nem ostoba és nem hiszékeny; ő az, aki Tartuffe-öt „véggépp a házhoz kötheti, és ezt a tervet ő eszelte ki, senki más, még csak nem is Tartuffe [Michel Auclair].” Mert Kacsír tapintatos: „titkolt szenvedély”, vagyis meleg érzése diktálja az eseményeket, s ebben a fűtött, szenvedélyes érzékiségben a deus ex machina-fordulat sem örömteli. Miszerint Orgon vagyonát visszakapja, és „lesújtvá áll, amikor Tartuffe-öt elviszik a fogdmegek”. Kacsír látta az 1975-ös belgrádi BITEF-en az újabb változatot is; itt Planchon alakította Tartuffe-öt: „vonzó és félelmetes ragadozó. Orgonnal »lelkizik«, Elmirával meg elég rámenős, mint aki nem ok nélkül reméli, hogy egyszer úgyis beadja derekát az asszony.” A színek változásában a hatalmas asztal nemcsak az Orgon–Elmira-jelenet központi bútora-látványa, Lojális úr is „ide telepszik le »szabályos és hibátlan« papírjaival, s előbb még jovialis, bajszos arca az ijesztő kék visszfényben nyugtalanítóan torzul el, mint egy Salvador Dalí képen. Ekkorra már a színpad rideg, dermesztő hodályá változott: csupasz kőfalak között bújik össze a család [a nagy palota még ki sem tatarozott, be sem rendezett előcsarnokában], a legrosszabbra várva.” Dermesztő jelenet s nem könnyebbülés a királyi fordulat: a fekete köpenyes Tartuffe kezében a kazetta, amikor a letartóztatási parancs érkezik, s megkötözik a csalót és szolgálját: „Orgon komoran néz maga elé, mint aki megértette a leckét, de közben befelé is figyel, és egyik lelki olvasmányának szavain tűnődik [magnóról halljuk a szöveget, Szalézi Szent Ferencnek a nagyvilági emberekhez szóló intelmeiből való a passzus]; hol hibázott, ki vagy mi az oka annak, hogy rosszul értette az ígét, és kis híján vesztébe rohant.”

Antoine Vitez Avignonban [1978] üres színpadon, néhány kellék és bútor használatával, egy Molière-tetralógiában [Tartuffe, Mizantróp, Nők Iskolája, Don Juan] a darabok külső és belső kapcsolódásának új vonatkozásait villantotta fel. Tartuffe-öt Vitez kedves színésze, Richard Fontana alakította; semmi rejtélyes alakoskodás; aki bestiális-cinikus voltában elszántan és nyíltan cselekszik. Idillmentes vég: az átvert, becsapott Orgon Ház népe agyonveri a behízelt. Rousillon Comédie-előadásában [1980]: „a vonzó fiatal Tartuffe-nek és a jelentős pozíciójú előkelő Orgonnak bizonyos vallási-erotikus kapcsolatát jelezve, egyben a XVII. századi barokk túlfűtöttségére is utalt” – írta Pór Anna Molière-tanulmányában [Szi, 1981/6]. Megoldása, fogadtatása?: „a Tartuffe úr körül kialakult politikai darab zárása: [...] lelövik a »túlságosan beavatott« besúgót”. A közönség fütyült; vígjátékot várt – és politikai krimet kapott –, de érdemelt is...

Elég sajnós, hogy a hazai és nyugati előadásokban oly tájékozott Pór Anna sem értesült Harag György szabadkai előadásáról [1978]. Harag magakereső korszakában, 1963 decemberében Kolozsvárott rendezte először Molière darabját, melyben „Kovács György – egyébként mesteri – Tartuffe-alakítása vesztített sokat értékből a bohózati elemek túltengése miatt” – írta K. Jakab Antal [Út, 1964/1]. A bohózati „humoritás” már-már elszabadult, stíluszavaros voltát így jellemezte a kritikus: „Nagy Réka pipiskedő, bájolgo Mariane-ja, Bisztrai Mária negédes Elmirája sajátos módon, éppen arra a precieus-típusra emlékeztetett, amelyet Molière oly maró szatírával gúnyolt, például A tudós nőkben.” A világ rémideje sötétedett Keleten. Amit Romániában Harag nem vagy bajosan rendezhetett, azt ha tehette, színpadra vitte a Vajdaságban vagy a gyulai nyárban (Caligula helytartója, 1978). Harag a szabadkai próba lázában így nyilatkozott: „talán nem is a képmutatás leleplezése a legfontosabb, hanem a tartuffe-i világ sötét erőinek leleplezése, Mert itt ezeknek a fortélyja győzedelmeskedik, itt – Bulgakov szavával élve – az »alszentek összeesküvése« diadalmaskodhat. És azért aktuális a Tartuffe ma is és mindenkoron, mert az emberiség szembe találja magát ezzel a társadalmi vagy politikai problémával. Szerintem a Tartuffe politikai dráma is!” [MSz, 1978. I. 27.]. Gerold Lászlót idéznünk muszáj, Harag előadását sajátos optikában elemzi. Egy néma jelenet leírásában tárja fel a rendezői gondolat mélységét. Magam is láttam a szabadkaiak Tartuffe-jét [címszerepben: Pataki László] a szegei vendéjáték alkalmával; s úgy igaz, ahogy Gerold Dorine [Karna Margit] és Mariane [Kerekes Vali] jelenetét leírta. Idézem: Dorine háborog a butuska Mariane gondolkodásán, s mert a padló felmosáshoz készül, dühében a rongyot Mariane-hoz vágta, és: „megfordul, hátranéz, majd a lehető legnagyobb természetességgel letérdel, és elkezd mosni a padlót. Mariane áll, két ujjá közé fogja a számára idegen zsákdarabot, nézi Dorine-t, majd ő is tesz néhány lépést, a szolgáló mellé térdel és néhány húzás után átveszi Dorine tempóját. Ütemesen dolgoznak ketten. Csak Dorine vezényszava hallatszik: hó-hó, hó-hó, s ennek gyenge visszhangjaként a Mariane-ből felszakadó csodálkozó-megadó sóhaj: ha-ha, ha-ha, ha-ha... Mossák a padlót, közben a térdükön hátrafelé araszolják a színpadot. Majd amikor Dorine látja, hogy Mariane-t betörte ráeszméltette az élet valódi dimenzióira, abbahagyja a felmosást, föláll, és iróniával kevert önelégedettséggel már csak vezényel: hó-hó, hó-hó, hó-hó... Mariane pedig mossa a padlót. Dorine gyorsan észbekap: ő itt csak szolgáló, kiveszi a rongyot Mariane kezéből. Maga úgy érzi, joggal, a lecke sikerült. Most már nyugodtan

folytathatja Orgon szidalmazását vakságáért és Mariane bátorságra injekciózását." Gerold nem említi Vas István Tartuffe-tanulmányát, mely épp e jelenetre jutalóan hivatkozik a darab távlatos értékére: „A Tartuffe [...] a száz évvel későbbi Figaró házasságánál is továbbmegy: Dorine-ban semmi ilyen csökkentő vonást nem találunk, s Mariane és Dorine nagy jelenetében mintha az Antigoné nagy jelenetének, Antigoné és Ismené vitájának komédiába áttett változatával találkozánánk – és itt Antigoné, tehát az emberi tisztaság, bátorság, méltóság és magasabb erkölcs szavát a szobalány hallatja!” (Vonzások és választások).

Harag a molière-i világot kitágította a néma jelenettel, s mint Gerold összegzi: Harag „nem csupán a vígjáték néhány alakjával helyezkedik szembe, hanem józan életigénnyel perel is az egész bénító atmoszférával, közérzettel, amelynek vizuális megnyilvánulásai az üres játéktérbe állított szenteskedő szobrok, a börtönfalszerűen magasba nyúló, teljes bezártságot szuggeráló piskosszürke falak (valahol magasan a színpad hátterében két gyenge fényforrás pislákol a börtönök néma posztolóra emlékeztető) s a falakba vágott ablak- és ajtónyílások, amelyekkel együtt a díszlet a bent-börtön-kint-semmi-vaksötétség nyomasztó érzetét kelti” (Színházesszék).

Major végtére is emlékeivel, az ötvenes évek Nemzetijének bohózati Molière-előadásaival viaskodott, mert a dudagyurizást, a politikumba csomagolt népligeti ripacsériát ő emelte stílus-mintává, mint a szocialista színjátszás „haladó hagyománya”.)

Javára írandó: fejedelmi többsben beszélt: „nagy bünt követtünk el”.

IDŐSZERŰSÉG? Benedek Miklós, az Észak-Magyarország kulturális minde-nese a februári interjút követően márciusban újra beszélgetett Major Tamással, s kérdezte: „lesz-e valami jellegzetessége a miskolci előadásnak?” (ÉM, 1980. III. 9.). Major válasza: „A körülöttünk levő élet folyamatosan változik, és benne a színház mint élő szervezet ugyancsak változik” – így igaz, s most várjuk Major időszerűsítési gondolatát a változó életszínházban: „Molière-t a maga korába kell játszani, az urat majmolni akaró polgárt, az álszent polgárt, a polgári család élete torzulását, megszokott életrendjének felborulását kell Molière-hez híven bemutatni.” Vajon, a miskolc-diósgyőri polgárt, munkást ugyan mi-ként szükséges beavatni a 17. századi francia polgár és színház válságos állapotába? Korismeret nélkül. Mert ugyan Molière, XIV. Lajos koráról egy Földesben érettségizett hivatalnok vagy egy szakmunkásképzőt végzett öntő művelődési igényében béreltet is váltva a DIMÁVAG kultúrfelelőségénél, ugyan milyen erkölcsi-szellemi megvilágosító erejű gondolattal szolgál egy 17. századi reverendás francia szélhámos családrontó hadművelete? Mert az irodalomórán csak annyit tanulhatott s tanultunk, tanítottak évtizedeken át, miszerint a Tartuffe az antiklerikális irodalom mesterműve. Egykor Major is így ideologizálta a darab időszerűségét. Ám az egyház végzetesen legyőzött, harci kedvét Major már nem hevithette a kommunista művész '45 utáni elvakultságával. Tapintatos, ateista, már hallgat az ostoros egyházfiról. S itt még egy kérdés: a szerzőhöz híven bemutatni, mondja a rendező. De melyik változatot tekinti „hívnek”. Mert, ahogy Illyést is idéztük, Ljubimov is játszotta, Molière-t a közéleti bolydulás újraírásra hajszolta. Major erről hallgat. Megszakítottuk, s most tovább

kísérjük Major válaszát: „A józan ész nevében vet fénycsóvát Molière korának társadalmára és a felbomló családra.” Rendező úr már-már a „Bastille ostromát” és a felvilágosodás fényeit látja derengeni az Orgon Ház sötétjében, de a jelen idejű kérdésre konokan múltismereti programmal válaszol. Folytatva Majort: „A maga korában, környezetének minden megnyilvánulására figyelő, meghökkenítő és leleplező szerző volt, és szerintem darabját akkor tesszük aktuálissá, maivá, ha nem külső eszközökkel próbáljuk azt modernizálni, hanem még pontosabban megismerjük a keletkezés korát, a kor társadalmi mozgását, és felismerjük, miként állította szembe a józan ész a szerző korának ellentmondásaival. Ez határozza meg a miskolci előadás koncepcióját is.” Ám a szerző korának ellentmondásairól Majornak szava sincs.

A Jelenről pedig végképp hallgatott.

Helyette a múltat erősíti: „Még komolyabban vesszük Molière-t, ha nemcsak a versek szép mondására ügyelünk, hanem a szerző szenvedélyességére is.” Ismert fordulataival zárja válaszát: „meggyőződésem, minél komolyabban játszunk, annál többet lehet rajta nevetni. Az utóbbi évek Molière-előadásaiából országszerte a komolyság hiányzott: szerintem ezért nem volt sikerük.” Mánikusan, de tévesen mantrázza a nevetés rezgésszámának határfokát, noha tény: egy farce, vagy egy fel-, elszabadult komédiázás felszínesen, harsányabban hívja elő a tapsot és a kacagást, mint egy tragikomikus játék, mely mélyebbről fakad, és keservesebb. Mert megindítja a lelkeket, míg a ripacsériáig hajtott röhejinger jó esetben a gyomorizmot fárasztja.

(S itt egy fontos tétel: nem egynemű a nevetés, a kiváltó okok minőségi különbözőségekből is gerjednek, és gerjesztenek, s erre Bergson esszéje is figyelmeztet: „Nevetünk Alceste-n [Embergyűlölő]. Erre azt lehet felelni, hogy nem Alceste becsületessége komikus, hanem becsületességének sajátos formája, vagyis az a suta mód, ahogyan becsületes. Elismerem, mégis tagadhatatlan, hogy Alceste sutasága, amelyen nevetünk, becsületességét teszi nevetségessé, és ez itt a lényeg. Vonjuk le tehát azt a következtetést, hogy a komikum nem mindig a szó erkölcsi értelmében vett hibának a jele, s ha hibát, mégpedig apró hibát akarunk benne látni, meg kellene mondani, milyen határozott vonás különbözteti itt meg az aprót a súlyostól” [A nevetésről].)

Major minőségi distancirozása téves. Amint, korábban igazoltuk: a húszéves múltban a „Molière-előadások” ügyében hibásan, előítéletesen és készületlenül véleményezett. Általánosítva: kicsinyít más produkciókat, hogy a magáét nagyítva érveljen, mint aki a kivételes rendezői irány letéteményese. Állításában kritika is lappangana? Érintettként a Zsámbéki Gábor rendezte *Úrhatnám polgárt* is a lefokozott, bohó előadásnak tudja? Mert Dorante gróf szerepére hetente többször Miskolcra Pestre utazott. Minthogy a „józan ész nevében” Major előadásával a jelen fénycsóvájáról konokul hallgat. Valamiképp azért okolnunk illő, hogy miért lankad harci kedve. Nem az első alkalom, de miskolci *Tartuffe* készülődése folyamán különösen feltűnő, milyen módszeresen nem beszél a darab és az előadás időszerűségéről. Mondhatnánk: óvatos politikus, említettük, március végén az MSZMP XII. kongresszusára, mint a „munkásmozgalom

veteránja”, hivatalos, ezért tartózkodott volna? Hogy „időszerűsítő” gondolataival mégse vétsen és bonyolítsa, terhelje az erősen lottypadó központi, elvtársi közhangulatot.

NYÍLT, pezsgő és jó hangulatú munkakedvet élt meg, aki bekukkantott vagy tartósan bejárt a *Tartuffe* próbáira. Régi és új miskolciak elegyes, ám kvalitásos kis társasága napról napra szerveződik, tisztul egyet akaró kis közösséggé: Blaskó Péter (*Tartuffe*), Dégi István (*Orgon*), Tímár Éva (*Elmira*), Péva Ibolya (*Dorine*), Máthé Éva (*Pernelle*), Kulcsár Imre (*Cleante*), Szerencsi Éva (*Mariane*), Körtvélyessy Zsolt (*Damis*), Csapó János (*Lojális úr*). Színháziai, újságírók, értelmiségi érdeklődők Major szabad-szemináriumának is tekintették elemző-megvilágosító, szöveg tisztázó instrukcióit. S mint a miskolci *Tartuffe* okán forgatott Major-portréban, a világhálón is látható, a Mester ültében előrehajol, szuggesztív figyelemmel követi színészei mondatait, gesztusait, s pillanatonként munkatársának súg valami feljegyezni valót. Ám a következő percben már nem bírja tovább: robban a székről, s vágat a színészhez, hogy mondja, tisztázza a pillanatot s a szerep-jellem-kapcsolatok értelmét, mélységét. Semmi hangos műsor! Trágár hisztériák mentes alkotó együtemű gondolkodásra kapatás légköre. (Vajon Major némely tanítványát miért nem szoktatta le a kocsistempóról, hogy istenkedés és basszázás nélkül vezessék a színészt és a próbát?!) Merthogy jobb közérzettel húznak a lovak, ha önuralom és bölcsesség, mint lelki-szellemi abrak, biztat és hajt haladásra. Major színész volta tudta: az esti előadásra is szükséges a színész idegrendszere. (*Tanítványai mindannyian csak rendezők, igazgatók, művészeti vezetők stb., helyzetük pártos – magos és tekintélyes, a színészi mesterség és idegrendszer híjával, innen is a parttalan modor. Így teheték.*) Az ajtójárások, Székely László elgondolásában a majdani elemzések szerint, a cirkusz porond-bejárait stilizálták; ki-be csukáskor ministráns-csengőcske csendül, talán ez majd szakrális és egyben távolító-eszméletető hang a játék kegyes-éles légkörében.

Nem említettük; a próbákon a rendező Major hirtelen odaszaladásai színész-szé és szereppé változásának virtuozitását is villantják; mert Major játssza is, amit kér! Hogy az orgoni önhittség, a dorine-i életerő, a tartuffe-i nyájasság... miként szívárog fel a szöveg mélyéből; mutatva-igazolva, hogy az emberi lelkek bugyraiból előhívandó gesztusok és gondolatok miként tisztulnak cselekvő értelemmé! Blaskó Pétert zavarták Major szuggesztív játékmutatványai, mert nem a Mesterét óhajtotta másolni, hanem a maga *Tartuffe*-jét vajúdta a próbákon éppúgy, mint az utcán haladva, a közértben vásárolva. Mestere nem erőszakoskodott, azt mondta: „Jó-jó, majd otthon gondolkodjon, s tisztázza magában!” Így történt, mondja Blaskó – de mi történt?

(*MI TÖRTÉNHESETT a színészhlető tégelyében? Blaskó Péter titka. Az alkotás rejtélyes folyamat, amit feltárni tegnapi és mai lélekbúvárok hiába merülnek alá, hiteles és értékes leletekkel alig-alig szolgálnak. Jouvet néhány gondolatát felidézve, talán Blaskó Péter próbán kívüli viaskodásához is közelíthetünk. A Témognages sur le théâtre [1952] című munkájának néhány fragmentuma a Színészek, szerepek című gyűjteményben olvasható: „Ha Tartuffe hasonlít valakihez, senkihez nem hasonlít különösen,*

hanem az egész világhoz általában.” Major vélhetően nem mondta, de gesztusaival ihlető impulzusokat adott Blaskónak – próba utáni és túli állapotra készítve. Hogy az Egész Világból kipárolja a maga Tartuffe-jét. Jouvet is rögzíti. „Szorongás, béke, csönd, felbomlás, magánosság – miből áll hát össze a drámai érzés? A drámai érzés féktelen vágatása. Fantazmagória, de sohasem lidércnyomás.” De mégse az egykori Tartuffe csúszó-mászó, már-már torz-lénnyé vadított politikus karikatúráját adni, mint Major ’43-ban, amikor Imrédyt, rémparódiáját játszotta! A színész érzékenységének változatos jeleit, tereit tárja fel Jouvet tanulmánya, melynek egyike titkos-talányos kérdése: kötődés az elődökhöz?! Blaskó menekült Major megoldásaitól, de ugyanakkor bővölte és égette is gondolkodását- emlékezetét. Jouvet: „A színész valami különös lélekvádorlás folytán saját akarata ellenére is megérzi annak a színésznek a befolyását, aki a szerepet őelőtte játszotta. Bármilyen az új színész temperamentuma, a szerep első alkotójának hanglegjtése, gesztusa, testtartása azonnal rányomja bélyegét az ő alakítására is. Olyan dolog ez, amit csak a teremtés, a születés, az ajándékozás csodájával lehet megmagyarázni.” Jouvet egy másik tanulmányában is fejtegeti a titok stációit: „...a tudatlanság nélkülözhetetlen, ha át akar változni, fel akar szabadulni, ha azt szeretné, hogy egyebütt érzékennyé válhasson, s eljusson a megérzésig. Az öntudatlanság a játékhoz és az alkotáshoz nélkülözhetetlen állapot. létfontosságú lépés a megérzéshez, a felfedezéshez vezető úton” [A testét vesztett színész]. Major megmutatta – Blaskó magáévá avatta, jelenléti sugárzással – jouvet-i alászállással: „A színművész immár nem önmaga ura, a szellem eszközzévé válik, látnokká, alvajáróvá lesz, akit saját objektivációi tartanak fogva. Érzékei kiéleződnek, egyfajta megérzés, egy új érzék üt benne tanyát, mely a kísértetek, a révülők, a költők és a misztikusok sajátja. Általa tér vissza s hatol be a teremtő átjárhatatlan birodalmába” [A testét vesztett színész].

ORGONI URALOM? Papp Lajos, a miskolci *Napjaink* kritikusa így látta az előadást: a majori gondolat centrumában „Orgon áll; az ő korlátoltsága és bigottsága minden baj forrása. Az orgoni korlátoltság és szellemi vakság szabaddította és szabadítja rá az emberi életre, az egészséges és természetes viszonyokra a mindenkori Tartuffe-öket... Bizarr és félelmetes tánc örvénylik, mozog hol lassúbb, hol gyorsabb körökben a színpadon Orgon alakja körül. [...] Dégi István a kicsinyesség, a szellemi korlátoltság és a rögeszmés hiszékenység félelmetes karikatúráját játszotta el Orgon szerepében. Alakítása épp ezzel az elrajzoltsággal lenyűgözően hiteles rajza a paranoid személyiségnek. Alakításának egyensúlya akkor billen meg kissé, amikor a bódulatból feleszmélő, az igazságra ráébredő Orgont kellene ugyanolyan erővel, hitetön megjelenítenie, mint előbb a megszállottat. Blaskó Péter Tartuffe-je nem »isten szolgájaként« jelenik meg, ő a jó, de gyámoltalan, segítségre és szeretetre szoruló, derék ember, olyan, akinek a látványa mindig lelkiismeretfurdalással vegyes együttérzést kelt a sikeresekben, a gazdagokban. Légynek sem vétő »balfácánként« lopja magát előbb Orgon szívébe, aztán agyába. S közben az ártatlanság és szelídség Szentferenc-i álcája mögött fortyog benne az irigység, az ártó rosszindulat. Ezért oly félelmetes, bár talán nem pontosan intonált »megmutatkozása«, nyers, erőszakos kitörése a befejezésben. Kár, hogy maszkja és jelmeze túlon túl tiszteli az

»elődöket«, elsősorban Majort” (Nk, 1980/7). Pályi András szerint Major nem követi Planchon gondolatát, miszerint Orgon „maga teremti meg magának Tartuffe-öt”, de azért hasonlatos abban, hogy Orgont felnöveszti álszent vendégéhez. Ám Major nem lélektani nézőpontból alakítja az Orgon-ház történetét, hanem „egyszerre mutatva meg Molière alakjainak külső és »belső arcát«... Majort az Orgon–Tartuffe-kapcsolat belső szerkezete érdekli legjobban, ez az a modell, melyet az előadás aprólékos kidolgozásával megrajzol: a bigottság és az álnokság egymást kitermelő és újratermelő kölcsönhatása és összefüggése. S ez az olvasat magában rejti a nagy molière-i komédiázás lehetőségét is, amit Major mesterien bont ki: színészi ökonómia és spontaneitás szervesen kiegészítik egymást e sodró ritmusú produkcióban” (Szi, 1980/6). Tapintatosan azt is mondja Pályi: a bigottság nem vallásos társadalomban is életre támadhat. Így bizony; Major, aki az illegalitástól az elvakult, a feltétlen hűségig a kommunistaság változatos stációt élte, játszotta(?), eszes éleslátóként látta, látja pártja működését, s már távolodóban a hétköznapi történepektől, de aggódó hithűséggel Tartuffe-jét metaforikus üzenetként is rendezte volna? Vajon, eljutott-e eddig a jelen idejű önismereti mélységig? És a dráma mai érvényességéről éppen ezért hallgatott konokan nyilatkozatában? Aligha, Major párthűségében rendíthetetlen.

PÁLYI ANDRÁS dicséri Dégit: „hamisíthatatlan kispolgár [...] szellemesen és könnyedén [...] az egész estét bírja invencióval és szípkázó ötletességgel, noha néhány túlcsvart játékot, eltúlzott hangsúlyt nem ártott volna lefaragni Orgonjáról.” Tímár Éva–Elmira: „egyszerre finom, már-már preszióz- és közönséges”. Blaskó Péter: „sok tekintetben felidézi Major egykori játékát, mégis autentikusan Blaskóé a figura, nem is annyira az átélés, mint inkább a megmutatás és a megélés ama kettőssége által, ami az előadás fő erénye. Ez a Tartuffe egyetlen pillanatra se téveszt meg cukros-mézes hízelgésével, végig nyilvánvaló kétszínűsége, ám annál mélyebben megmutatja a törvényt, mely a »jámbor« Orgont karmai közé hajtja. Blaskó Tartuffe-je elsősorban a játszma íratlan szabályainak betartására ügyel: józanul tudja, hogy amíg Orgonnál nem jut szóhoz a józan ész, addig neki nyert ügye van.” Fábíán László két színész káprázatában dicsérte Major rendezését: „Blaskó és Dégi komédiázása, amely komédiázástól bizony olykor megijedünk és elkomorodunk. Két ördögi figura, s talán nem tévedés, ha kimondom: lehet, hogy Molière szülte őket, de a nevelésben mindenképpen Major Tamásé volt a vezető szerep” (FSzM, 1980/18). Mészáros Tamás: „Dégi bohócot csinál Orgonból [...] házi pojáca”, „paprikajancsi” (MH, 1980. IV. 27). Major előadása „kacérkodik a cirkuszszínházzal”, Blaskó „többdimenziós” alakításának esélyével nem élt eléggé. „Blaskó vállalt tisztelgés a színész Major előtt: ugyanazok a kurta kabátujjból kicsüngő, hosszú, mohó kezek, ugyanaz a vállba ejtett fej, ugyanaz a görnyedt tartás, mint a Mester, a Tanár úr Tartuffe-fényképein. S mégsem utánzat ez az alakítás: a persziflázs jegyivel is izgalmasan egyéni. Taszító és vonzó furcsa egységét képes megteremtteni Blaskó, néha már-már III. Richárd-i értelemben. Pókszerű araszolásaiból, sunyi tekintetéből

szempillantás alatt vált majdnem valódi szenvedélyt árasztó férfivá, romantikus csábítóvá, olyanná, akiről egyszer csak elképzeljük, nagy hatást tehet Elmirára.”

„Major Tartuffe-fölfogása azzal lep meg, hogy nincs benne semmi meglepő” – írja Koltai Tamás (Ng, 1980. IV. 25.). Két jelenet az előadásból, ahogy Koltai látta. Tartuffe így kezdi: „Belép Blaskó Péter, vasalatlan szűk, fekete öltönyben, karja-bokája kilóg belőle, kezeit csápokként dobálja, magasszárú cipős lábait derékszögben eltakarja egymástól, óriási rovarként nyomul előre »pofákat« vág, térdre veti magát, pillanatonként leleplezi Tartuffe-öt – mintha Majort látnánk egykori híres szerepében. [...] Blaskó nem utánozza Majort, nem rekonstruálja, hanem a maga szuverén egyéniségével megéli Major Tartuffe-jét s persze a mait, aki különbözik attól a »bizonyos« régítől. Igaz hasonlít is rá. de nem azonos vele. Egyrészt megszabadult a hitbuzgóság álpietista vonásaitól, mint a legkevésbé aktuális motívumtól – csak minden ajtónyitáskor megszólaló ministránscsengő utal rá groteszken – másrészt a figura önleleplező harsánysága finoman ironikus idézőjelek közé kerül.” És Major Tartuffe-zaradéka: „szürke árnyakat vető »munkavilágításban«, ami a hajnal kijózanító fénye is lehet, érkezik az altiszt-szerű Lojális úr (Csapó János) és a deli Rendőrhadnagy (Matus György). A fölmentő ítéletre újra teljes fénybe borul a színpad, diadalmas zene csendül, mindenki vigyázzban hallgatja a király dicsőségét zengő szózatot. A szereplők meghajolnak, vége az alattvalók ráncba szedése című cirkusznak, teljes a happy end hagyományos iróniája. Ez épp az érdekes: a fölfogás egészében egyike Major legtisztább, legkiegyensúlyozottabb, legjobb rendezéseinek.”

Avitt volna a „hitbuzgóság álpietista” vonás? Marx és Lenin jegyében diktált és sorvasztott világunkban?

És: „Ráncba szedési cirkusz”? – mint szalonbeli rendteremtés aktusaként elintézhető volna, ami akkor történt velünk?

Nem túl könnyed feloldozás itt, Nyugat keleti végein?

Harag György 1978-ban szabadkai előadásában így záradékolta Molière játékát: a földön kucorgó orgonhásiakhoz betoppan a Rendőrfőhadnagy és közli a Tartuffe fölötti ítéletet, s azonmód kitessekelte a család tagjait, akiket a bejáratot őrző fekete köpenyes alakok eltávolítanak. Néma csöndben bonyolódik az akció. Kiürül a színpad: csak a Főrendőr és Tartuffe áll szemben egymással; cinkosan-vigyorosan összekacsintanak. Cimborák. Beavatottak a Rontásban. Az Orgon-akció bevégeződött. A bűnbanda fenyegetően él, a királyi hatalom sáttáni köre uralja a világot.

A többi néma csend – a színpad sötétbe borul. Katartikus vég. Gerold László Jouvét képével jellemezte Harag vízióját: „teremtő kitalálás”.

JÓZSEF ATTILA. (Születésének 75. évfordulója 1980-ban emlékév-formát hívott életre országos méretben. Major persze folyamatosan hirdette a költő örökvalóságát, ahogy Keres Emil látta köszöntő cikkében: „E néha clown ruhát öltő Tanár Úr pódiumi szereplései mögött van röhögéssel is színezett pokol és groteszk menny is, de ami talán lényegesebb: a lehető legpontosabb információ rejlik különböző mennyekről és poklokról” – írta a Medvetánc előadására utalva [Ng, 1979. XI. 4.]. Március elején, egy Tartuffe-

próba utáni délutánon József Attiláról szervezett TIT-es találkozót A Dunánál című verssel indította. Majd emlékeit idézte fel, a költő kötetének kudarcos árusítását, versmondásának szuggesztivitását, gondolati mélységét, játékoságát, képalkotó fantáziáját. Versmondóként az Eszmélet, A város peremén, Mama, Kései sirató következett, s másfél órás együttlét tapsait köszönve ráadásán, talán először egy Flórához írt szerelmes verset mondott. Nyilatkozott is; József Attila témái „szörnyűségek” – mondta túlzó általánosítással [MI, 1980/13]. A szörnyűségek: „Amiktől nem lehet aludni, szabadulni. A gyerekkora, a falopás története, az édesanya... Érthető, hogy milyen kevesen értették meg kortársai közül. Megértem, hogy Babits Mihálynak ez kiesett a kezéből, amikor meglátta.” Major téved, és henyén is beszél el a valótlan is. József Attila egy pamfletben és az Egy költőre című versével megsértette Babitsot. 1933 elején József Attila két levélben is bocsánatot mondott Babitsnak, s a Magad emésztő kezdetű verstördékében is sajnálatát fogalmazta poézissá. S ebben a versben is előtűnik a kép, amely az Eszméletből ismerős: „Akár egy halom hasított fa, / hever egymáson a világ.”

Idézett vallomásában önkritikus hangot is pendít Major: „Szeretném hangsúlyozni, méltatlan volt, hogy csak a politikai verseit mondtuk. Ennek a következménye, hogy egyik demagóg módon szavalják a verseit. Igét hirdetnek, ami teljesen ellentmond egész költészetének.” Igen, a kongresszusokon és mindenféle politikai rendezvényen főképpen Major, és néhány versmondó a mozgalmi József Attilával hirdette az igét, amely egyre inkább megkopott. Az általános és középiskolákban is a mozgalmi József Attila volt a módi, s majd világosodni kezdtünk; Mensáros A XX. század estjében az istenkereső József Attilát nyitotta meg előttünk [Ha golyóznak a gyerekek...]; Berek Kati és a Huszonötödik színház tagjai, az Egyetemi Színpad ifjú versmondói a költő életművének más-más rétegeiről világosítottak fel a pódiumon, tévében, így a költő összeroppanásának lelki-eszmei-politikai dimenzióit is. Major és hívei politikai slágerré züllesztették A város peremént és hasonló proletár verseket. És önámításként visszhangzott, mert hazugságként éltük, miszerint „Dunának, Oltnak egy a hangja” (Ady), már Hofi Géza cinikusodott vele késő estéknél a Madách Kamarában (Hofélia). És József Attila igéje? Miszerint: „békévé oldja az emlékezés”? De hisz nem is emlékezhettünk Trianonra s a későbbi megannyi történelmi rettenet-bűnre és nem bűnre és vereségre, a Gulágra és '56-ra sem. Naponta érkeztek a suttogó hírek Erdélyből, Felvidékről, a szögesdrót mögé internált volt Magyarország-beli nemzettestvéreinkről, Kárpátaljára pedig évtizedeken a némaság ólomburka nehezült. A tévé és a Kossuth Rádió szót se szólhatott. Majori hűségrendezéseiről körútjairól, kolozsvári társulatról, soha sehol nem nyilatkozott a hazai nyilvánosságnak. Mintha valami magán hakni utakra járt volna; ő vélhetően annak tekintette, noha a céhbelség okán is illett volna tárgyyszerű mondatokban beszámolni, ahogy a nyolcvanas években a folyóiratok és a lapok már változatos anyagokban tudósítottak a romániai magyar színházi életéről. Párizsból folyamatosan értekezett Kolozsvárról nem. Harag György előadásait meg se nézte. Nagyváraddon sem ált meg Szabó József sikeres rendezéseinek hírére.

Vis Major... – a versmondó hitelét mérve. Egyenesen szólván Major József Attila-előadásában költői-technika megoldásokat hangsúlyozott, de gondolatiságában a múlt harcok ébresztésének ihletében állt és tanított a pódiumon, de a jelen drámája helyett

a régi mozgalom státusát stilizálta. Keserves múltjelentések, Major jelenében nosztalgikus hangoltsággal is. Mert révült a múltra, múltjára, de ő a hatalom elitársi birtokosaként, pörös szájával hallgatott. Mert nem a mindenséggel, hanem az up to date kommunista elvekhez igazodva mérte magát.

„A múltat be kell vallani?!” Hát, Major nem vallotta be még színházi közelmúltját sem.

Vis Major.

Ugyan mit tudtunk a harmincas évekről? A moszkvai való: a szovjet enciklopédia fasisztázta a költőt még a hatvanas-hetvenes évek kiadásaiban is. Ha Latinovits és mások siratót is mondtak verseivel, mint Major ellenezte, abban a költő becsapottsága, a pártgyalázat és az '56-os fájdalom, továbbá megoldhatatlan jelenünk keserve is átütött. Azaz végzetesen hamis Major figyelmeztetése, miszerint: „József Attilának nem a betegségét kéne feszegetni” [OV, 1980/6]. Latinovits és más ifjak nem azt „feszegették”, hanem sístergő Időszerűségét. Új korban, a „szocializmusban” időszerűsített hangsúlyokkal mondták, ahogyan Major és felebarátai a Vigadóban és a Magdolna utcában egykor, a negyvenes évek első felében Petőfit, Adyt, József Attilát. Amit diadalos cselekedetként hirdetett egy életen át, azt öregségére a Jelen visszájára fordította.

Vis Major.

Major igazában az új, az ötvenhat utáni nemzedéket már nem értette. A Ki mit tud? zsűritagjaként hallja és sokallja a középiskolás diákok kései siratóit? Amikor például Fonyó István Debrecenben József Attila estjén elmondta a Világosítsd föl című verset [„És vigasztald meg, ha vigasz / a gyermeknek, hogy így igaz. / Talán dünnögy egy új mesét, / fasiszta kommunizmusét –”], akkor nyílt meg előttem az dráma, amit József Attila látomásos bizonyossággal jalkiáltott, és szárszóí mártíriumával ő már azt a csődöt is prófétálta, amiben 1945 után kollektíven szenvedtünk és dagonyáztunk. Hogy Major társadalmi filhallása mily mértékben hamisan rezonált, az idézett vallomásának folytatása igazolja: a költőnek „A társadalmat leleplező ereje éppen abban rejlik, hogy a legjátékosabban mondjam el: »Szövőolány cukros ételről / álmodik, nem tud kartellekről. / S ha szombaton nyomják / a pénzt s a büntetést levonják: / kuncog a krajcár: ennyiért / dolgoztál, nem épp semmiért.« Eltekintve attól, hogy kubai asszonyok egyre többen dolgoztak a magyar fonó és szövő gyárakban, s ők legfennebb cukornádas ételről álmodhattak, komolyra fordítva: Major valóságértelmezése, poétikai gondolkodása és pódiumi hivatása időzavarba került. Kelet-Közép-Európa és nemzeti hogylétünk kérdesei békétlenné visszhangosodtak. Őseink harcát újra kellett kezdeni, folytatni pontosabban. Major József Attila-estjével járta az országot, a hazai lapok már nem ünnepelelék, tisztelettel tudósítottak. Am „tiszteletbeli tagként” 1980 decemberében utoljára utazott Kolozsvárra. Nagyon fáj címmel hirdették József Attila-estjét, amibe belekomponálták Bisztray Mária szereplését is. Kántor Lajos tisztelettel s finoman pendítette Major pódiumi szereplésének irányát: „A versértelmezés tanáraként” szerepelt a sétatéri színpadon.

Szokott gondolataival szolgált a Kolozsváron is: beszélt a költő játékoságáról, humoráról, iróniájáról, „azzal a megszorítással, hogy az előadó a pedagógus-esztéta gyakorlatával, a példák logikai erejével igyekezett meggyőzni a hallgatóságát felfedezéseinek igazáról, és nem is próbálta álcázni didaktikai célját. Pedig ha mindezt versmondásban

érvényesíti, jobban meggyőzött volna József Attila-olvasatának egyedül érvényes voltáról, a »csak így szabad« realitásáról.” Ahogy darabértelmezésben nincs kizárólagosság, úgy versmondásban sem. Major pedig Miskolcon, a magyar Ifjúságban és Kolozsvárott is a maga értelmezését kizárólagosként prófétálta. S mint Kántor szelíden hiányolta Major igazolását versmondásában. Játékosság? Kántor véleménye: „Költő bizonyára nem lehet meg játékosság nélkül. Mert bármennyire is térre menjen, az önkifejezésnek ez a formája nyilván játék [mondjuk a fegyveres harchoz képest]; nem nehéz tehát József Attila lírájából »tani-tani«-szerű példákat felmutatni [Születésnapomra]. Ironia ez a javából. És társítható a példához még jónéhány. Kérdés azonban, hogy elsődleges meghatározója-e az említett verseknek – vagy épp József Attila egész költészetének – a Major kiemelte felfedezés... Vajon nem hangsúlyosabb-e az egységes műként élő szerkezetben az »Én nem fogom be pörös számát« kijelentése, illetve »édes Hazám, fogadj szívedbe«, s az »add meg boldogabb énekem« fájdalomtól átjárt kérése?” Kérdez Kántor, valójában tapintatosan kritizál, mert öröme gyöngíti szigorát. Szellemi légszomjas időben, „sorompós századunk” (Sütő András képe) kivételes hírhozója, Major Tamás Budapestről érkezett. Személyességével felidézte a költőt, s hiányt pótol a romániai magyar irodalmi-oktatásban; versolvasásra, versmondásra tanított. Kántor tapintatos volt a színház direktorával is: [„...illusztrációként? ellenpontként Bisztrai Mária is fellépett, egy másfajta versmondás képviselésében.] Az est párosa két estére átrándul Marosvásárhelyre [1980. XII. 5–6.]. Az előadásról méltatás nem olvasható a helybeli Vörös Zászlóban, de a lap Majorral interjút közölt. A harmincas évek színházi eseményeitől József Attilán át a Jenő–Lujzáig hullámszóttak válasza, melyből nehéz megállapítani, miben legendázott Major, s mit jegyzetelt hibásan a riporter. Az országos magyar napilap, az Előre minuszos hírre se méltatta Major József Attila-óráit. Abban az időben járunk, amikor Ruttkai Éva magánutakon látogatta költő-író színházi barátait, s az ártándi átkelőn a román vámos elvette Erdély-útikönyvét és a „csempész áruként” neki dedikált kéziratot, Kocsis István Jászai-drámáját.)

(Folytatjuk)

Páskándi sziszifuszi példázata

Széljegyzetek egy kicenzúrázott esszéfolym történetéhez

1. Az irodalom nyitottabb szellemű megközelítése érdekében az *Utunk* 1971 őszen a 6. lapon elindította a középiskolások figyelmére számító +1 oldalt. Páskándi rendhagyó líratörténeti útirajzát, *A vándor-lírát* szerencsésen egészítette ki Láng Gusztáv verstan-szemináriuma, valamint Király László kalandozása a modern költészet tájain, a *Bóják*. Páskándi esszéfolyma azonban a 33. résznél (Csokonai világszelídítése. In *Utunk*, 1972/23) megszakadt, hogy aztán „átvándoroljon” az *Igaz Szó* hasábjaira.

Az utolsó rész 1973 decemberében jelent meg az *Igaz Szóban*, a költő elmenetele előtt. Akkor már aligha gondolhatott arra, hogy ezek az írások valaha is kötetbe kerülnek. Csakhogy ez – a Páskándi jellegzetes észjárására valló, az életmű szerves részét alkotó esszéfolym – Magyarországon sem látott napvilágot 1974 után sem. A költő mindössze egyetlen alkalommal tért vissza *A vándor-líra* témaköréhez – a kecskeméti Katona József Társaság 1974. november 11-ei ünnepségén elhangzott előadásában –, de akkor sem utalt az erdélyi lapokban „elfekvő” sorozatára (Modernség és hagyomány viszonyának fogalmi, értelmező kifejtése. In *Forrás*, 1975, 3, 56–69). Később a *Mesterek kortárs szemmel* esszéiben fedezhettük fel nyomjelüket, legutóbb pedig *Az intellektus méltóságában*: „*A vándor-líra* című tanulmány-sorozatunkban – írta Dsida Jenő emlékének adózva – a magyar költészet sajátos értékeit próbáltuk feltérképezni s a motívumok stafétáját költőtől költőig, hogy Balassi mintegy »lólhátról látja a fenséges természetet«, Csokonai és Fazekas pedig lehajolnak a növényekhez, mert a természet mikroszkopikus dimenziói kezdik érdekelni őket. Vörösmarty és Petőfi romantikus lendületűnek látja a tájat, szellemek tanyájának, viharosnak vagy gyermekkorian idillikusnak. Berzsenyi tájain az antik fátum szele fúj: mítoszi alakokat idéző, és ha a tél »közelít«, ebben már-már az Idő jelzései hallatszanak. Ady tája »lapos«, mert a Kisszerűség és a Zsenialitás kontraszthoz – túl a társadalmi ellentmondások emlegetésén – ez kell. Itt vagy »leránt«, »lehúz« a táj

CSEKE PÉTER (1945) irodalomtörténész, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem ny., doktori témavezető tanára. Legutóbbi kötete: *Beckett Erdélybe jön. Páskándi Géza második alkotói korszaka, 1963–1973*. Kolozsvár, 2021, Polis Könyvkiadó.

sara, vagy pedig babonás; csak ritkán fenségesül, ha egészen »benső tájjá« válik, ilyenkor a szőlőhegy áttűnik az »elillant évek szőlőhegyévé«, s a költőt koszorúzni hivatott. Ki-ki saját életrajzán szűri át tehát a tájélményt. [...] Az annyszor megáldott erdélyi táj Dsida verseiben nemegyszer drámai tájjá változik.” (Az intellektus méltósága. In *Magyar Napló*, Bp., 2019, 96–111).

A korabeli irodalmi viszonyokra jellemző, hogy az *Utunk* vezérkritikusának számító Marosi Péter egy műhelybeszélgetésben még dicséri Páskándi, Láng Gusztáv, Király László, Cs. Gyimesi Éva +1 oldalát, hogy aztán a június 16-ai lapszámban váratlanul robbanjon Szócs István glosszája: *Ki groteszk?* Amit persze Páskándi sem hagyhatott szó nélkül. Replikája alatt ez a szerkesztőségi jegyzet olvasható: „Szócs István glosszája és Páskándi Géza fentebbi vitacikke mintegy jelzés számunkra: Páskándi *A vándor-líra* című, az *Utunk* harminchárom számában közölt irodalomtörténeti és irodalomelméleti »útirajza« mennyi döntő kérdését érinti esztétikai köztudatunk alakításának, s ezért milyen nagy jelentősége lehet e kérdések tudományosan megalapozott vitájának. Reméljük, erre sor kerül Páskándi Géza tanulmánya kötetben való megjelentetése vagy már befejező részének az *Igaz Szóban* való közlése után” (*Utunk*, 1972, 26).

A szellemi merénylettel felérő 1972-es fordulat alighanem a pártfőtikárnak az írók országos konferenciáján elhangzott beszédével függ össze. Az *Utunk* aláíratlan vezércikke ugyanis ennek „szellemében” kondítja meg az új formalizmus, az új esztéticizmus, a neo-l’art pour l’art vészharangját. Az óvatosságáról ismert Létay Lajos főszerkesztő a konferencián úgy ítélte meg a várható fejleményeket, hogy az idők nem kedveznek a magyar líra irodalomtörténeti „útirajzának” (sem). A kétkulacsosnak tartott Hajdu Győző, az *Igaz Szó* főszerkesztője épp az ellenkező következtetést vont le. Vezércikket rögtönzött a nyomdakész júniusi lapszám élére, amelyben kifejtette: az országos tanácskozás azt erősítette meg benne, hogy ne tévessze szem elől az esztétikai teljesítményt, ha szépirásról, a bíráló tudományos objektivitását, ha kritikáról, a folyóirat minőségét, ha szerkesztőségről van szó (Amiből nem lehet kiábrándulni. In *Igaz Szó*, 1972, 6, 795–800). Valaminő „új arcú esztétikumot” sürgetett, aminek jegyében kiemelte Deák Tamás, Kocsis István, Páskándi Géza, Szabó Lajos, Székely János, Veress Dániel – társadalmi igényből fakadó – drámáinak korszerűségét. Ezzel mintegy „menlevelet” nyújtott a már betördelt *Caligula helytartója* megjelenésének, az augusztusi számban pedig bejelentette *A vándor-líra* folytatását: „Folyóiratunk elkezdti a szerzőnek az *Utunkban* (1971, 42. sz. – 1972, 24. sz.) megindított esszéje befejező részeinek közlését.”

2. A Petőfi Irodalmi Múzeumban *A vándor-líra* szövegváltozatainak egybevetésével foglalatostkodtam, amikor a kezembe került Páskándinak *Az én Szüfposzom* című filozofikus esszéje. A Korunk-szabványoldalakra gépelt, mély értelmű szöveg Balogh Edgár főszerkesztő-helyettes és László Béla szerkesztőségi főtítkár kézjegyével került nyomdába, a szöveggondozást a kifogástalan nyelvérzékű Szabó Zoltánné Szarka Ilona végezte. Ami egyértelműen azt bizonyítja, hogy az írást a *Korunk* 1969. októberi számának betördelt laptestéből

dobatta ki a cenzúra. Dobatta, mert a sajtóigazgatóság emberei – saját tapasztalatból tudom – rendszerint „csak” javasoltak, a szerzőnek vagy a szerkesztőnek kellett „önként” végrehajtania a változtatásokat. A „váratlan rátalálás” nemcsak Korunk-történeti vonatkozása miatt keltette fel érdeklődésemet. Eszembe jutott, hogy a távozása előtt megjelent részben Páskándi ezt írta: Sziszüphosz „fő tragédiája éppen az, hogy nem ő, az ember a célja saját cselekvésének, munkájának, hanem a kőgörgetés maga: célból eszközzé vált, tehát Sziszüphosz eszközlétben teng, nincs »cél-léte«.” ([Csokonai] lírai világszelidítése. Szemelvények egy hosszabb tanulmányból. In *Igaz Szó*, 1973, 11, 697–707).

3. Csehszlovákia 1968-as lerohanása után Romániában átmenetileg lazult a cenzúra szorítása. Ősztől a *Korunk*ból is kezdtek elmaradozni a pártideológia közvetítését szolgáló „penzumok” – hogy aztán a hetvenes évek közepén újból visszatérjenek, immár gátlástalanul. Amikor fellapoztam az ominózus októberi lapszámot, a (régóta tudat alá süllyesztett) X. kongresszus (1969. augusztus 6–12.) ideológiai szelleme köszöntött rám; azé a legfelsőbb pártfórumé, amelyen „fontos megállapítások és elvi jelentőségű útmutatások hangzottak el a szellemi élet, a tudományos, művészeti és művelődési tevékenység valamennyi területével és ágával kapcsolatban” (Kallós Miklós: Politikai felelősségtudat. In *Korunk*, 1969, 10, 1447–1451). Ezek szerint 1968 után voltaképpen a pártfőtitkár beszédei minősültek a megyei és a központi sajtóellenőrzés kötelező szempontjainak. (Gyórfy Gábor: A Korunk a cenzúrahivatal jelentéseiben. In *Korunk*, 2007, 9, 128–131. Abban az időben Kolozsváron – a bukaresti Sajtó-főigazgatósággal párhuzamosan – Ráczy Győző, a megyei pártbizottság propaganda osztályának művészeti-művelődési kérdésekkel foglalkozó aktivistája cenzúrázta a folyóiratot.)

Páskándi börtön utáni önfegyelmére jellemző, hogy 1964-ben írt első drámájának, *A bumerágnak* a szövegét elrejtette, mert olyan egyértelmű volt benne a rendszerellenes kritika, hogy semmi esélye sem lehetett a megjelentetésre, még kevésbé a darab színpadi bemutatásra. Alighanem a műfajjal folytatott ösztönös „birkózása” és a „kvázi-esszéekkel” szerzett tapasztalatai, illetve művészetfilozófiai eszmefuttatásainak „abszurdoidokba” torkolló felismerései köszönnek vissza *Az én Sziszüphoszomban*. Megbízható irodalmi-művészeti kritika hiányában ugyanis addigi kísérleteinek filozófiai-esztétikai boncolgatásába – műveinek önértelmezéséhez – kezdett, és így olyan felismerésekhez jutott, amelyek fényében fel tudta mérni vállalkozásainak esélyeit, „sziszifuszi” erőfeszítéseinek értelmét.

4. A költő 1965 májusától folyamatosan jelen van a *Korunk*ban (Heyde-park, négy fal között. 1965, 5, 676–678). Ezt követően látnak napvilágot a „kvázi-esszé”-nek nevezett *Szabálytalan szerelmek*. „Szabálytalan szerelmek kísérnek – vallotta meg a *Gondattalanságban* –: művészetek, tudományok, sportok, amelyekhez frigytelenül kötődöm: festészet, futball, szobrászat, film, nyelvészet, színház, tévé, filozófia, zene. Szépek és távoliak, de mert a szimultán-élés ördöge nyugodni sose hagy, nem tudok róluk lemondani, bár örökösen érzem: egyoldalú ez a szerelem. Talán nem is ők vonzanak valójában, hanem bennük az

Esszé: saját gondolataim lehetősége.” Már a címek is különlegesek, merész gondolati „ívfénytől” sziporkáznak: Az abszurd „helyi színei”, 1965, 9; Még egy vésőnyomot, 1965, 11; Gondattalanság 1966, 7; A tárgyak zenéje 1966, 8; A kritika taigetosz hegyén, 1966, 11; Fogalomtágítás, 1967, 4; Gondolatok az abszurd fogalmáról, 1967, 6; Az abszurd gondolkodás forrásairól, 1967, 7; „Az abszurd jelenség” és a halál, 1969, 2.

A sorozatból kiderül, hogy akkoriban nemcsak egy műfaj sajátosságainak a kiismerése foglalkoztatta Páskándit – nyomasztó létfilozófiai helyzetérzékelésének adekvát megragadása annál inkább. Hogy megmeneküljön az ideológiai „ötágú csillagra” feszítéstől, kitalálta az abszurdoid fogalmát. Elővigyázatosságból folyton azt hangoztatta, hogy ez filozófiailag nem azonos a nyugati abszurdal. Nem is lehetett az. Mert amikor Romániában kezdtek felfedezni az abszurd művészet hallatlan igazát – írja egyik kritikus mentora –, „akkor Páskándi Géza épp egy minden társadalmi hatástól elzárt szanatóriumban feküdt súlyos betegen, majd amikor gyógyultan távozott, *abszurdként* távozott. Anélkül, hogy ideje lett volna bármilyen hatást befogadnia, még annyi haladéka sem volt, hogy akár Jean Genet nevét megismerje, egyszerűen teljesen érett abszurd novellákkal, színdarabokkal lepette meg bennünket. Úgy látszik, a szanatóriumi élmények autentikusabb forrásai az abszurd irodalomnak, mint az abszurd irodalom külföldi mintái” (Földes László: *Az értelem indulatával*. In *A Hét*, 1971, 16).

Szándékait azonban a hatalom emberei is hamar átlátták, „dekódolták”. Április 16-án jelent meg Földes idézett cikke. Nem telt el három hónap, és 1971. július 6-án meghirdették az ún. „mini kulturális forradalom” téziseit. Minek következtében Páskándinak ezt kellett olvasnia a *Contemporanul* című bukaresti hetilap 1971. július 23-ai számában: „Az utóbbi időben filozófiánktól, a marxizmus-leninizmustól idegen áramlatok, irányzatok kaptak lábra. Gyengül az ideológiai szilárdság, a kérlelhetetlen szigor bizonyos drámai művekben. Az egyik példa Páskándi Géza *A bosszúálló kapus* című darabja, amely az emberi feltételek, helyzetek sötét, komor, reménytelen képét kínálja csak úgy általában [...], az abszurd színház általánosító konklúzióit használja, mindent a hatalomért és létért való harcként bemutatva.”

Ebben a keretben kell értelmeznünk azt a folyamatot, ami végső soron áttelepedéséhez vezetett. Amikor ehhez a „pártpotentát” Fazekas János (1926–2004) támogatását kéri, akkor is erre hivatkozik: „Látjátok a sajtót, piszkálnak megint, már mióta. Ha vehemens természetem okán újra vád alá helyeznének, inkább főbe lövetném magam, semhogy börtönbe jussak” (*Begyűjtött vallomásaim*. Laki-telek, 1996, Antológia Kiadó, 135).

A börtön világából egy diktatorikus társadalmi miliőbe „visszaszabadulva” írja a *Szabálytalan szerelmek* darabjait, amikor is számára „az igazi demokratikus művészet” megteremtése a tét. Nézete szerint – fejtette ki a *Korunk* hasábjain 1966-ban – meg kell szabadítani az olvasót, a nézőt a naturalizmus sokárnyalatú terrorjától, hogy saját képzeletével, asszociációival egészíthesse ki a művészi

alkotásokba zárt világot, „a »lét terét«, amelyet alkotásunkban szemlélhet. [...] A csontadó a művész, a húst tegye csak rá a műélvező.” A „gondolkodás vákuumait” akarta eltüntetni agytágító, gondolatcsigázó műveivel, mintegy befecskendezni az egyéniség „bőre alá” az alkotói folyamat által megváltoztatott-átalakított „megélt anyag” új alakzatait.

5. Az *én Szisziüphoszom* motívumai kétségtelenül „rokonságot tartanak” a *Szabálytalan szerelmek* nem egy metafororikus alakzatával. Gondolok itt mindenképp előtt a mondavilágból ismert titokzatos Tajgetosz hegységre vagy a földtörténeti időből származó – szélszaggatta és vízmosta – feleki gömbkő *létportrét* inspiráló hatására: Szervátiusz Tibor *Móricz*-portréjára. Ezt a sort erősíti a szocreállal és a nyugati irányzatokkal ugyancsak szembeforduló Román Viktor szobrászművészről írt 1967-es esszéje, *A kő aktjai. A Haldokló ló* vonaglásában – emelte ki – „egy Pegazus megrendítő kínja tükröződik”. Páskándi alighanem a maga sziszifuszi kínjait is átélte, amikor a bukaresti műteremből kilépve eképp fogalmazott: „Filozófiájuk – e szobrok bölcsessége – póre hiánytalanságukban van. Határozottan, olykor a kétkedés biztonságával is – teljesíti a legszebb, legigazabb művészi, szobrászi hivatást: bizonytalan térben az alkotás biztos támaszpontjait nyújtja az embernek.”

Tajgetosz-értelmezésében nemcsak a küzdelem értelmének kételyét kell látunk, hanem egy olyan attitűdöt, amelyik nem leszerel, hanem még inkább felmagasztalja azt, aki a küzdelem értelmetlenségének tudatában is vállalja, amire elszólítottatott. Kögörgető példázata joggal tekinthető az önépítés, a cselekvés, a soha föl nem adható küzdelmek szimbólumának.

6. Az 1969-es Ady-ünnep alkalmával Székely János és Szilágyi Domokos disszonáns hangot ütött meg. Lényegében mindketten azt állították, hogy Ady költészete már a múlté. Megszólalt Páskándi is, aki abból indult ki, hogy Székely János és Szilágyi Domokos nem Ady babérjait tépi, hanem „fejhez állóbb” babért kívánnak neki. Kétrészes esszéjében (*Utunk*, 1969, 15–16) ezt teszi maga is, visszautalva a *Korunk* hasábjain közzétett fejtegetéseire, megelégedve *A vándor-lírában* használt példáit, példázatait, fogalmi horizontjának lényeges elemeit.

Egy esztendővel később az alkotás folyamatába is beavatott: „Egy virágszirmot 1970. szeptember 26-án éppen olyannak csak egy egynolcvan magas barna férfi láthatott a kora reggeli napsütésben.” Meggyőződése – a költészet halálát 1973-ban kimondó Székely Jánossal ellentétben –, hogy „a líra nem is az emberrel, csak általa halhat meg véglegesen, mert a líra nem más, mint képe annak a természetnek, amit az élőlény magába fogad, körülszokja, magához idomítja, hogy ne féljenek egymástól. A lírai megismerés-történet pedig nem más, mint annak a küzdelemnek a képsorozata, melyet az ember a vad külsőnek önmagával való szelídítéséért folytatott. A külső belsővé tevése: a költő magába hívja a világot, hogy saját meghitt négy fala között vallhasson neki róla és önmagáról. A Szabó Lőrinci »különbéke« emberi egy-lélek és természet, a világ, a múlt, a jelen és jövő között.”

7. Páskándi „különbékéje” lenyűgöző irodalmi műveltségéből és írói-művészi intuíciójából táplálkozott. Miközben rendhagyó líratörténettel gazdagította műfajspektrumát, gondolatrendszerének sűrű fogalmi hálózatával lepte meg olvasóit. Sokat időz természetesen az absztraktnál, a groteszknél, saját „vessző-paripáinál”.

Fogalomhálózata lényegében alkotói világképét vetíti az olvasó „én-képére”, ami abban a korban alighanem egyedülálló módon történt:

alaphangulat, allegorikus, alliteráció, alluzivitás, amor sanctus, anakronisztikus, animisztikus, antropocentrikus, ars poetica, aspektus, aszketikus, asszociáció, atavisztikus, attribútum, avantgárd, Balassi-strófa, betűrím, bóklíra, deduktív, deform, deisztikus, demitizálás, differenciál, diffuzitás, dimenziós, diszkrepancia, diszkurzivitás, ditirambikus, egyensúlykánon, előd-vers, empirikus, én-beszéd, enjambement, epigon-ság, epiteton, etimologizálás, eufémia, evidens, excellál, extravertált, fekunditás, filozófiai idő, freudista szempont, futurumfília, geometriai magány, gnoszeológikus szféra, gyón-díszítettség, hierarchia, hipertrófiás, impresszionizmus, incognito, induktív, infuzitás, integráló látás, intuíció, írástechnika, kancsalrím-lehetőség, kataklizmaérzet, kausztikus, koegzisztencia, kohéziós erő, komikai katarzis, komikum-oldó, komparáció, konjunkturális érték, kontemplálás, konvenció, konvergencia, konzekvencia, korstílus, kozmikus, kozmikus anatómia, költői arsenal, kabalisztikus, kultúrantropológia, l'art pour l'art, lélekvándorlás, létérzés, licentia poetica, lírai anatómia, lírai beidegződés, lírai én, lírai módok, lírai szellem, lírikus előd, megszólító vers, metaforizálás, metaforizmus, metapszichika, mikrokozmosz, mikroszkopikus, monofon, monumentalitás, „művészeti” konzumformák, nemzeti „én-tudat”, neorealizmus, népi szürrealizmus, normatizált cselekvés, obszesszív, oratio recta, ornamentumosság, önexponálás, őspszichológiai medicina, pacifizmus, panteista, parabolisztikusság, perfectumfília, perifrázis, pesszimizmus, plutokrácia, poliformizmus, pre-carteziánus, predestináció, primér történetiség, pozitivistá filozófia, referencia, reinkarnál, reinkarnálódik, relativitáselmélet, retrospektív, rezisztencia, ritmus-remiszcencia, strófaépítkezés, strófalebontás, szaturáció, Szaturnuszgyűrű, szellemi patina, szenzoriális, szenzuális, szillogizmus, szimbolizmus, szimbólum-csíra, szimultaneitás, szkeptikus, szpektákulum, szürrealizmus, tájromantika, terrorisztikus művészet, tiszta rím, tudatmögötti, versnyelv, verspillanat, virilitás, viselkedés-analízis.

Mitológikus szimbólumokra (Apolló, Apokalipszis, Dionüszosz, Herkules, Oidipusz, Prokrusztész, Prométheusz, Sámson, Sziszüphosz, Tajgetosz, Venus) éppúgy épít, mint biblikusokra (Delila, Illés, Krisztus, Lázár, Léda, Ruth) vagy történelmiekre (Csák Máté, Esze Tamás, Dózsa György, Rákóczi). Nem véletlen az sem, hogy a *felvilágosodás korának szerelmese* (Descartes, Erazmus, flagelláns vonás, inaktív humanizmus, keresztényi askézis, keresztényi költészet, keresztényi szépségeszmény, Mária-kultusz, „reneszánsz büntudat”).

Hogy mennyire otthonos a magyar líra/magyar irodalom értékvilágában, az minden bizonnyal kislexon-terjedelmet igényelne. Ezúttal érjük be ennyivel: *Apáti Ferenc, Arany, Arany László, Babitsné Török Sophie, Balassi, Barcsay Ábrahám, Batsányi, Benjámín László, Berde Mária, Berzsenyi Dániel, Bessenyei, Bezerédi Amál, Bornemissza Péter, Cs. Szabó, Csokonai, Dukai Takách Judit, Dutka Ákos, Emőd Tamás,*

Endrődi Sándor, Erdélyi József, Faludi Ferenc, Fazekas, Féja Géza, Földessy Gyula, Füst Milán, Gábor Andor, Garay, Gyóni Géza, Gyöngyösi, Gyulai Pál, Hajnal Anna, Heltai, Hervay Gizella, Ilosvai Selymes Péter, Illyés, József Attila, Juhász Ferenc, Juhász Gyula, Kaffka Margit, Karinthy, Kassák, Kazinczy, Kecskeméti Vég Mihály, Komjáthy, Kiss József, Kosztolányi, Kölcsey, Lányi Sarolta, Lesznai Anna, Liszti, Madách, Mikes Kelemen, Miklós Jutka, Moldvai Mihály Deák, Molnár Ferenc, Nagy László, Nemes Nagy Ágnes, Németh László, Orczy Lőrinc, Petőfi, Petőfiné Szendrey Júlia, Petrőczy Kata Szidónia, Pilinszky, Radnóti, Ráskay Lea, Reviczky, Rímay, Salamon Ernő, Sinka, Sövényházi Márta, Szabó Dezső, Szabó Lőrinc, Szabolcska Mihály, Szécsi Margit, Szép Ernő, Szkhárosi-Horváth András, Tamási Áron, Tar Benedek, Táncsics Mihály, Tinódi Sebestyén, Tompa Mihály, Tóth Árpád, Vajda, Várnai Zseni, Veres Péter, Vörösmarty, Weöres Sándor, Zrínyi.

Miközben a világlíra tájaira is mindig van kitekintése: Apollinaire, Bacovia, Baudelaire, Bessenyei, Blok, Breton, Burns, Dante, Goethe, Majakovszkij, Minulescu, Puskin, Rabelais, Schelling, Schiller, Shakespeare, Shelley, Tudor Arghezi, Victor Hugo, Villon, Voltaire. Ókori és/vagy kortárs filozófusok egyképpen a segítségére vannak (Bergson, Bernstein, Camus, Darwin, Dilthey, Dürrenmatt, Epikurosz, Feuerbach, Hegel, Huizinga, Husserl, Kaiser, Kant, Kierkegaard, Lucretius Carus, Lukács György, McLuhan, Martin Esslin, Ortega y Gasset, Sarte, Weiland), ha a jelen útvesztőiben el akar igazodni.

8. A *vándor-líra* egyik szekvenciájában a lírai eszközök összehasonlító elemzését ajánlja a verskedvelők figyelmébe. Nevezhetjük ezt akár „oknyomozó verselemzésnek” is. Miért tartja ezt a verselemzések hasznos kiegészítő módszerének? Azért, mert ezzel a „szellemi detektívkedéssel”, kellő játékosággal a versolvasó-elemző érdekeltté válik az önképzésben. Az olvasónak – fejtette ki – bár egyetlen kiválasztó szempont szerint végzi a vizsgálatot, „egyszerre kell néznie az egyes verset és a többiekhez, sőt az egész irodalomtörténethez való kapcsolatát”. Így észreveszi a részben az egészet, az egyesben az általánost, a kiragadott versben érzi az egész irodalmat. Ennek köszönhetően folyamatában láthatja az irodalomtörténetet – „nem mint egymástól elszigetelt írók egymás melletti és utáni sorozatát”, hanem „mint erdőt, amelyet a fák sokasága alkot ugyan, de amely minőségileg más, mint az elszigetelt fák sokasága. Hiszen más az a fa, amelyik erdőben él, és megint más, amelyik síkság közepén magányosan áll. Az erdőben élő fa kapcsolatban áll a többi fákkal, hat rája az együttélés: mohásabb, zöldebb stb., mint egy, a pusztaságon önmagára utalt, a napfénynek állandóan kitett magányos fa. Az erdei fák tartják egymásnak az árnyékot, az erdőnek más a levegője, egyáltalán: levegője van; néhány elszigetelt fának nincs. Summa summárum: látnunk kell a fáktól az erdőt is: az irodalom egészét mint élő, folytonos, összefüggő-kapcsolódó, megújuló, fejlődő, változó szellemi szervezetet és nem csupán az egyes írókat, költőket.”

A *Beékelt fejezet a módszerről* című okfejtésből idéztünk egy részletet. Páskándi épp akkor készült áttérni a Csokonai „világszelidítése”-ciklus témakörére. Hogy ennek az elindításához a maga számára időt nyerjen, a 14. rész után összefoglalta

A *vándor-líra* építkezésének „módszertanát”, számtalanszor hivatkozott kedvenc szerzője problémalátására utalva (Descartes: *Discours de la méthode*, 1637). Persze, az épülő kötet szerkezetében ennek ott nem volt helye. Ezért később *Kis pedagógiai intermezzo* címen tekintélyes fejezetté bővítette tapasztalatait. A Függelékben olvasható teljes szövegre itt a „vers-író” órákkal szeretnők felhívni a figyelmet:

„Természetes, hogy nem a »költő-nevelés« az órák célja, s az is természetes, hogy inkább a nagyobb diákokkal lehet ilyesmit szervezni: akár versenyszerűen is. Végül: a *cím-tesztet* ajánljuk. A tanár legépeltet néhány – lehetőleg a diákok számára ismeretlen – rövidebb novellát, karcolatot, verset a szerző neve és cím nélkül. Ezt kiosztja. A feladat a következő: adjanak neki címet, legalább hármat, de ki minél többet ad – annál jobb. Ezt nem csupán a képességvizsgálatnak tesz jó szolgálatot, hanem fejleszti a diák kiválasztó és elvonatkoztató képességét is. Ám nem csak ennyi van: be lehetne vezetni bizonyos órákra a *szójátékcsinálást* mint tárgyat: a szójáték ugyanis a nyelv szellemét villantja fel.

Ezeknek a teszteknek, játékos versenyeknek tehát nem csak passzív és egyoldalú képesség- és hajlamvizsgálati hasznuk van; az ti., hogy a tanár megismeri diákjait, tudja, kit mennyivel lehet »terhelni«, s a képzelete, érdeklődése milyen irányú, hanem aktív is: a diák szellemi életét serkenti, energiáit jobban bevonja az észpallérozásba, s le is köti e játékos tanulás.

És végül, de nem utolsósorban: abból kell kiindulnunk, hogy az a diák, az az ember, aki egyszer – bármilyen szinten is – belekóstol az írás műhelytitkaiba, alkalma van az írás lélektanát saját magában megfigyelni, az mindig hajlamos lesz arra, hogy mélyebbre hatoljon egy írásműbe, s ne elégedjék meg a pusztá olvasmányélménnyel.”

Huszár Magda irodalomszervezői tevékenysége a nyugati emigrációban

2020 decemberében elhunyt Huszár Magda költő, műfordító Berlinben, családja körében 96 éves korában.¹ De ki is volt ő, és miért érdemes egy irodalmi folyóirat hasábjain megemlékezzünk róla?² A véletlen hozta úgy, hogy lehetőségem volt Huszár Magda leveleit, jegyzeteit, kézíratait rendezni,³ amelyekből egy egészen érdekes 20. századi életút rajzolódott ki. A dokumentumok megannyi szálon kötődnek a magyar, és a magyar mint európai irodalomhoz, és maga Huszár Magda is, pedig kevéssé ismert személyről van szó. Tanulságos egy pillantást vetni erre a termékeny pályafutásra, amelyben igen érdekes levelekre bukkanhatunk a magyar irodalom legismertebbjeivel.

Huszár Magdaléna 1924-ben született Bánffyhunyardon (Huedin, Románia) egy unokatestvérekben gazdag, nagy református családban. Édesapja Huszár András gépészmérnök, aki családi és városi körben ismert volt szerteágazó irodalmi levelezéséről. Bánffyhunyardot Huszár Magda számára mindig a felhőtlen gyerekkori idilli levegője lengte körül, jegyzeteiben és elbeszéléseiben mindig vissza-visszatért ide, és később írói álneve is Bánfi Magda lesz. A vész-korszak alatt zsidó származásuk miatt igyekeztek megbújni: Huszár András taktikája a gyakori és feltűnés nélküli költözködés volt, miközben a családtagoknak megtiltotta a csillag viselését, és így sikerült a családnak túlélni.

Az egyetemi évek alatt, a negyvenes évek második felében Budapesten találjuk Huszár Magdát, ahol építészetet hallgat, itt ismeri meg a filozófus-urbanista Kotányi Attilát, akivel később összeházasodnak. Kotányin keresztül kerül Hamvas Béla és a Dialogikus Iskola körébe, itt ismeri meg Szabó Lajos

ÉGŐ ÁRON (1987) történész, jelenleg Bécsben és Esztergomban dolgozik.

- 1 Horváth Ágnes: Huszár Magda (1924–2020), 2021. január 26. <https://litera.hu/irodalom/publicisztika/horvath-agnes-huszar-magda-1924-2020.html> (letöltés 2023. október 26.)
- 2 Bánfi Magda in Nagy Csaba: *A magyar emigráns irodalom lexikona*. Budapest, 2000, Argumentum-PIM-Kortárs Irodalmi Központ, 61.
- 3 Köszönöm a hagyaték rendezésének és tanulmányozásának lehetőségét gyermekeinek, Kotányi Magdának, Kristófnak, Zsófiának. Az összes itt idézett levélrészlet és dedikáció a család tulajdonában van Berlinben.

filozófust is, akihez Kotányival egyre szorosabb szellemi barátság köti őket. Szabó „csütörtöki beszélgetéseknek” nevezett szemináriumaira is az ő lakásukban kerül sor. Annak a fajta széles körű irodalmi ismeretségének az alapjait, amiről a 60-as években kelt levelek tanúskodnak, ebben az időben vethették el.⁴ Bár ebből az időből alig találni írásos dokumentumot,⁵ Huszár Magda úgy emlékszik vissza, hogy a „magyar irodalmi berkekben” akkoriban is már „Budapestben mindenki ismert mindenkit”.⁶

Huszár Magda férjével és három gyermekükkel 1956 végén vágott neki az emigráció embert próbáló kihívásainak, és bár az első cél Bécs lett volna, és a német nyelvterület, először Jugoszláviában találtak menedékre. A családi legendárium szerint Hamvas Béla *Sylvester* című munkáját az ő óévi történetük ihlette a fagyos menekülttáborban. A Szabó Lajos köré tömörült szellemi kör próbált együtt maradni, több levél és kérelem (elsősorban Svájc felé) maradt meg, amiben lehetőséget keresnek egy közös ösztöndíjra. Ez nem valósult meg. Innen az út 1957-ben Brüsszelbe vezetett. Bár az emigráció éveiben elvált férjétől, a világméjük és a szellemi elkötelezettségünk hasonlóságainak köszönhetően kapcsolatuk – levelezésük tanúsága szerint – szoros és bensőséges maradt. Huszár franciás műveltségének köszönhetően gyökeret vert Brüsszelben, és egészen a 2010-es évekig itt is töltötte aktív éveit. Aktív tagja lett a brüsszeli református gyülekezetnek mint hívő és mint a magyar kultúra és nyelv támogatója. Az első olyan tevékenysége, amiről dokumentumaink vannak az ebben az évben megszervezett *Peintres Hongrois* című kiállítás a Palais des Beaux Arts-ban, amelyen Vajda Lajos, Szabó Lajos, Kotányi Attila, Szabó Lyubomir és Bálint Endre képeit láthatta a közönség.

Az ötvenes-hatvanas évek fordulója magánéleti nehézségei után a következő évtizedben a levelekben a magyar irodalmi életbe teljesen beágyazott Huszár Magdával találkozhatunk. A dokumentumokból kitűnik, hogy a Párizsban székelő és igen aktív irodalmi-társadalmi életet élő Gara Lászlónak nem csak barátja, informális kollégája s a visszaemlékezések is ennél jóval többet sejtetnek.⁷ Azt hogy a munka és személyes kapcsolatuk mennyire volt mély, nehéz feltárni, mert a levelezés itt nagyon hiányos.⁸ A családtagok visszaemlékezése

4 Huszár lektorálta Határ Győző *Az őrző könyve* című művének kéziratát 1948-ban. Erről ld. Határ Győző: *Életút II.* Szombathely, 1994, Életünk.

5 Kapcsolatát Balázs Bélával tanúsítja: Huszár Magda levele Balázs Bélának. H. n. 1945. nov. 8. MTAK kéziratár Ms 5021/247. 2 f.

6 Bánfi Magda: Fejben, írásban, szóban, képben: Szabó Lajos (1902–1967). *Irodalmi Újság*, 1967. december 1.; újraközlés: *Életünk*, 1989 (27. évfolyam, 1–12. szám), 1989/9–10. szám, 955–956.

7 Tüskés Anna, „te áldott Antológ, kitől en-nemzetem külhoni híre-sorsa lóg!” Gara László élete és munkássága. *Irodalomismeret*, 29: 2 (2018), 44–81; Tüskés Anna, „en-nemzetem külhoni híre-sorsa” Fejezetek a 20. századi francia-magyar irodalmi kapcsolatok történetéből. Budapest, 2020, Reciti, 121–177.

8 Gara búcsúlevele Huszárnak: Szabó Zoltán. „Levelek Zsuzsihoz: »Gara megölte magát«, közli Ablonczy László. *Hitel*, 2002, 7. sz., 33–42.

szerint Gara halála igen megviselte őt. Huszár Magda úgy emlékezett, hogy a Maison Internationale de la Poésie-nál együtt dolgoztak valamilyen formában, és itt ismerkedtek szorosabban össze. Az mindenesetre sejthető, hogy a Gara által hagyott űrt az irodalmi szervezésben igyekeztek, ha nem is betölteni, de némiképp pótolni. Rónay György így ír neki 1966 szeptemberében, Gara László halála után fél évvel: „Bármilyen hülyén hangzik is, hogy nagyon örülök neki, valóban nagyon örülök neki, hogy valaki vállalja a lehetőségekhez képest Laci szerepét; [...] No, de nem erről van szó, hanem a Maga tervéről, terveiről? Megint hülyén hangzik, de biztosítom, hogy mindenben számíthat rám, amennyiben valami hasznomat tudja venni.” A terv egyébként a katolikus magyar irodalmat bemutató cikk egy brüsszeli folyóiratban. A tervek aztán egy Balassi-kiadás felé gravitálnak.

Azt hogy ebben az időben Huszár Magda milyen szerepet tölthetett be, jó érezteti egy Nemes Nagy Ágnes-dedikáció 1967-ből a *Napforduló* példányába: „Magdinak, úgy is mint a modern magyar vers helytartójának és lábtörésig istápjának, szívbéli szeretettel.” Ha elvonatkozunk a dedikáció műfajának túláradó stílusától, így sem teljesen közömbös, amit a költőnő megfogalmaz. Nemes Nagy később is többször találkozott Huszárral Brüsszelben.⁹ Sejthető azonban, hogy barátságuk az évek alatt, ha nem is vesztett a fényéből, de patinásabb lett.¹⁰ Nemes Nagy egy másik dedikációja így szól 1982-ből: „Kotányi Magdinak, emlékére a brüsszeli szép napoknak, a régi szeretettel.”

Gara Lászlóval való szoros barátságához érdekes adat Cs. Szabó László levele, amiben Gara egyik korábbi lakcímére kérdez rá 1967-ben: „Van egy kérdés, egészen biztos, hogy meg tudja válaszolni, az is majdnem biztos, hogy kapásból. Erősen úgy emlékszem, hogy 1947 februárjában elkísértem G. Lacit Rue Sorcuof-i (sic!) lakásáig. Jól emlékszem? Ott lakott 1947-ben?” Huszár levelei Cs. Szabó hagyatékában 1965 és 1976 közötti időszakból maradtak fenn.¹¹

Illyés Gyula 1966-ban így ír: „Kedves Magda, sok szeretettel, együttérzéssel gondolunk Rád, szeretnénk látni, beszélni veled. Május végén néhány napig Belgiumban leszünk, felhívunk telefonon. Addig is meleg rokoni érzéssel ölelünk – Flóra, Gyula.” A kondoleáló levelet személyes találkozás követte július elején.¹² A bensőséges leveleknek és nyaralásról küldött képeslapoknak, amiket Illyés Gyula szinte mindig együtt ír Kozmutza Flórával, sajnos 1966 után nincsen nyomuk, Illyés levelezésében viszont fennmaradtak Huszár levelei. Egy

9 Pl. 1977 júliusában. Erről ld. Nemes Nagy Ágnes: *Az élők mértana, II.* Budapest, 2004, Osiris, 58–73.

10 Huszár hat levele Nemes Nagyhoz 1966–1969 között, Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Nemes Nagy Ágnes-hagyaték V. 5866/217. Közölve: „láthatatlan selyemsál a számon” Nemes Nagy Ágnes és Lengyel Balázs leveleiből. S.a.r. Buda Attila, Pataky Adrienn, Tüskés Anna. Budapest, 2019, Gondolat Kiadó, 97.

11 Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár, Cs. Szabó László-hagyaték V. 6021/397.

12 Illyés Gyula: *Naplójegyzetek, 1961–1972.* S.a.r. Illyés Gyuláné. Budapest, 1989, Szépirodalmi, 194.

1978-as naplójegyzet arról tanúskodik, hogy valóban volt egy évtizednyi hallgatás kapcsolatukban: „Július 22. Küldemény – Brüsszelből. Hosszú levéllel (beszámolva az eltelt tíz évről) Kotányi Magda a *Nouvel Observateur* cikkét borítékozta, Bernard Guettáét Magyarországról.”¹³

1966-ban kelt az első (fennmaradt) levél Ottlik Gézától. Két éven keresztül, 1968 januárjáig havi rendszerességgel érkeznek „Cipitől” a levelek. Itt is, mint más esetekben, nehéz megállapítani, hogy a levelezés megszakadt-e, vagy csak elveszett. Az feltételezhető, hogy Huszár Magda a *Hajnali háztetők* francia fordításának tervével kereste meg Ottlikot. 1967. szeptember 22-én kelt levelében azt írja Ottlik Géza: „Köszönöm szépen az összes küldeményt, a fordítást, a leveleket és a *Háztetőkről* írott értő, okos és jóleső dolgokat. Közben azonban, pontosan tegnap reggel levelet kaptam de Goustine-től, ami eléggé lesújtott, azóta is kétségbeesetten töröm a fejem, mit csináljak. Kifogásolja a maga fordítását, és én még csak el se tudom dönteni, igaza lehet-e, vagy sem. [...] Nem tudok hát mást írni de Goustine-nek, csak azt, hogy én továbbra is szeretném, ha maga fordítaná...”

Kettejük levelezésébe egy idő után Újlaky (Charlotte) Sára, Ottlik német fordítója is becsatlakozik. Úgy látszik, a feladatok nehézségei alatt fáradozó Újlakynak sokat jelentenek Huszár biztató szavai: „Akár hiszed, akár nem, ezidő szerint a Te hitedből és elánodból élek; én ki vagyok zsigerezve, az Ottlik-dolgot is csak presztízsből, de kókadtan csináltam. A te lelkesedésed ébresztette fel a hamu alá került saját elánt.” Újlaky arról kérdezi egy másik levélben, hogy a *Magyar Műhelyt* érdekelné-e esetleg egy a Német Szövetségi Köztársaságban alkotó fordítók helyzetéről írott szöveg.

Egyébként nem Újlaky az egyetlen, akinek biztatást adnak Huszár sorai. Egy 1974-es levélben így ír Szentkuthy Miklós: „Kedves jó Magda, el se tudja képzelni, milyen rendkívüli örömet okozott nekem, hogy Miklóst el nem felejtette, sőt irodalmi védőszárnyai alá óhajt venni. Igazán szívem mélyéig meghatott, azonnal válaszolok is a mellékelt 1785 oldalon, tehát egyelőre csak röviden, de annál hosszabb, sokkal hosszabb és virágzó szeretettel Miklós.”

1967-esek a Pilinszkyvel váltott levelek. Ezekben egy brüsszeli útról van szó, londoni kitérővel: „Kérem, jöjjön ki értem a pályaudvarra – kéri Pilinszky –, a peronon várom, ahogy megírta. Addig is sok-sok szeretettel, barátsággal üdvözlöm: Jancsi” – zárja sorait a költő. Belgiumban július 4-től a hónap végéig tartózkodott Pilinszky Lámfalussy Sándoréknál, illetve Kotányi Magdánál.¹⁴ Ez az út egyébként jól sikerült Cs. Szabó szerint: „Pilinszky Jancsi elragadó volt,

13 Illyés Gyula: *Naplójegyzetek, 1977–1978*. S.a.r. Illyés Gyuláné, Illyés Mária. Budapest, 1992, Szépirodalmi, 359.

14 Huszárnak írt levelek nincsenek Pilinszky János összegyűjtött levelei között, viszont 1967-ben Pilinszky többeknek Huszár Magda brüsszeli címét adja meg, ahol elérhetik őt, illetve ahonnan Huszár Magda tovább tudja küldeni a neki címzett leveleket. Pilinszky János összegyűjtött levelei. S.a.r. Hafner Zoltán. Budapest, 1997, Osiris, 189–205.

ujja körül forgatta Londont. Beszélt a BBC-ben is” – írja ugyanebben az évben. Pilinszky be is számol erről az interjúról egy későbbi levélben.

Az 1966–1976 közötti évtized tevékenységéhez hozzátartozik, hogy Huszár Magda a *Magyar Műhellyel* és az *Új Látóhatárral* is kapcsolatban volt. Az *Új Látóhatárban* jelentek meg a Bánfi Magda álnéven szignált versei 1968-tól. Az alias használatára többek között azért volt szüksége, hogy a Pesten élő édesanyját ne érje kellemetlenség.

A levelek számából úgy látszik, hogy a ’70-es évek második felétől – talán a kádári konszolidáció miatt – az aktivitás szervezői jellege csökken. Ahogy Huszár Magda fogalmaz: „Azt szerettem volna, hogy az alkotók egy kis (nyugati) szabad levegőhöz jussanak.” Lehet, hogy az alkotók mozgása a ’70-es évektől fogva kevesebb támogatást igényelt.

Külföldi kiadásokról azonban van szó. A már említett Szentkuthy-leveleken kívül 1982-ben Spiró Györgynek ír, aki így válaszol: „Kedves Magda, mit mondd, nagyon örültem kedves levelének. Persze minden dicséret jól szokott esni az embernek, de azért számomra külön értéke van az olyannak, amit más tapasztalatokkal rendelkező, és engem személyesen nem ismerő olvasóktól kapok – pláne a ’világ végéből’ [...] Ami a külföldi kiadást illeti, szkeptikus vagyok.”

Úgy látszik, hogy a Spiró fordítás ügye megfeneklett, de Kányádi Sándor munkáiból készült francia fordítás. A rendszerváltás körüli levelekből

körvonalazódni látszik egy elképzelés, hogy Kányádit esetleg irodalmi Nobel-díjra kellene előterjeszteni, hogy a vasfüggöny keleti felére irányítsa az olvasók figyelmét úgy is, mint erdélyi író. Ennek érdekében kezdődnek a fordítások, ami díjtól függetlenül is tovább folytatódnak: „örülök a franciául való megjelenés talán-talán kilátásának. De még inkább örülök Magda irántam tanúsított gondviselő jóságának” – írja 1998-ban Kányádi.

Ezeket a leveleket olvasva persze a feladatunk az, hogy visszafelé gondolkodjunk, és a válaszból sejtjük meg, hogy mit ír Huszár. Ezért különösen érdekes egy Fejtő Ferencnek írt levél 1993-ból, ahol a Gara László szerkesztette 1962-es *Anthologie de poésie hongroise* című munkájának az újra kiadásáért¹⁵ tett fáradozásait ismerteti az elmúlt hat évből: „1991 elején itt járt Brüsszelben Göncz Árpád. Átadtam neki ajándékba egyiket a birtokomban lévő két antológia példányból, úgyis, mint műfordítónak, és egy levelet mellékeltem, amelyben kértem, hogy hasson oda: emlékezzenek meg Gara halálának 25 éves évfordulójáról.” Huszár Magda az utolsó időkig aktív volt, átdolgozott Hamvas Béla *Karneválfordítása* elkészült és a L'Âge d'homme Kiadónál várja, hogy megjelenjen.

Huszár Magda leveleinek töredékein keresztül egy a magyar irodalmi életbe beágyazott alak sziluettje rajzolódik ki, de a körvonalak még nem elég erősek és a színek tompák. A részleteiben ismert és a teljesen talán soha meg nem ismerhető levelezésből kitűnik, hogy a magyar irodalmi életben élő személyiséggel van dolgunk. Rajta keresztül és vele együtt átfogóbb vagy még inkább, részletesebb képet tudunk festeni a 20. század második fele magyar irodalmi (köz)életéről. További kutatásokra – mint minden esetben – most is szükség van a család birtokában levő hagyaték mellett mások közgyűjteménybe került hagyatékában.¹⁶

Huszár Magda személyében egy elkötelezett irodalmárt veszítettünk el, akitől egyelőre igen keveset tudunk. Egy azok közül a nők közül, akinek életútjáról leginkább úgy értesülhetünk, mint Szabó Lajos tanítványáról, Kotányi Attila feleségéről vagy éppen Gara László utódáról az '56 utáni nyugati emigráció irodalomszervezésében, holott az életút a saját jogán is érdekes és tanulságos, mint egy 20. századi (nő)sors. Széles kapcsolati hálójának csekély töredékét tudta csak felvillantani a jelen tanulmány a figyelem felkeltésére a család tulajdonában fennmaradt dokumentumok jövőbeli teljes feldolgozásáig.

15 Ha az 1962-es antológiát nem is sikerült újra kiadnia az utókornak, Gara 1957-es kötetét (*Hommage des poètes français aux poètes hongrois*, Paris, Seghers) igen kétnyelvű, francia-magyar kiadásban: *À la mémoire de Ladislav Gara László emlékezete*. Szerk. A. Szabó Magda. Budapest, 2023, MMA.

16 Pl. Bánfi Magda tíz levele Cs. Szabó Lászlónak, 1965–1976. Petőfi Irodalmi Múzeum, Cs. Szabó László-hagyaték V. 6021/397.

Mitévők legyünk?

Néhány gondolat Gecse Géza: *Orosz nagyhatalmi politika, 1905–2021* című könyve olvasása közben

(2. rész)

III. Vázlatpontok egy alapmunka értelmezéséhez

Mindennek tudományos igényű megközelítéséhez – a „klasszikus” orosz (kül) politikai gondolkodás rejtett erővonalainak, törvényszerűségeinek kitapintásához/megértéséhez, ideértve a sajnos ki nem zárható geopolitikai „meglepetéseket” is – elengedhetetlen (megkerülhetetlen) Gecse Géza alatt töredékesen ismertető nagy műve. Amelynek tárgyilagos bemutatása, épp aktualitása és fontossága miatt, ismétlem, szinte lehetetlen vállalkozás (*mission impossible*).

De először néhány mondatot a Szerzőről: közismert dolog, hogy alig van olyan tudós kutató, aki úgyszólván „véletlenül” választ témát magának, bár elvétve akadnak kivételek is talán, amikor, *látszólag*, a tárgy találja meg az embert és nem *fordítva*. Ám alaposabb vizsgálódáskor többnyire ilyenkor is kiderül(het), az esetlegesség gyakorlatilag kizárható: a mindenkori *auctorok* előélete, eszmélkedése, korai bevéődései, korábbi stúdiumai, nyelvismerete (etc.) legtöbbször meghatározó módon írják elő további kutakodásuk irányát – s annak céljait.

Ez különösen „áll” a Szerzőre, aki ugyanúgy Leningrádban (Szentpétervárott) látta meg a napvilágot kárpátaljai magyar apa és észta anyja (egy másik finnugor rokon nép leánya) gyermekeként, akárcsak könyve utolsó részének főszereplője, a nála épp tíz esztendővel korosabb Vlagyimir Vlagyimirovics Putyin. Adott tehát az orosz világ s az orosz (meg az észta) nyelv zsenge gyermekkorban megszerzett, következésképpen életre szólóan rögzült ismerete, amely akkor is örök élmény, egyszersmind természetes emeltyű, ha Gecse Géza másodlagos szocializációja kilencéves kora – 1971 – óta Kádár János ’emberarcú’ szocializmust „építő” Magyarországnán történt: a Szabolcs megyei Kemecsen, Nyíregyházán s végül, immár egyetemistaként, Budapesten. Ilyen előzmények után már „csak” egy nagytudású, empatikus képességekkel megáldott „iskolateremtő” tanárember szükséges, hogy a jó eszű, ambiciózus fiatalembert „pályára állítsa”.

Ez Diószegi István (1930–2020) személyében neki is megadatott, amit a monográfia dedikációja is példáz: „Professzorom, Diószegi István emlékének.”⁵⁸

S ugyancsak adott az „előzmény” is, még hozzá azonnal kettő: Gecse Géza már 1993-ban publikált egy sokat ígérő munkát a pánszlávizmus lényegi összefüggéseiről,⁵⁹ majd 2007-ben, azonos főcímmel, de megváltoztatott alcímmel közzétette ennek tovább érlelt, szintén nehezen megkerülhető verzióját a mindenkori orosz birodalmi politika mibenlétéről.⁶⁰ S nem árt ismételten hangsúlyozni: nem egy szokványos, száraz szaktörténeti tucatumkáról van szó, hanem egy valódi sikerkönyvről, ami jobbára csak egyszer adódik egy historikus életében! A kötet 2022 szeptemberében jelent meg a Ludovika Egyetemi Kiadónál, s már novemberben el is fogyott. A második kiadás 2022 decemberének első napjaiban került a könyvesboltokba, de 2023 márciusának végén már ezt is hiába keresték az érdeklődők: újra kellett nyomtatni. Erre 2023 szeptemberében került sor,⁶¹ épp akkortájt, amikor jelen sorok szerzője végre „neki-feküdt” önként vállalt penzuma megszerkesztésének.

A kötet felépítése

Gecse könyve 12 fejezetből áll, s az alábbi nagyobb tematikai egységekből tevődik össze:

1. *Az imperializmusviták aktualitása és tanulságai*; 2. *Orosz birodalmi messianizmus, 1905–1917*; 3. *Szovjet forradalmi messianizmus, 1917–1930*; 4. *Szovjet konszolidáció, 1930–1945*; 5. *Az orosz emigráció, 1917–1946*; 6. *A bipoláris rendszer kialakulása, 1945–1949*; 7. *Globális szerepben, 1949–1953*; 8. *Totalitarizmusból – autoritarizmusba, 1953–1964*; 9. *A szovjet expanzió sajátosságai 1964–1983*; 10. *Hidegháború – új eszközökkel, 1983–1991*; 11. *Az egypólusú világ, 1992–2001*; 12. *Orosz–amerikai „szerepcseré”, 2001–2021.*

Előrebocsátom: nem lehet eldönteni, mit emeljen ki a recenzens! A kötet szerkezeti elemeinek logikus egymásra épülését, az egyes fejezetek szerves egymásból következését, az elemzések az egész könyvet egyszerre átnyaláboló, ugyanakkor aprólékos, finom szálú szövedékét, amelyek, akárha egy jól megkomponált zenemű, tovább erősítik egymást? Vagy inkább a jegyzetapparátus pontosságát, a tanulmánykötet jó értelemben vett „szótár/enciklopédia/kézikönyvjellegét” hangsúlyozza? Mert fura, de talán mégsem annyira meglepő módon nagyon sok terjedelmes jegyzetet minden további nélkül „fel lehetne vinni” a főszövegbe. Semmiféle tartalmi vagy stílusbeli zökkenőt nem okozna!

58 A szoros tanár–tanítvány kapcsolat további bizonyítéka, hogy Gecse könyvének 2020. április 17-ei keltezésű Előszavát az alig másfél hónappal később, 2020. május 26-án életének kilencvenedik évében elhunyt Diószegi István jegyzi (Gecse 2022, 11–17).

59 Gecse Géza: *Bizáncról Bizáncig. Epizódok az orosz pánszlávizmus történetéből. Nemzetek és államok.* Budapest, 2007, Interetnica Kiadó.

60 Gecse Géza: *Bizáncról Bizáncig. Az orosz birodalmi gondolat.* Budapest, 2007, Nemzeti Tankönyvkiadó Zrt.

61 Vö. <https://ujaspektus.hu/2023-karacsonyi-es-2024-ujevi-jokivansag-gecse-gezatol/>

De a könyv akkor is élvezhető volna, ha csak külön a lábjegyzeteket – s kivált a precíz kiséletrajzokat tartalmazó betéteket – olvasgatná az ember. Szóval nagyon feladta a leckét ezzel a művével Gecse Géza.

Még szerencse, hogy jelen sorok szerzője nem tartozik a „felkent” orosz-szakértők exkluzív klubjába, mert akkor nehezen birkózna meg *SIF* (Sárga Irigység Faktor, néhai John Lukács egyik magánleveléből!) tünetcsoport egyik jellegzetes (lélektani) következményével: *nem ír róla*, mert annyira „kézikönyv-szerű” és támadhatatlan, hogy szinte magától értetődik tudományos-szakmai értéke, megkerülhetetlensége!

Jobb tehát „intelligensen” hallgatni róla⁶²...

Ez viszont lehetetlen, annyira „súlyos” könyvről van szó! No nem, távolról sem élcelődni szeretnék – noha a nem kevesebb mint 366 lapos (a 2024-es szökőév minden napjára jutna tehát egy oldal!), s a mindösszesen 1208 lábjegyzetet felölelő kötet terjedelmében sem lebecsülendő – a mondanivalójáról, annak halhatatlanul pontos, ugyanakkor elegáns, minden sallangtól és tudálékosságtól mentes lebilincselő kifejtéséről beszélek. Harag és részrehajlás nélkül (*sine ira et studio*) higgadt historikusi távolságtartással! Mintha nem a mindannyiunk – a Közép- és Délkelet-európai térség valamennyi népe és nemzete – jövőbeni sorsát is meghatározó (legalábbis újabb hosszabb történelmi időszakra jelentősen befolyásoló) bonyolult jelenséghalmazról volna szó! Ami lehetővé teszi, hogy mindenki, aki Gecse művét kézbe veszi, legyen bár történész kolléga, avagy „csupán” a világ dolgai és rejtett összefüggései iránt érdeklődő „átlagolvasó” szabatos fogalmakat nyer az orosz külpolitikai gondolkozás 20. századi forrásvidékéről, annak történeti, társadalomtörténeti, szociológiai (olykor egyenesen „nemzetiségi”) összetevőiről, továbbá ideológiájának „rugalmas” – mindig az adott nemzetközi csillagálláshoz igazított – változásairól (pánszlávizmus, orosz és bolsevik messianizmus, sztálinista önkény és „nagy honvédő háború”, hruscsovi „enyhülés” és „békés egymás mellett élés”, Brezsnyev-doktrína és „testvéri segítségnyújtás”, gorbacsovi „glasznoszty” és „peresztrojka”, jelicini mélyrepülés és zavarkorszak, putyini „szuverén demokrácia”, restauráció és eurázsiai újbirodalmi gondolat etc.). Gecse történetmondó habitusának éppen az az egyik jellegzetessége, egyszersmind komoly erénye, hogy rendkívül összetett dolgokat, társadalmi, ideológiai, mentális folyamatokat, továbbá had- és intézménytörténeti fejleményeket, kulisszák mögötti politikai intrikákat képes szenvtelen, tárgyilagos modorban szétszálazni, majd miután egyenként elmagyarázta azok benső komponenseit, újra, immár plasztikusabban, összerakni.

62 L. erről egy névtelenségét megőrizni kívánó sokat tapasztalt idősebb pályatárs rezignált véleményét: „Régi – bevett – gyakorlat, hogy alapvető művet, akár a kézikönyveket, legtöbbször némi célirányossággal nem idézik. Vagy ha ezt nem látják kikerülhetőnek, akkor valamilyen olyan ponton idézik, amely nem lényeges eleme az idézendőnek illendő munkának. (Alig karikírozva: azt hivatkozzák, hogy, mondjuk, 1854-ben kitört a krími háború. Álnok, s még nem is a legrosszabb »megoldás«.)”

Egyik értő recenzense⁶³ úgy jellemzi Gecse nagy művét, mint a történelmi látásmód és a modern politológiai szemlélet valamiféle arányos és szerencsés szintézisét. Magam ezt megtoldanám még ama meglehetősen ritka történetírói adottság méltatásával, miszerint Gecsének maradéktalanul sikerül irdatlan mennyiségű anyagát – ideértve a fontosabb szereplőinek életútjára vonatkozó, többnyire lábjegyzetbe tett, nemegyszer kimerítő biográfiai adatokat is! – oly módon egymáshoz illeszteni, hogy ez egyáltalán nem töri meg elbeszélésének (narratívájának) ritmikus dinamikáját, s még kevésbé könyvének gondolati ívét, „üzenetét”! Ezt egyebek közt úgy éri el, hogy az egyes fejezetek akár különálló dolgozatokként – az egész munka tehát történelmi-politológiai esszéfűzéként! – is olvashatók, amely így bizonyos intellektuális kirakósjátéknak is felfogható. Olyan *puzzle*-nak, amelyben minden részelem(zés), más és más tudományágból (földrajz, geostratégia, eszme- és mentalitástörténet, politikai filozófia stb.) származó gondolati elem a könyv végére jutva a „helyére” kerül, harmonikus egészet alkot.

Szakmabeliként imponáló volt látni, hogy nincs olyan orosz, angol vagy magyar (olykor észt) nyelvű kézikönyv, szakmonográfia, ideológiatörténeti traktátus, dokumentumközlés, magvas irodalmi esszé, újságcikk, kommuniké, esetleg csak a 'beavatottak' számára ismerős szakfolyóiratban eldugott közlemény, netán témájához kapcsolódó még publikálatlan Phd-dolgozat, amelyet Gecse ne ismerne, s ne illesztené „kontextusába”, saját elbeszélését kreatív módon megtámogató logikus rendszerbe a belőlük nyert adatokat, tényeket, eseményeket, elemzéseket. S teszi ezt szokatlan becsületességgel, vagyis nem szégyelli bevallani, hogy ő sem mindentudó, maga is, mint egyébként minden céhtársa „hozott anyagból” dolgozik. Legfeljebb egyedi módon, a saját koncepciója és intuíciója jegyében alkot belőlük valami senki máséra nem emlékeztető újat.

Nekem, mint egy másik „szomszédos baráti ország”⁶⁴ (Románia) történelme – mondjuk úgy – „specialistájának” nem csupán Gecse forrásbázisának elképesztő gazdagsága és változatossága tűnt föl, hanem az is, hogy – bár soha, még csak nem is utal rá! – egyetlen pillanatra sem tévesztette szem elől az orosz-román kapcsolatok eredendő problematikusságát. Közelebbről azt a tényt, hogy a két román fejedelemség (Moldva és Havaselve) 1859-es egyesítése/egyesülése, majd *Románia mint állami entitás* 1862-es nemzetközi elismerése/elfogadtatása a Nyugatot (főként Nagy-Britannia és Franciaország) nyomására, vagyis kifejezetten az orosz geostratégiai érdekek rovására – a krími háborús vereség okozta átmeneti orosz gyöngeség folyományaképpen – történt. Nem is beszélve Besszarábia 1918-as visszacsatolásáról, amely szintúgy nem gondolható el az októberi bolsevik forradalom s az azt követő polgárháborús helyzet, vagyis az orosz birodalmi érdekérvényesítő képesség újabb átmeneti megcsappanása nélkül, amit

63 L. Sashalmi 2022.

64 „Țara vecină și prietenă” – Nicolae Ceaușescu (1918–1989) többnyire ránk, magyarokra s elvétve a bolgárokra alkalmazott cinikus mondása.

mindkét alkalommal (tehát 1877/1878-ban, majd 1940-ben) szinte törvényszerű visszacsapás követett. Teljesen függetlenül attól, hogy a jelenleg Moldvai Köztársaság néven ismert, az EU-csatlakozásra aspiráló kis állam román szemszögéből eredetileg a történelmi Nagy-Moldova keleti, a Pruton túli szerves része, amelyet a cári Oroszország az 1806–1812-es orosz–török háború végén az Ottomán Impériumtól – s nem az akkor még nem létező „Romániától” – szerzett meg (román értelmezés szerint: „ragadott el”)!

Más szóval, egy kicsit nyersebben, egyszersmind elvontabban fogalmazva: Románia orosz (moszkovita) nézőpontból nem egyéb, mint „szökevény státus”, olyan állami entitás, amelynek – pontosabban a bizánci politikacsinálás emlőin nevelkedett „fanarióta” gyökérzetű elitjének – sikerült „furmányos” politikai manőverek révén, az *ismétlődő*, számára kedvező (orosz szempontból átmenetileg hátrányos) *geopolitikai konstellációt* (1853–1856, 1877/1880, 1916/1920, 1944/1947) kihasználva a Nyugat hathatós támogatásával *mindezidáig* ki tudott menekülni/siklani az orosz geostratégiai harapófogóból (satuból). Am ebben az összefüggésben nem árt figyelembe venni két újabb lehetséges összefüggést: a) egy politika- és eszmetörténetit, miszerint egyetlen olyan diplomácia és birodalmi gondolkodás létezik – az orosz –, amelynek, végsősoron ugyancsak bizánci vétetése folyamán képp, soha semmiféle nehézséget nem jelentett a mindenkori román nemzeti törekvések és mestertervek megértése. Továbbá b) egy lélektanit: a szökevényt, a *dezertőrt* sehol nem szeretik igazán, ennél fogva, ha mód nyílik rá, habozás nélkül büntetik, megtorolják.

Kivált, ha az orosz hierarchia csúcsán, annak valamiféle „modern” megtestesüléseként egy „mélyről jött”, szerény intellektuális környezetből kiemelkedett/kiemelt (apai ágon egy őshonos, kihalóban levő finnugor népből származó) *ex-KGB*-s áll. Akinek személyiségfejlődése és politikai szocializációja a mindenkori orosz hatalom egyik, ha – a hadsereg mellett – nem a legszilárdabb tartópillérét, homályban működő „abroncsát”, egyszersmind kohéziós erejét, már-már „genetikus kódját” jelentő titkosszolgálat – a cári *Ohrana* és a dzserszinszkiji *CSEKA* 'legjobb hagyományait' ötvöző – láthatatlan testület kötelékében zajlott le.⁶⁵ Márpedig, mint ez szinte köztudomású, itt a bajtársiasság, az egymás iránti szolidaritás, az előljáró és a hatalom (az állam) iránti tántoríthatatlan hűség, a parancsok, utasítások és az elvárások gondolkodás nélküli végrehajtása, a feltétel nélküli engedelmesség, továbbá – nem utolsósorban – az „árulók”, az *árulás* kíméletlen megbüntetése, a 'dezertőr' akár kegyetlen likvidálása⁶⁶ az irány- és mérvadó.

65 L. ehhez Barotányi Zoltán: „A nép igazán gyászolta”. Szilágyi Ákos költő, esztéta, Oroszország-kutató Sztálin haláláról, Berijáról és a csekista államról. *Magyar Narancs*, 2023. február 23., 8–10.

66 L. erről Alekszandr Litvinyenko 2006. november első napjaiban polóniummal végrehajtott londoni megmérgezését (<https://hu.euronews.com> › ... › Egyesült Királyság; <https://hvg.hu> › világ › 20150128_Litvinyenkogyilko...), továbbá, újabban Jevgenyij Prigozsinnak 2023. augusztus 23-án bekövetkezett „repülőbalesetét” (l. írásunk 26. sz. jegyzetében!)

E sorok írójának erről – az árulásról – kényszeresen a román (*regáti*) mentalitás/észjárás világirodalmi szintű megjelenítője, Ion Luca Caragiale (1852–1912) által egyik színdarabjában megörökített, két szereplője között lezajlott emlékezetes párbeszéd ötlík az eszébe:

FARFURIDI: „Igen, úgy van, ha árulásról van szó, vagyis, ha a párt érdekei ezt kívánják, ám legyen!”

BRÂNZOVENESCU: „De legalább mi is tudjunk róla!”⁶⁷

S némi agytornával ugyancsak ide kapcsolható napjaink Nyugaton (főként francia nyelvterületen, de Magyarországon is) legismertebb és szókimondása miatt legtöbbször becsült (otthon viszont ugyancsak emiatt sokszor hevesen támadott) román történezművészeti vonatkozó eszmefuttatása:

„A románok szervezettsége siralmas, de tehetséggel improvizálnak. Nem okosabbak (és nem butábbak) a többiekénél, mindössze jobban feltalálják magukat [...] Ami pedig a *tisztességet* illeti, az igazat megvallva, a románoknak nincs tisztességkultúrájuk, ellentétben a szomszédokkal, magyarokkal, lengyelekkel, még a balkáni népekkel is. A románoknak *kompromisszum-kultúrájuk van*. [L. Boia kiemelési!] Századok alatt fejlesztették ki a túlélési stratégiáikat. A magyarázat szintén történelmi jellegű: nem képviseltek számottevő hatalmat, de nem is tűntek el egy adott pillanatban a térképről, ahogyan az megtörtént az összes többi szomszédal, akiket bekebeleztek a nagy birodalmak. Mindig is apró, törekeny államocskák voltak, *képtelenek a becsület művészetének gyakorlására*, mert be kellett hódolniuk a túlélésért. *A becsület fogalmának hiánya* (hadd ne túlozzak: ritkasága) *a túlélés ára*.⁶⁸ (Az én kiemelésem! – B.-K. B.)

Na már most, ez – a román *savoir-faire* fortélyossága – minden bizonnyal a moszkvai és a szentpétervári orosz geopolitikai „műhelyekben” sem tartozik a Történelem „nagy rejtélyei”, még kevésbé a mindenkori orosz–román (román–orosz) kapcsolatok ismeretlen tapasztalati tényei közé... Különösen, ha mindez – az orosz szakszolgálatokban domináns alapszabály és becsületkódex – szervesen, mondhatni „természetes módon” összeegyeztethető az orosz lélek,

67 Farfuridi: „Da, așa, dacă e trădare, adică dacă o cer interesele partidului, fie”; Brânzovenescu: „Dar cel puțin s-o știm și noi!” L. Ion Luca Caragiale: *O scrisoare pierdută – Actul III* (http://www.romanianvoice.com/poezii/teatru/ilc-scrisoare_pierduta-actul_3.php)

68 Az idézet folytatása: „Viszont egyáltalán nem biztos, hogy ha ellenállsz, feltétlenül veszítesz. Lehet, hogy megéri kipróbálni, de akkor feltétlenül meg kell tenni. Nem akarom ezzel azt mondani, hogy a becsület ajánlatosabb a kompromisszumnál. Lehet, hogy ez utóbbi gyakran egészségesebbnek bizonyul. Ám nem tehetjük meg azt sem, hogy visszakézből félretoljuk a becsületet mint valami olyasmit, ami csak a lovagregényekbe illik, pusztán azért, mert románok vagyunk, és ritkábban gyakoroljuk. A német harcokcsik elleni lengyel lovassági támadást gyakran nevelés tárgyává tették [...] Egy ország, ahol a lovasság nem szállt volna szembe a páncélos harcokcsikkal, valószínűleg nem hozta volna létre a Szolidaritás szakszervezetet, és nem adta volna a világnak II. János Pál pápát sem. És, elvégre, nem éppen mindegy, hogy tisztelnek vagy megvetnek.” L. Lucian Boia: *Miért más Románia*. Ford. Rostás-Péter István. Kolozsvár, 2014, Koinónia Kiadó, 18. és 20. (A továbbiakban: Boia 2014.) Vö. írásunk 114. sz. jegyzetében idézett Veress Sándortól származó megállapítással!

az orosz gondolkozásmód, a nagyorosz (új)birodalmi gondolat legújabb – korszerűsített – megfogalmazásával: a dugini „tellurikus” (eurázsiai) impérium reneszánszának eszmevilágával,⁶⁹ amelynek minden jel szerint – beleértve az ukrainai „különleges hadművelet” eddigi fejleményeit és igen kevésbé módosult céljait (a Fekete-tengeri partvidék megszerzését, benne az orosz elnök által nemrégiben „orosz és kicsikét zsidó városnak”⁷⁰ minősített Odessza elfoglalását is!) – Vlagyimir Vlagyimirovics Putyin a providenciális figurája, régmúlt idők Cár Atyuskájának inkarnációja, új Alekszandr Nyevszkij és Nagy Péter, a magát önálló civilizációnak tételező „örök Oroszország” megmentője.

Nagyjában-egészében erről – Putyin ellenállhatatlan felemelkedéséről, egyszerűsített az egy pólusú világ (az amerikai hiperhatalmi hegemonia) meghoszszabbítására irányuló „thalasszokratikus” atlantista törekvéseket ellensúlyozni és feltartóztatni igyekvő orosz újbirodalmi aspirációk mögöttes teréről szól Gecse könyvének két utolsó, szintén kitűnően megszerkesztett fejezete (11. *Az egy pólusú világ, 1992–2001*; 12. *Orosz–amerikai „szerepcsere”, 2001–2021*).

Ám azt, hogy mindez milyen távlati következményekkel járhat „Európa”, sőt az egész világ számára Gecse Géza taktikusan nyitva hagyja...

*

Mert nem tudjuk, nem is tudhatjuk, mi lesz, halvány fogalmunk sem lehet róla, milyen friss, időtálló értékek fognak jó esetben (?) kisarjadni a 2022. február 24-én „Putyin háborúja” képében kirobbanó új – persze, mint írásunk elején már céloztunk rá: a Szovjetunió 1991-es felbomlása óta a mélyben, a bizonytalan orosz önképben, a megsebzett identitásban, pontosabban a frusztrált nagyorosz birodalmi tudatban szárba szökkenő *revansvágyban* gyökerező⁷¹ – *világválság* remélhetőleg egy harmadik világháború nélküli lezáródása *után*... Akárcsak, ezzel párhuzamosan a nagyorosz lélek kiegyensúlyozatlanságából⁷² – a nyomasztó, öngyűlölettel elegyes kisebbségi érzés és a hamis birodalmi fensőbbsegítudat furcsa összjátékából – eredeztethető kíméletlenség és kegyetlenség

69 L. erről Bernek Ágnes: *Az eurázsiai fogalom változásai* című előadását: <https://www.youtube.com/watch?v=jeYEorIQDcw>; l. még uő: *Oroszország világfelfogása. Az eurázsiai fogalom változásai. Rubicon, 2023/11-12, 13-21.*

70 L. erről Stier Gábor híradását a Valdaj Klub 2023. október első napjaiban Szocsiban rendezett vitanapjáról: https://hvg.hu/vilag/20231006_Odessa_orosz_var.

71 Vö. ismételt írásunk 2. és 31. sz. jegyzeteivel!

72 Egy hajdani orosz hadifogoly, Lévai Jenő szavaival: „...ebben az országban nincs »középút«, csak szélsőségek vannak. [...] A semicskít, a napraforgómagot zavartalanul jobbra-balra és maga elé köpdőső orosz maga a megtettesült nyugalom és jóindulat. Az egyik percben. A másikban féktelen vadállattá válhatik. Egy semmiség miatt. Itt csak végletek vannak különben is. Az angyaltól az – ördögig. Mint az orosz novellákban.” L. Lévai Jenő: *Éhség, forradalom, Szibéria*, I. köt. Budapest, 1934, „Magyar Hétfő” kiadása, 39. Idézi Hammerstein 2022, 165. (a 320. jegyzetben; az én kiemelésem! – B.-K. B.) Erről az ellentmondásos orosz-szovjet világról l. bővebben Hammerstein 2022!

reneszánsza.⁷³ S persze ennek másik oldalaként az empátiáé, a szolidaritásé, a nagylelkűségé és a végtelenül kifinomult lelki nemességé is... Mindez szétboncolhatatlanul egymásba fonódva, szervesen összeszövődve, századok óta mit sem változva ott van most is a végtelen és formátlannak megmaradt, mindmáig elmosódó körvonalú, tagolatlan orosz mindennapokban. Amelyben sajnos változatlanul egyaránt ott rejtőzik egy új szenvedéstörténet és – hangozzék bármennyire bizarrnak is egy 'kívülállótól' – egy vadonatúj, immár nem kommunisztikus, „bolsevik”, hanem – annak tökéletes tagadásaként – egy éppenséggel a régi, tradicionális „földhöz ragadt” orosz értékeken alapuló, azokat a 21. évszázad „korkívánataihoz” igazító – s a globálissá és parttalanná válható ellentmondásos amerikai *woke* életérzés ellentettje gyanánt értelmezhető – konzervatív közösségiség, az „orosz civilizáció”⁷⁴ vonzónak remélt perspektívája...

Együtt, egyidejűleg, akárcsak Dosztojevskij utolérhetetlen lélektani mélységű műveiben. A talán ismét a „harmadik Róma” világmegváltó szerepébe kíváncsozó *Rusia eternae*,⁷⁵ az örök Oroszországé.

S csakis akkor!

De az biztos, hogy amiként franciául mondják, először mindannyiunknak, akárcsak hajdan a Választott Nép fiainak ismét át kell kínlódnunk magunkat a sivatagon (*il faut traverser le désert*)⁷⁶ – ez történik éppen most! –, amely előre nem látható kockázatokkal és óhatatlanul tömérdek emberi szenvedéssel, fájdalommal, veszteséggel, kínnal, keservvel, sok százezernyi áldozattal, személyi, családi és nemzeti tragédiákkal lesz ismét teljes. Akárcsak a múltban. S nem csupán az ukránok és az oroszok, hanem mindannyiunk, az egész délkelet-európai térség, sőt az egész világ számára.

73 „Hátulról lövik fejbe őket” – majdnem sírt a szóvivő az oroszok kegyetlenségeiről beszélve (forrás: <https://index.hu/kulfold/2022/04/30/-hatulrol-lovik-fejbe-oket--majdnem-sirt-a-pentagon-szovivoje-az-oroszok-kegyetlensegeirol-beszelve/>; <https://www.msn.com/news/other/ar-AAWLq14>; 2022. április 30. (Megjegyzés: az idézet mondat John Kirby, az amerikai védelmi minisztérium szóvivőjének 2022. április 29-én pénteken a Pentagonban tartott sajtótájékoztatóján hangzott el!)).

74 L. erről újabban Merre tart az orosz–ukrán háború? Szénási Sándor beszélgetése Sz. Bíró Zoltánnal a Klubrádióban, 2024. január 15. *YouTube* (<https://www.youtube.com/watch?v=MDNGmXoemmQ>). L. még erről a *Le Nouvel Observateur* (L'Obs) 2023. február 16-i különszámát is: *L'ère de la guerre. Un an après où va le conflit ukrainien?* (különösen: Cécile Prieur: *L'Ukraine et l'Europe, un destin commun*, uo. 3; Daniel Cohen: *Les ailes de la liberté*, uo. 6; Céline Lussato: *Perspectives: Quatre scénarios pour un long conflit*, uo. 24–27; Vincent Jauvert: *Géopolitique: L'année où le monde a changé*, uo. 46–51. (Etc. I. még a köv. jegyzet végén is!))

75 L. erről például Lydia Rolland: *Russie éternelle*. Kiad. Michel Evdokimov, az előszót írta Marina Vlady, franciára fordította Daria Reine-Rozova. Paris, 2010, Éditions Archipel. L. még ehhez Jean Radvanyi: *Vlagyimir Putyin kétarcú Oroszországa. Le Monde diplomatique*, 2007/12, 1. és 4–5; továbbá Julian Colling: *L'emprise du système Poutine. L'OBS* (Numéro spécial Ukraine), N° 3045-16/02/2023, 35–37.

76 „Comme le Peuple de Dieu dans l'Ancien Testament, nous devons traverser le désert.” L. erről bővebben Philippe Plet: *Les Hébreux au désert, lecture du livre de l'Exode*, Paris, 2018, Éd. Salvator.

Az „orosz földek összeszedése”, Szent Oroszország hajdani határai hozzávetőleges helyreállításának kísérlete ugyanis 2022. február 24-én immár *ténylegesen* is megkezdődött.⁷⁷ Nem tudhatjuk, hogy a kommunizmus ígérete után nem egy újabb Utópiával⁷⁸ van-e ismét dolgunk.

Nem kell azonban különösebb jóstehetség ahhoz, hogy az orosz múlt végtelen sivárságában, megalázottságában, tatáros önkényuralmában, kínzó szabadságnélküliségében kijegecesedett orosz nő- és férfítípusok, az öröklött s napjainkban ismétlődhető lélekölő léthelyzetek, kivált a fájdalom- és nélkülözéstűrő képesség most, az elkövetkező hónapokban, években új táptalajra lelhet.

Jóllehet kutatásai kezdetén és munkája elkészítésekor Gecse Géza sem tudhatta (de talán sejtette),⁷⁹ hogy annak eredménye milyen zaklatott világtörténelmi „kontextusban” fog nyomdafestéket látni 2022 őszén, eredeti szándékait a Sors akaratából megsokszorozva hallatlanul fontos fogódzókat kínál e készülő, távolról sem „szép új világ” – az oroszság, a nagyorosz életérzés, a sűrített orosz létélmény – fogalmi és érzelmi megértéséhez és befogadásához.⁸⁰

Mindannyiunk, a szaktörténészek szűk köre, a művelt olvasói „nagyközönység”, de minden a világ dolgaiban tájékozódni kívánó értelmes ember okulására.

(Folytatjuk)

77 Persze lényegében már a 2008-as augusztusi („ötnapos”) orosz–grúz (abház–dél-oszét) háborút (https://hu.wikipedia.org/wiki/Orosz%E2%80%93gr%C3%BAz_h%C3%A1bor%C3%BA) is ide számíthatjuk, ám több elemző szerint az illetékes európai vezetők nem értették meg ennek valódi „üzenetét”, s nagyságrendje valóban eltöpreng az orosz–ukrán háborúval össze-mérve. L. erről Európa bűne, avagy az orosz–grúz háborúról őszintén (Euronews; <https://hu.euronews.com> > Hírek > Világ > Grúzia)! Továbbá Serge Halimi: Meddig tarthat és hova fajulhat? Ford. Morva Judit. *Le Monde diplomatique*, 2022. szeptember. Vö. John J. Mearsheimer: The Underappreciated Risks of Catastrophic Escalation [A katasztrofális eszkaláció alábecsült kockázata], *Foreign Affairs*, 2022. augusztus 17.

78 Vö. Brzezinski 2013, 47, 70–71.

79 L. erről Németh Márton Sándor: Tényleg akkora meglepetés volt, hogy Oroszország megtámadta Ukrajnát? (Interjú Gecse Gézával Orosz nagyhatalmi politika 1905–2021 című könyve megjelenése alkalmából) (*Index.hu*, 2022. november 2.; <https://index.hu/belfold/2022/11/02/oroszorszag-orosz-birodalom-szovjetunio-ukrajna-haboru-gecse-geza-konyv-nagyhatalom-vlagyimir-putyin/>)

80 A szerző és közvetlen munkatársai időközben továbbléptek: „2023 márciusában alakult meg a Nemzeti Közzolgálati Egyetemen az Oroszország Munkacsoport, amelynek én is a tagja vagyok. 2–3 éven belül – több kollégámmal együtt – a »gyerzsavnoszty« [nagyhatalmiság] fogalmát kibontva, a klasszikus értelemben vett moszkvai fejedelemség birodalmi Oroszországgá alakulásától, vagyis Rettegett Iván Oroszországnak *de facto* megalakulásától, Nagy Péter manifeszt Orosz Birodalmának megalapításán keresztül, a Szovjetunió létrejöttén át, Sztálin orosz birodalmi jegyekkel átítatott internacionalista, a második világháború idején pánszlávvá módosult, majd 1947-et követően ismét inkább orosz nacionalizmussal kevert, néha a *korenizacijának*, vagyis a nemzetiségeknek gesztusokat tevő, sajátos szovjet politikáját mutatjuk be, amely a Brezsnyev-korszak második szakaszától kezdve ismét a határozott oroszosítás felé vett irányt.” (<https://ujaspektus.hu/2023-karacsony-i-es-2024-ujevi-jokivansag-gecse-gezatol/>)

Az emlékezet felforgató ereje

Sándor Iván: Tiltott terület

Magvető Könyvkiadó, 2023

Sándor Iván nemsokára 94 éves lesz, és még mindig kristálytisztán látja nemcsak azt, hogy mi történt az elmúlt évtizedekben, hanem azt is, mi van körülöttünk, miben élünk ma. Az ötvenes évek eleje óta aktív szerző több mint hatvan évnyi alkotói pályával és számos könyvvel a háta mögött nagyon határozottan detektálja azokat a történelmi ismétlődéseket, a múlt és a jelen összefonódásait, melyeket hosszú élete alatt volt módja és elég bölcsessége megfigyelni. Úgy gondolja, hogy múlt nélkül nincs jelen, és figyelmes munkával megtalálhatjuk és megérthetjük az összekapcsolódásokat is, feltéve, hogy nem rettegünk az emlékezet felforgató erejétől. Legutóbbi kötete, a *Tiltott terület* a megelőző, *Szakadékjátszma* című könyvének kérdésfelvetéseit, problémáit gondolja tovább, de mintha pontos megfigyelései, nyugodt hangja elveszni látszana abban a hatalmas, korunkra annyira jellemző vircsaftban, melyben az egymásra licitálás és a zajjelzés a legfontosabb.

A *Tiltott terület* kisregény, rövid, de rendkívül sűrű szöveg, olyan könyv, mely akár többszöri újraolvasást igényel, és a második, harmadik alkalommal is kínál felfedezni és átgondolni valót. Ennek egyik oka, hogy a gyakran központozás és mondatkezdő nagybetűk nélkül előre haladó írás alapvetően egy olyan vázlat, melyben problémák sokasága rétegződik egymásra, de a sokféle szál közül egyik sem nő igazán a többi fölé, egyik sem lesz a maga teljességében kibontva. Számos esemény részletei villannak itt fel (a múlt század zsidóüldözésétől a jelenleg is zajló orosz-ukrán háborúig), de egyik sincs kifejezetten részletezve, inkább csak hívószavakként

jelennek meg a történetdarabkák, a végig-gondolás, az egymásra olvasás és az összefüggések megteremtése az olvasóra marad. Olyan, töredékekből építkező, montázs-szerű regény Sándor Iván legutóbbi munkája, mely sokkal inkább kérdez, mintsem válaszol.

A regény időben és térben is szétfutó szárait egy fiktív hely, a Tópart nevű (feltehetően Balaton-parti) település Napfény panziója fogja egybe, és ebben a térben, néhány nap leforgása alatt keveredik a történelem és az emlékezet több rétege, vetül egymásra eseménytöredékek sokasága. A tópart, a napfény szimbolikusan akár valamiféle örömet, bizakodást és felszabadultságot is ígérhetne, de erről szó sincs, a könyv lapjain ugyanis nem az élet napos oldalával találkozunk.

A panzió szűk elbeszélői terében három férfi találkozik össze véletlenszerűen, mégpedig azért, mert egymás melletti szobákban szállásolják el őket. Az egyikük egy húszas éveiben járó férfi, aki helytörténeti témájú szakdolgozatához gyűjt anyagot, ő az egykori Rózsa Villa, a jelenlegi panzió múltját kutatja. Profeszszora csak Fürkésznek nevezi a fiatal, aki nemcsak a múlt, hanem a jelen problémáira is érzékeny, és kutatásaiban több, időben egymástól távoli dolog fut össze, a panzió történetén keresztül egy zsidó család sorsa, de akár napjaink közmunkásainak, tanárainak vagy hivatalnokainak élete is egymásra montírozódik. Az épület múltját kutatva naplórészletekkel, dokumentumokkal és fotókkal ismerkedik, miközben ezekből, ha töredezetten is, de feltárul előtte egy család és az épület története.

Az ő szobája mellett egy idősebb, megtört, sokat látott művészettörténész kap helyet, aki olyan nagy festők képeit vizsgálja, mint Francisco de Goya, Giorgio de Chirico vagy Albrecht Dürer. A híres festményekhez képleírásokat készít, és ezekből egy esszét szeretne összeállítani, melyben arra keresi a választ, *mire képes az ember*, kissé kibővítve a gondolatot, miféle szörnyűségekre képes az ember. A Művészettörténészként emlegetett szereplő azért a képek felől közelít az ember megismeréséhez, mert szerinte a „képek szavai sokszor valóban többet fejeznek ki, mint a szavak képei”, és a nyelv és hatalom viszonyának sincsenek annyira kiszolgáltatva. „A huszadik századi diktatúrák megfertőzték a nyelvet, [...]” (15) – mondja, ezért a nyelv kizárásával is érdemes megfigyeléseket folytatni. Ő egyébként barátjával, egy könyvkiadó vezetőjével szívesen beszélget úgy, hogy dialógusaikban kizárólag kérdések kapnak helyet, azaz a kérdésekre sohasem válasz, hanem mindig egy újabb kérdés érkezik, ezzel is hangsúlyozva, hogy a világ költői kérdésekkel teli hely, nagyon sok olyan problémafelvetés van, amire nincs válaszunk, legfeljebb csak további kérdéseink: „előbb kellett volna felismerni? amikor még voltak szavak? minden romokban? ha magad mögé nézel? te hiszel benne? miben? hogy van még, aki visszanez, és lát, és akkor látja a jövőt is?” (21)

A harmadik, talán a legrövidebb szólam az újságíróé, aki haditudósítói szerepét érkezik haza az orosz-ukrán háborúból, tehát saját korunk egyik legmegrázóbb eseményét és magát a háborút mint az eddigi problémákhoz. Az egymás mellé kerülő elemek egyébként nemcsak összeadódnak, hanem különös dinamika is kialakul közöttük, egymásra rétegződnek, sokszor felerősítve egymást. A Tudósítónak nevezett szereplő sok borzalmas emléke közül talán a legmegrázóbb egy halott kisgyermek képe, aki egy tömegsírban fekszik. Olyan brutális erejű kép, melytől

a férfi sem ébren, sem álmában nem képes szabadulni. Ő olvas fel egy részt a Tolsztoj *Háború és béke* című regényének epilógusából is, ami a háborúk okaira kérdez rá, és a választ a hatalom működésében és a hatalomnak kiszolgáltatott ember beleegyezésében találja meg. Nemcsak a szomszédunkban jelenleg is zajló háború jelenik meg itt töredékekben, de például a ravensbrücki koncentrációs tábor is, melylyel a második világháború borzalmait kerülnék a többi mellé. Mindez azt a könyvben visszatérően megjelenő felfogást erősíti, mely szerint az ember nem tanul a hibáiból, hanem újra és újra ugyanabba a zsákutcába indul.

Az említett három szereplő mindegyike szimbolikus alak, nevük sincs, egyetlen jelölőjük a hivatásuk. Nem igazán fontos a személyiségük, a hétköznapiak, sokkal inkább a tudatuk, a gondolataik. Mindhárman a szellem emberei, akiknek az is fontos regénybeli „funkciójuk”, hogy különböző, egymástól távoli eseményekkel, idézetekkel, gondolatokkal és tapasztalatokkal gazdagítsák a szöveg terét. Olyan, klasszikus értelemben vett értelmiségiek ők, akik képesek arra (és módjukban is áll), hogy a hétköznapiak felszíne alá nézzenek. Az ő tudatukba nyerünk betekintést, miközben saját szólamaikat mindhárman egyes szám első személyben mondják el. Ezek a megszólalások néha össze is keverednek, nem mindig egyértelmű, ki beszél, de nem írói hiba ez, hanem valószínűleg tudatos technika, mert végül is bizonyos szempontból mindegy, kinek a hangját halljuk, a szereplők következtetései nagyjából azonosak. Valamiféle eszmeregény ez, hősei nem hús-vér figurák, igazából nem is lényegesek, csak annyiban, amennyiben reflektálnak a világ történéseire, és ezt mindannyian – életkorukból, szakmájukból, tapasztalataiktól adódóan – más nézőpontból teszik.

Sándor Iván történeteszemlélete már ebből az egy kötetből is nagyon szépen kirajzolódik, a regény több pontján, töredékesen vannak is erre reflexiók. Ilyen például,

amikor a fiatal történésszel beszélgetve mentora megjegyzi, hogy „ismételten összekeveredik, amit rendezni próbált, mondta, ilyen az idő természete” (28). Ez utal a regény szerkezetére is, melyben egyrészt a váltakozó nézőpontok, másrészt az emlékezet asszociativitása miatt a különböző idősíkok keverednek. A múlt és a jelen nem válik el egymástól, hiszen a múlt folyamatosan ott pulzál a jelenben, a jelen minden momentuma pedig szinte azonnal a múlt részévé válik. A jövővel ugyanez a helyzet, például azért, mert a múlt történései miatt a jövő nem lehet bármilyen, hanem bizonyos szempontból nagyon is determinált. Szinte mellékesen jelenik meg, de nem lehet félreérteni az erre vonatkozó, T. S. Eliot-idezetet sem: „Jelen idő és múlt idő / A jövő időben talán jelen van, / S a jövő idő ott a múlt időben. / Ha minden idő örökké jelen, / Úgy minden idő helyrehozhatatlan” (139). Ezt a felfogást szimbolizálja az a fadóbozka is, melyet a panzióba érkezésekor kap meg a Fürkész, hogy benne a múlt dokumentumaival (naplórészletekkel, fotókkal, iratokkal) találkozzon, de ebbe a dobozba végül ő maga is tesz dolgokat, megmutatva, hogy lesz a jelenből múlt. És talán épp az idősíkok elválaszt-

hatatlansága az oka annak is, hogy a jelen és a jövő sem a pozitív változások irányába mutat. Sötét képet fest a regény a hatalomról, a kisember kiszolgáltatottságáról, az ember erőszakos, kirekesztő, a gyűlölet befogadására mindig kész természetéről és arról, hogy nem tűnik úgy, valaha is tanulni fogunk a múlt hibáiból. A történelem valójában nem tanítómaster, nem előre megyünk, csak járjuk a szokott köreinket apró variációkkal, de mindig ugyanúgy. Ezzel szemben talán az alkotás, a barátság vagy a szerelem állhat, de mindez nagyon törékeny fegyverzet csupán.

A regény utolsó harmadában a Művészettörténész egy berlini konferencián Thomas Bernhardot idézi, aki szerint megváltozott a világ, minden egyre hidegebb, a körülöttünk levő valóság követhetetlenül gyors tempóban változik, a közöny pedig kezdet fog a cinkossággal, mert „vannak a szellem emberei között, akik eltakarják az arcukat. Nem néznek szembe azzal, mivé lett a nyelv, a kultúra” (125). Sándor Iván egész biztosan nem tartozik közéjük. Ő nem takarja el az arcát, hanem az olvasó elé tárja, mit gondol az emberről és a világról, amiben élünk. Tiltott területre visz, csak legyen, aki meghallgatja és odafigyel rá.

Kolozsi Orsolya

KOLOZSI ORSOLYA (1980) tanár, kritikus, az MMA Művészeti Ösztöndíjprogram ösztöndíjasa. Legutóbbi kötete: *Olvasónézet* (válogatott kritikák, 2021).

Egy flâneur eszme- és kultúrtörténeti mélyfúrásai

Földényi F. László: A guillotine hosszú árnyéka

Jelenkor Kiadó, 2023

„Mert az ember mindenre képes,
ha megsejti is – összevérez,
ha megsejti is – föld alá nyom.
Élete túltesz a halálon.”

Baranyi Ferenc: *Mert az ember*

Aki járt már Párizsban és az Eiffel-torony legfelső emeleti beüvegezett kilátóteraszáról végigpásztázta az alatta elterülő fényűző világvárost, annak bizonyára szemébe ötlött a sugárutak és az utcák mértani precízsgű megtervezettsége, a tökéletesen megformált parkokkal együtt a város átlátható rendje. De biztos vagyok benne, hogy kevesek fejében fordult meg az a kérdés, hogy mikor és milyen áron nyerte el mai formáját ez a nyugat-európai metropolisz. Többek között erre kapunk választ a kiváló esztéta, művészeteoretikus és filozofikus attribútummal rendelkező, remek stílusban alkotó író, egyetemi tanár, Földényi F. László 2023-ban a Jelenkor Kiadónál megjelent könyvéből: *A guillotine hosszú árnyékából*, melynek alcíme: *Párizsi életképek a 19. századból*. A számos díjjal elismert neves szerző kiterjedt életművének több darabja különböző nyelvű fordításban olvasható szerte a világon. És elég, ha csak *A melankólia dicsérete* című (Jelenkor, 2017) kötetét idézzük fel, rögtön érzékeljük azt az intellektuális szándékot, amely folyamatosan a többlettudásra tör, s ebben a magatartásban benne rejlik morális világszemlélete is. Ő maga *Az eleven halál terei* című kötetében (Jelenkor, 2018) erről így vall: „A melankólia metafizikai szemlélődés; semmit nem fogad el olyan-
nak, amilyen, hanem mindenben érzékeli azt, ami egyébként láthatatlan” (64).

Földényit talán Balzac is ösztönözte, *A házasság fiziológiájából* a következőre hallgatva: „barangolni Párizsban! Micso-
da időtöltés! Valóságos tudomány a barangolás (flâneur), a szem gasztronómiája. A séta (promenade) tengődés csupán, a csatangolás (flâneur): élet.” Őt is megihlette a művelt flâneur eszménye – a fogalom Walter Benjamintól származik –, és nyomába eredt annak a bizonyos láthatatlannak. Párizs évszázadokkal ezelőtti múltjára volt kíváncsi, és bizony morális helytállásra, szellemi bátorságra, autonóm kiállásra volt szüksége meglátásaiért. Nem elégedett meg a csillogó felszínnel, nem torpant meg ott, ahol a józan észnek tétje volna, ahol a megvesztegetett emberi szellem fogódzóját veszti, nyomába eredt a normavesztés örületének. Lovecraft-féle természetfeletti rettenet lengi be könyvének egyes részeit, még ha oly temérdek tényfeltáró szakirodalom (10 oldal!) próbálja is tompítani annak életét. A mintegy két évtized alatt átszabott, átépített Párizsban az eltörölt múlt fantomfájdalma kísértette a könyv megírásakor. Sajátos Walpurgis-
éjekben turkált, megkotorva a „dicsőséges” francia forradalom jakobinus diktatúrájának valójában elborzasztó eseményeit, a 18-19. századi forrongó francia viszonyokat, amikor is 1792-ben egy új találmány, a sebész és fiziológus Antoine Louis gyilkoló szerkezete, a tökéletesítő dr. Guillotinról elnevezett nyaktíló az ítélet-végrehajtásban munkába állt. Az első guillotine-t a Párizsban élő német zongorakészítő, Tobias Schmidt építette, kezelője egy Charles-Henri Sanson nevű hóhér lett. Groteszk, ahogy Sanson unokája a visszaemlékezéseiben leírja, hogy Schmidt és

Sanson „rendszeresen zenélt együtt” (zongora/hegedű). Ablonczy Bálint a Kulton idézi *A hegedűl a hóhér című* írásában (2023. 07. 06.). Bármennyire is morbid a történet, a valósághoz hozzátartozik, hogy már a 15–16. századtól a reneszánszban is egy eszme, a Loyolai Ignác által létrejött jezsuitizmus farvizén indul el az addig egységesnek tűnő világkép megbomlása, ami után rohamos lesz „az ember lelki-szellemi torzulása” (281). „Az eltorzult lélek és a szörnyként viselkedő gép egymás tükröképei” (313). Az egykori máglyahalál, az akasztás, a guillotine, a villamosszék, az egyéb kivégzések és halálmódok után napjainkban az ember fölé kerekedni képes AI (Mesterséges Intelligencia) okozhatja az ember önvesztését, önkontrolljának manipulálását. A könyv mélystruktúrájából kihallható a jövőtől való félelem is. Földényit alapvetően „az ember mint köztes jelenség” (181) izgatja, olyan értelemben, hogy a Gonosz és a Jó küzdelmének kitett szubjektum az évszázadok során miként torzult, vesztette el eredeti rendeltetését; illetve ő mint művészet-teretikus tetten akarja érni a modernség megjelenési formáit, az avantgárd irányzatait és következményeit. Földényi független szellem, aki írásaiban rámutat az evidenciákra, például (Petőfivel egybecsengően) arra, hogy „az emberiség történelme vérfolyam”. A sorok között átderengenek: az 1572-es Szent Bertalan éjszakája, a reformáció hitpróbáló szörnyűségei, az emberi Ész megistenülésétől hangos felvilágosodás ellentmondásai. Tulajdonképpen az esszé műfaji keretein belül ugyanarra kérdez rá, amire egykoron Vörösmarty vagy Madách *Az ember tragédiájában*: ment-e előbbre a világ? Ezt feszegeti Eisemann György is *Az eszkimó és a foka* című Madách-tanulmányában, utalva arra, hogy a jelenben zajló globalizációs ideológia megtévesztő hatalmi stratégia, nem más, mint a „máig ható jakobinus rögeszme”: az eltorzított „egyenlőség, testvériség, szabadság”. „Az egységes világ önelvű integrációján s annak hódító kiterjesztésén

alapul”. Szerinte „Madách drámai költeményében – kantianus módon – az emberi fajzat egységesítése egy módon lehetséges: nevezetesen az Istenhez tartozás közösségében [...], a teremtettség transzcendens eredeztetése és egyetemessége” alapján. Ez épp olyan nyílt megállapítás, mint a 2023 novemberében a veszprémi Madách Gondolatfesztiválon elhangzott elemzésben Dominik Finkelde müncheni filozófiaprofesszor részéről fölvetett probléma, hogy „nem az a kérdés, van-e haladás az emberi történelemben, hanem az, hogy az emberi történelem értelmezhető-e haladásként”? (*Litera*, 2023. 11. 22.) Itt óhatatlanul beidéződik az ószövetségi Dániel próféta álomfejtése az emberi történelmet szimbolizáló hatalmas állókép szoborról, az arany fejtől az agyag és cserép vegyületekből álló talpig, amit egy emberi kéz érintése nélkül leguruló kő összezúz (Dn. 2, 32-45).

Földényinél végigvitt eszmetörténeti következtetéseket találunk. Korábbi kötetében, *Az eleven halál* tereiben többek között ez áll: „A modern ember szándékosan elsorvasztotta a teljességről alkotott elképzelését, önként amputálta magát. [...] A digitális kultúra rohamléptekben segíti őt ebben. Lemondott valamiről, valami sosem látott újnak az ígézetében. A teljes életről, a csonkított élet kedvéért. [...] Valami olyasmire függesztette tekintetét, amit Keats vagy Kafka majd »halálos életnek« fog nevezni” (27). Új könyvében ennek iszonyatát rajzolta meg, mely ténylegesen ráveti sötét árnyékát korunkra is. Ide kapcsolódhat a Vár Ucca Műhelyben megjelent Jacques Ellul tanulmánya: *A művészet és a technikai társadalomról* (2023/3), melyben többek között ez olvasható: „Gondolkodásunkat és érzékenységünket megszállják a gépies folyamatok, és ez döntő tényező. Ami az egyik oldalról nézve kombinatorikus [...], az a másik oldalról nézve pusztulás és az összeomlás művészetéhez vezet, amely annak az embernek a nyomoráról szól, aki elhiszi, hogy ő uralja a technikát, mi-

közben az [...] igába hajtja” (Förköli Gábor ford.).

Földényi a Merülés Podcastben kifejezte reményét, hogy művének van gondolati íve. A szerző megnyugtatóan írom: egyértelmű és világos a könyv gondolatmenete, a jakobinus diktatúra guillotine általi emberfej-vesztésétől egészen korunk elmevesztéséig, a manipulált agyatlanításig tart. Több recenzius hiányolta, hogy Földényi a gondolatmenetben eljut egy filozofikus pontig, de nem foglal állást, hanem új témába kezd. Véleményem szerint ez a flâneurséggel járó szemlélődés jele, ugyanakkor a textusban rejlő súlyos tartalom, kiemelten a *Szörnyetegek* és az *Acéphale* c. fejezetek (de másokra is utalhatunk) egyértelmű állásfoglalást jelentenek. Fokozatosan, dinamikusan és egyre erőteljesebben bomlik ki ez a sokak számára láthatatlannak tűnő eszmeiség. A szerző a műfajt is tágítja: regényesíti az esszét, egyrészt a flâneur-szereppel, másrészt a francia festő, Ingres Barbara Bansiról készült portréja körüli történettel. A két művész életét egészen halálukig követi. A szerző tulajdonképpen ezzel indítja, robbantja be a francia forradalom kaotikus történetét. A továbbiakban az esszé helyenként súrolja a swifti satirikus látás- és ábrázolásmódot. Földényi mérhetetlen gazdag ismeretanyagot görgeszt és hatalmas mennyiségű intertextualitást. Mindezt látszólag játszi könnyedséggel teszi, holott az olvasó számára leginkább hátborzongató a föltárt tudásanyag.

Mindemellett a könyv szerkezete fegyelmezettséget és precíz arányokat mutat: az I-IV. nagy egységben 12/13/12/13 fejezetbeosztás található, majd a 10 oldalnyi irodalomjegyzék és végül a 4 oldalnyi képjegyzék. Külön említésre méltó, hogy a guillotine az ember pusztításának jelképévé válva az összes fejezetben valamilyen formában előkerül. Így például Párizs átépítésekor kettéhasítják az utcákat, olykor a házakat, valójában a francia történelmet is szétmetszik; vagy az új művé-

szet, a fotózás során a kamera a valóságból lemetsz részleteket, illetve a korabeli festők széttörik az Egészet és szétszórta, központ nélkülivé teszik azt, amit ábrázolnak. Földényi lenyűgöző érzékletességgel visz közel bennünket a történelmi eseményekhez, a régi kor lerombolásához, és e káoszban a nem sok jóval kecsegtető modernség megszületéséhez.

Az I. rész *A távcső* című fejezettel részesevé teszi az olvasót annak a groteszk helyzetnek, amely kialakult a jakobinus diktatúra során. Rácz Péter az *ÉS* 2023. június 9-ei számában *Patakokban folyt a vér* címmel számol be arról, milyen rekordot ért el a guillotine gyorsasága, például „22 (többnyire girondista fej) 13 perc alatt hullott a kosárba, de 28 perc alatt 50 fej volt a rekord”. Megbukott a monarchikus rend, 1793-ban XVI. Lajos király feje is a kosárba került, de Robespierre-é, Saint Justé, Dantoné és sok más történelmi személyé is. A place de Gréve és a place de la Concorde nyilvános színpada lett a párizsi csődületnek, a nép úgy járt a kivégzésekre, mintha színházba menne, elmaradhatatlan volt a távcső, hogy minél közelebb juthassanak a látványossághoz. A guillotine valójában 1792-től 1933-ig működött Párizsban az ítélet-végrehajtás eszközeként; majdnem 150 évig! Földényi elképesztő filológiai kutatómunkát végzett, néha órára pontosan számol be az eseményekről, az írók, művészek találkozásairól, levélváltásukról. Ebben a részben még azt is megtudjuk, hogy kb. 50 orvosi könyv jelent meg arról, hogy meddig él még a levágott fej, miként kísérleteztek velük. Géricault hazavitt néhány levágott fejet, hogy megfesse őket. Felmerült a kérdés, hogy kicsoda az ÉN, hol van a személyiség titka, megragadható-e a halál rejtélye. Bármennyire is abszurd, de a modern művészet ebből a rettenetből nő ki: „a terror idején számos metszet készült a levágott fejekről” (74). A közönséges, a rút lett az eszmény, Duchamp – lecserélve a tökéletességre törekvő művészetet – kiállít egy piszoárt; az avantgárd sokféle irányzatának is itt van

a gyökere. Az új látásmód néhány évtized alatt megváltoztatta az előző 2000 év szemléletét. Géricault naturalista, szenttelen fejbábrázolatai arról árulkodnak, hogy „az életnek még a halál sem kitüntetett pillanata” (78), „Az Egész eszménye helyére a Töredék lép” (79).

A II. szerkezeti egység tovább mélyíti ezt a tematikát, gazdag kultúrtörténeti ismeretanyagot tárva elénk, de nem pusztán lexikálisan. A flâneur szemnyitogató rácsodálkozásával együtt barangoljuk be a Doyenné-negyedet, a korabeli bohém-tanya helyszínét, Gautier és Nerval lakhelyét, ahol megfordult C. Corot és Delacroix is. Olykor csatlakozott hozzájuk a kötet másik főhősévé emelt Baudelaire, akitől megtudhatjuk, hogy szerinte a fotós „félbemaradt tehetségtelen festő”, a tűzfalak reklámfalragaszai undorítóak, és utálatosak az újságokban közölt folytatásos regények. De Földényi révén megismerkedhetünk a kezdeti fotótechnikákkal: az angol Talbot és a francia Charles Marville eltérő módszereivel. Láthatunk felvételeket a már megkezdett városrendezésről, a place du Carrousel helyén 1859-re felépült Louvre déli szárnyáról. Feltűnő, hogy a képeken ember alig látható, mintha a kamera lezárná, guillotine-ként „kivégezné az eleven látványt” (102). III. Napóleon urbanisztikai tervei nyomán Georges-Eugén Haussmann báró 20 évig tartó (1852–1872) városromboló és palimpszeszt-szerűen átépítő munkája látványosan tárul elénk: kérlelhetetlenül formálódnak a nyílegyenes sugárutak, utcasorok, melyeket a kor festői is megörökítenek. Földényi részletes elemzést ad E. Degas *Place de la Concorde* 1875-ös festményéről, melyben a szerző hangsúlyozza a kor életérzését: az idegenséget. Általános korjellemző a szekularizáltságból fakadó zavarodottság. Flaubert az *Érzelmek iskolájában* ezt „tartalmas semminek” nevezi. Földényi konzekvensen utánajár a változásoknak, a hírlapokkal, az újságok bemutatásával érzékelteti a közállapotokat, a *La Presse* esetében, amelyet Émile de Girar-

din alapított 1836-ban, megemlíti, hogy ő vezette be a ma is közkedvelt feuilleton-rovatot (144). Szinte testközelből érzékelteti, hogy a 19. századi franciák „lelkét halálos közöny üli meg minden iránt, ami nagy, nemes és fennkölt” (153). Jó táptalaj ez az action gratuit-nek, amit Camus-n kívül többen is megörökítenek majd. Formálódik tehát a modern, haszonelvű társadalom és művészet.

Ami valóban fejlődést mutat, az a technika, a technológia, 1898-tól épül az első párizsi metró, illetve sorra rendezik Párizsban és Londonban a világkiállításokat, melyek elméletileg alapját képezik a digitalizációs hálózatoknak, az internetnek. Minden szakterület összekapcsolódik, a kiállításon földrészek képviseltetik magukat, ezáltal globalizálódik a világ. Készülődik a technicizált jelen, annak mindenféle előnyével és hátrányával. Baudelaire több cikkben számolt be az egyik kiállítási pavilonról, megállapítva, „ez a kaleidoszkóp a lélektelen mechanizmus eszköze”. A globalizáció relativizálja a teret és az időt.

A III. rész esztétikai elemzéseiben is gazdag asszociációs anyagot görget Földényi, mindvégig felcsigázva az olvasó érdeklődését. Nemcsak Lautréamont-nak, de Földényinek is „boncasztal volt Párizs”, megvizsgálja az újságok tördelését, az apróhirdetések tömkelegét, kutat az áruházak vegyes kínálatában, elvegyül a vasútállomások hömpölygő tömegében, s a szinte befogadhatatlan információáradat majdnem kimeríti. Valamelyest az olvasói befogadást is próbára teszi. Közben folyamatosan érezteti, hogy „egy városnak nem csak történelme van, ő maga a saját történetének lenyomata. [...] Bárhová nézünk, a történelmet látjuk” (188). Szerinte „Párizs lerombolása és újjáépítése az avantgárd első nagy eseménye is.” Marinetti 1909-ben tette közzé a futurista kiáltványt, de a futurizmus szelleme korábban született – vallja. A jövő két megszállottja „III. Napóleon és Haussmann báró, a két első futurista” (190). Haussmann unifor-

mizmusa bizonyos vonatkozásban a lélek zsákutcáját teremtette meg. Ez érzékelhető az action gratuit megnyilvánulásaiban. Balzac diagnózisában már az egyetemes önzés szerepel, az Ego közben fogódzók híján magára marad. „»Modernnek kell lenni mindenestől« – mondja jellemzően Rimbaud az *Egy évad a Pokolban* legvégén” (201). Baudelaire is élénken reagált a változásokra, szerinte „gonosz démonok lopakodnak belénk, és tudtukon kívül velünk valósíttatják meg legképtelenebb ötleteiket” (242). Talán még nem is volt tudatában annak, hogy micsoda profetikus kijelentést tett. Bár jól ismerve korának művészetét, eljutott ahhoz a paradox meglátáshoz, hogy „éppen azért kell a Sátánt vagy Démont szeretni, mert a ráció és az intellektus tehetetlen vele szemben” (242). Már a 19. századi Párizsban érzékelhető volt, hogy a szellem veszélyben van, egy ártó viláгурalmi erő rabszolgájává akarja tenni. „Amikor az ember nincs tekintettel sem az előzményekre, sem a következményekre. Már szinte nem a fejével gondolkodik. Mint akit lefejeztek” (244).

A IV. egység mindegyik írása esszébe oltott morálfilozófia. Ahogy időben közeledünk jelenünkhöz, a 20. századi elmetorzulás tapasztalatában részesülünk, és ez a végsőkig fokozódhat. Különösen az *Acéphale*, a *Fejvesztett diszjektumok*, a *Jarry és Grabbe* (romboló, bizarr „művészetének”) leírása, a *Szörnyetegek* és az utolsó, *Agyatlanítás* című fejezetek megrendítőek. Az *Acéphale* (= fej nélküli test) elnevezés tulajdonképpen egy folyóiratot és egy titkos társaságot takar, Georges Bataille az eszmei megteremtője. A folyóirat borítóján André Masson fej nélküli ember grafikája áll, „hasonló Leonardo vitruviusi emberéhez” (248), csakhogy a feje lekerül a neki szerv helyére. „Bataille és Masson fej nélküli emberek” ugyanis „nem transzcendens teremtmény, hanem olyan lény, aki önmagának az istene, nem ismer tiltást” (249). Az ember teljesen kikerül a fellettes óvó kontrollja alól, ellenben a „szexualitás és az erotika” egy soha véget nem

érő sóvárgás jele lesz: reménytelen vágyódás az elveszett Egység után, ami egyben halálfélelemmel is jár. Ez az ördögi állapot vezet el aztán a 21. században az identitást antropológiailag is érintő mozgalmakhoz, illetve az ember önroncsolásához. Rudolf Steiner, horvát születésű osztrák tudós, filozófus (1861–1925) több mint száz évvel ezelőtt előre jelezte, hogy lesz majd egy vakcina, amellyel már születéskor kezelik az emberi testet, hogy az emberben ne alakulhasson ki a lélek és a szellemi létezés gondolata sem. Az embert automatává akarják tenni. Ennek veszélye napjainkban fennáll. Földényi Lautréamont-t idézve mutatja be egyik hősét, „aki nem tud betelni az ölésvágygal, ahogyan a terror idején a párizsiak, akik magukon kívül gyilkoltak” (253). De idézi Balzac *Elveszett illúziókját* is, melyben Lucien de Rubempré Párizsba kerülve, annak „labirintusában szabályosan elveszíti a fejét” (257). A 19. századi regényekben hemzsegnak a fejvesztett figurák.

A Földényi-kötet záró fejezeteihez is erős idegzet szükséges, mert a szerző ugyan elsősorban a 19. századról beszél, de rémesen erős a Gonosz címben is jelzett „hosszú árnyékának” előre vetülése napjainkra nézve. Az ember elaljasulásának és megromlásának jelei a kötet utolsó írásaiban fokozottan megmutatkoznak. Az 1881-ben megalapított *Le Chat Noir* hetilap és kabaré működésének célja: „a törvénysértés, a polgárpukkasztás, a hagyománytiprás, a bujaság és obszcenitás” (264). A *Szörnyetegek* című fejezetből kiderül, hogy „mivé fajulhat az ember, ha kikerül az egyetemes rend kötelékéből”. Már a 17. századtól maradtak fenn szörnyábrázolások, melyek nyomán Alfred Jarry a torzat nevezi el kiválasztottnak, szörnyei transzneműek, az utcai lövöldözések nála a szabadság, az önefeleltség eksztázisát jelentik, az ő Übü királya maga az Isten, holott valójában a Gonosz megtestesülése. A normalitás veszendőbe megy. Földényi idézi Kertész Imrét is: „egyre kevesebb az, ami az embert az emberi

mivoltára emlékezteti. És ami a legrosszabb, hogy nem az állatokra kezdünk hasonlítani, hanem a tökéletlenül megépített automatákra” (305). Innen már csak egy lépés korunk MI-jához, a géphez, amely a kötetben groteszk módon szerelmes lesz az emberbe (311). Ráadásul megistenülve fölébe is kerekedhet. A végső fejezetben még olvashatunk a Théâtre du Grand Guignolról, melynek színpadán az örület, a nyílt rettenet, sátánizmus és szadizmus zajlott (317). A *hallucinációk laboratóriuma* című színdarabban (1916) a potenciális szörnyeteg egyenesen az ember agyába fészkel be magát. Sokan legyinthetnek erre, hogy persze, hiszen az 1. világháború vidékén járunk, de vonjunk egy gyors pár-

huzamot jelenünkkel, amikor is a 3. világégés szelei fújdognak. Az ember pedig nem tanult a múltból, találékony, főképp – paradox módon – ha önmaga elpusztításáról van szó. Meggyőződésem, hogy Földényi számára elsősorban ürügy volt a 19. századi Párizsról való elmélkedés, és könyve valójában a mának szól. „A fejek egykori levágását az agyak kimetszése váltotta fel” (329). A kötet keserű ironikus zárszava szerint „biológiailag még van agyunk. De egyre kevésbé használjuk arra, amire való, legszívesebben megszabadulnánk tőle. Nincs vonzóbb, mint a boldog együgyűség” (324). Lám csak, a guillotine hosszú árnyéka ténylegesen rávetül sötét jövőnkre.

Mosonyi Kata

MOSONYI KATA (1949) irodalmár, költő. Két digitális kötete a MEK-en található: *Szakt színfalak közt* (recenziók, kritikák), *Búzamező, varjakkal* (versek, 2020).